

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

ÚSTAV ČESKÝCH DĚJIN

Diplomová práce

2015

Bc. et Bc. Helena Chalupová

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

ÚSTAV ČESKÝCH DĚJIN

Bc. et Bc. Helena Chalupová

**Život po životě. Revenanti v českých zemích
raného novověku**

**Life after Life. The Revenants in the Early Modern
Period Bohemia Lands**

Diplomová práce

Praha 2015

Autor práce: **Bc. et Bc. Helena Chalupová**

Vedoucí práce: **doc. Mgr. Marie Šedivá Koldinská, Ph.D.**

Rok obhajoby: **2015**

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně na základě studia citovaných pramenů a literatury. Tištěná verze této práce se shoduje s elektronickou verzí. Tato práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

.....
Helena Chalupová

Poděkování

Mé díky si v první řadě zaslouží paní doc. Mgr. Marie Šedivá Koldinská, Ph.D. za laskavý přístup a trpělivost. Stejně tak můj vděk patří panu prof. Vítu Vlnasovi, Ph. D. za pomoc při vyhledávání obrazových materiálů.

Dále pak František Iša, Zdeněk Vašek a Vojtěch Kessler, kteří se mnou též s velkou trpělivostí konzultovali některé dílčí otázky; Andrea Ivanenková a Martin Liška za rady, díky kterým jsem se mnohokrát mohla v zákrutech a záludnostech německého jazyka.

Díky je třeba vyslovit též mé rodině za vytvoření specifických podmínek ke studiu a vědecké práci.

Zvláštní poděkování náleží pracovníkům Českých drah, díky kterým jsem se znovu shledala se svým notebookem, zapomenutém ve vlaku, což se samozřejmě též projeví na vzniku této práce.

Děkuji, H. Ch.

Bibliografický záznam

CHALUPOVÁ, Helena: *Život po životě. Revenanti v českých zemích raného novověku*, Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2015. 108 stran + 15 stran příloh.

Anotace

Diplomová práce se zabývá jedním ze specifík kulturních dějin Českých zemí raného novověku – tj. obecného nazírání na posmrtný život (cca mezi lety 1500 až 1800) a problematikou revenantů. Revenantem je míněna původně lidská bytost, která se po své smrti z rozličných důvodů navrací do světa živých, přičemž se projevuje hmotně (oživlá mrtvola, zombie, vampýr, fext) i nehmotně (duch, bílá paní, divoká honba). V tomto směru jsou hlavním pramenem české démonologické pověsti. Součástí práce je hodnocení sociálních, náboženských i kulturních aspektů, které na výše řečené měly v daném období vliv. Hlavní důraz bude kladen na jednotlivé případy výskytu revenantů v Českých zemích, které uchovaly dobové prameny, a komparaci téhož s případy v ostatních zemích Evropy. Práce se též bude soustředit na postižení biografii historických osob a formulování závěrů ohledně toho, co mohlo zapříčinit přesvědčení o jejich revenantství.

Klíčová slova

Pověsti – Revenanti – České země – raný novověk

Annotation

The master's thesis deals with one of the specifics of the cultural history of the Czech lands in the Early Modern period – i. e. the general perception of the afterlife (approximately between 1500 and 1800) and revenant issues. A revenant is meant originally a human being, who, after his death, for various reasons returns to the light of the living world, with exhibits of material (revived corpses, zombies, vampires, fexts) and immaterial (spirits, white ladies, wild hunting). In this respect, the main source are Czech demonological legends.

One part of the study is to evaluate the social, religious and cultural aspects that had effect on what was said above in the specific historical period.

The main emphasis is placed on the individual cases of revenants in the Czech lands, preserved in historical sources, as well as comparison with the same case in other European countries.

The study will also focus on the description of biographies of historical personalities, drawing conclusions about what may have caused the conviction of being revenant.

Keywords

Legends – Revenants – Bohemia Lands – Early Modern Period

Obsah

ÚVOD.....	9
POVĚST JAKO PRAMEN	10
DOSAVADNÍ STAV BĚDÁNÍ.....	11
POČÁTEČNÍ PRAMENNÁ ZÁKLADNA A LITERATURA	13
METODOLOGIE.....	14
1. SMRT A NAHLÍŽENÍ NA POSMRTNÝ ŽIVOT V RANÉM NOVOVĚKU.....	16
2. REVENANTI – CHARAKTERISTIKA A POJMY.....	21
3. MOROUS V HORNÍM BENEŠOVĚ.....	24
4. MŠE DUCHŮ	28
5. BEZNOSÁ PANÍ, KTERÁ VSTALA Z MRTVÝCH.....	34
6. VYŠEHRADSKÉ POKLADY	37
ČÁST DRUHÁ – UVÁDĚNÍ POVĚSTÍ NA PRAVOU MÍRU	41
7. O TOM, JAK BYLI PÁNÍ ZLÍ NA PODDANÉ	41
7. 1. JAK PAN TUNKL „ŽBLUŇKAL“	42
7. 2. RAŠÍN A RAŠÍN	53
8. O TOM, JAK UROZENÉ PANÍ O ROD PEČOVALY	57
8. 1. BREMEROVA ŽENA	58
9. O TOM, JAK PÁNÍ VRCHNÍ PANSTVÍ SPRAVOVALI A S PODDANÝM LIDEM ŠPATNĚ NAKLÁDALI.....	71
9. 1. JAK ZÍSKAL JAN THÜMBLING JMÉNO GIDEON TIMMLING A POSMRTNÝ VĚHLAS.....	73
9. 2. KOČÁRY ČERNOKNĚŽNÍKA VEJRYCHA	77
9. 3. PROMĚNA ANEB HEINOVSKÉ DNY NA NOVOHRADSKU	87
9. 4. ČERVENÁ KOŽEŠINA.....	94
ZÁVĚR	101
BIBLIOGRAFIE.....	104
TEXTOVÁ PŘÍLOHA	117
OBRAZOVÁ PŘÍLOHA.....	120

ÚVOD

Víra ve zjevování mrtvých má prastaré kořeny a vždy bývala velmi silná. Smutek nad ztrátou blízké osoby se zde prolínal se strachem z neznáma, který byl nutně se smrtí spojený, protože ačkoli po celé věky vznikaly nejrůznější teorie o tom, co přesně se s člověkem děje za hranicí smrti, stále nutně přetrvával pocit nejistoty. Jedním ze zhmotnění tohoto strachu je revenant, pod kterýmžto pojmem se míní původně lidská bytost, která se po své smrti z rozličných důvodů navrácí do světa živých, přičemž se projevuje hmotně (oživlá mrtvola, zombie, vampýr, fext) i nehmotně (duch, bílá paní, divoká honba).

V bakalářské práci¹ jsem se pokoušela identifikovat otisk konkrétních historických událostí v pražských pověstech. Již při práci na tomto tématu mě zaujala problematika specifické skupiny pověstí, tzv. démonologických pověstí, příběhů, jež popisují zážitek setkání s nadpřirozenými silami, vzbuzujícími strach. Což mohli být démoni zabydlení v přírodě (vodníci, bludičky, divoženky), stejně jako duchové mrtvých lidí.² Za inspirativní jsem shledala zejména démonologické pověsti, v nichž jako aktér – revenant vystupuje konkrétní historická osobnost, a následně ve mně vykrystalizovala představa projektu diplomové práce. V ní tedy využívám postupy, jež jsem si ověřila při psaní bakalářské práce, a posouvám se k jednomu ze subtémat kulturních dějin českých zemí raného novověku, čímž míním obecné nazírání na posmrtný život, a konkrétně pokusit se vytvořit ucelenější pohled na problematiku revenantů v prostředí českých zemí raného novověku. V tomto směru ovšem předkládaná práce není a ani nemůže být zcela vyčerpávající, osobně ji vnímám jako určitý mezistupeň v bádání výše řečené problematiky.

¹ CHALUPOVÁ, H.: "Tvrdom oříšek zapomenuté skutečnosti". Fikce a realita starších českých dějin v pražských pověstech Popelky Biliánové. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Praha 2013. Bakalářská práce.

² ČESKOSLOVENSKÁ VLASTIVĚDA. Lidová kultura. 1. vydání. Praha: Orbis, 1968, s. 615.; LUFFER, J.: Katalog českých démonologických pověstí, Praha 2014, s. 5 – 6.

Pověst jako pramen³

Pověstí se rozumí krátké, fantasticky zabarvené vyprávění folklorního původu, jehož základ má reálné kořeny.⁴ Jedná se o krátký prozaický žánr, převážně vycházející z orální lidové epiky, který se váže ke konkrétnímu reálnému místu, kraji, historické či pseudohistorické osobnosti nebo události a většinou zachycuje podivuhodné vyprávění, obvykle také s fantastickými a zázračnými motivy. Na posílení věrohodnosti příběhu má vliv právě přítomnost reálného prostředí, k němuž se příběh váže, reálné existující osoby, jež v něm vystupují, v neposlední řadě jeho, i když obvykle jen rámcová, historická zakotvenost. Do procesu vzniku pověsti vstupuje také potřeba lidového vypravěče vyložit si dle svých znalostí a schopností neznámá fakta a poznat minulost.⁵

Primárně se pověst šíří ústním podáním. Následkem toho se neustále mění, doplňuje, přetváří – čili podléhá lidské obrazotvornosti. Příznačnými pro ni bývají jednoduchost děje i narace. Příběh se odehrává na jednom místě v krátkém časovém úseku, má nepřiliš komplikovanou zápletku a málo postav. Vyznačuje se prostým stylem, který se podobá spíše stručné zprávě s překvapivým koncem. Folklorní historická pověst má podobu holého dějového jádra, někdy dokonce pouze motivu. Zřídka přestoupí rozsah několika odstavců, velmi rychle se vyčerpá. Pracuje s velmi omezeným výběrem motivů. Ty se sice varíují, ale pouze v rámci jistého ohraničeného významu.⁶

Zapsané pověsti ovšem již nejsou ústním podáním, jejich výslednou podobu velmi ovlivnil sběratel, který je vyslechl a zapsal. Původně jednoduchá forma se tak beletrizací rozvětčuje, leckdy se autor uchyluje i k fikci.

Pokusů o teoretické uchopení výzkumu pověsti lze v dosavadní historiografii nalézt minimum. Pověst nelze použít jako pramen pro poznání historické skutečnosti, kterou popisuje, poněvadž její podání často realitu radikálně pozměnilo. Jak uvádí František Kutnar, úkolem historika je „odlišit objektivní skutečnost od pozdějšího nánosu lidové obrazotvornosti, zjistit poměr pověsti k historické skutečnosti, rozeznat individuální znaky národní od obecných motivů širších kulturních oblastí.“⁷ Ovšem nejjednodušším uchopením této problematiky je chápat pověst jako pramen o představách a názorech

³ Této problematice jsem se podrobněji věnovala jednak ve výše citované bakalářské práci na s. 11 – 21, výsledky jsem rozpracovala v samostatném příspěvku, viz CHALUPOVÁ, H.: *Pověsti coby plod druhého života dějin města na příkladu Prahy*. In: konferenční monografie *Jak psát dějiny velkých měst?*, vydaná jako supplementum periodika Brno v minulosti a dnes (V tisku.)

⁴ MOCNÁ, D. – PETERKA, J. A KOL.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha/Litomyšl 2004, s. 510.

⁵ O pověstech nejpodrobněji viz ČESKOSLOVENSKÁ VLASTIVĚDA, s. 269 – 270.; LUFFER, s. 7 – 36.

⁶ KARBUSICKÝ, V.: *Nejstarší pověsti české: fantazie - domněnky - fakta*. Praha 1967, s. 59 – 60.

určitých sociálních skupin (převážně venkovského obyvatelstva), z nichž se podání pověsti formovalo.

Jedním z dalších potenciálů pověsti je vnímat ji jako pramen pro studium (v mém případě) raně novověké mentality s předpokladem resentimentu dobové atrofované paměti

Celkově se tak jedná o téma, které vyžaduje interdisciplinární uchopení, v němž se prolíná historie s literární historií a etnologií.

Dosavadní stav bádání

Pověstmi jako takovými se v Česku dosud aktivně zabývá pouze etnologie. Historická věda se dosud omezovala na výzkum tzv. starých pověstí českých, jež bývají považovány za pověsti státotvorné, jimiž se zabýval Dušan Třeštík, který však známé české pověsti o Libuši, Přemyslovi, apod. porovnával s analogickými indoevropskými mýty.⁸ Stejně téma zkoumal Vladimír Karbusický.⁹

Problematicke studia historické paměti¹⁰ se věnoval např. Eduard Maur. Od téhož autora pochází studie věnované utváření kozinovského mýtu,¹¹ v jiné Maur analyzuje vznik tradice o Jakubu Kubatovi v jižních Čechách.¹²

Dále je třeba zmínit Petra Čorneje a jeho analýzu husitských kronik, v níž se zabývá historicko-sociálními kořeny husitských tradic, přičemž jeho prameny jsou mimo jiné historické a místní pověsti, tradované v kronikách.¹³ V novější době se pověstmi zabýval Adam Votruba, který studoval středoevropské pověsti o zbojnicích a loupežnicích.¹⁴ Ze zahraničních vědců se této problematice částečně věnuje Peter Burke.¹⁵

Oproti pověstem, tematika revenantů a smrti obecně je oblíbeným objektem zájmu zahraniční literatury a byla k ní již vydána celá řada publikací. V českém jazyce vyšly

⁷ ZÁKLADY STUDIA DĚJEPISU. Sborník VŠP v Olomouci. Praha 1959, s. 169.

⁸ TŘEŠTÍK, D.: *Mýty kmene Čechů: (7. -10. století) : tři studie ke "starým pověstem českým"*. Praha 2003.

⁹ KARBUSICKÝ, V.: *Báje, mýty, dějiny. Nejstarší české pověsti v kontextu evropské kultury*. Praha 1995.

¹⁰ MAUR, E.: *Historical Memory at the Time of Peasant Rebellions and Rebellious Yeomen*, in: *Historical Memory*. Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen 2009, sv. 10. Praha 2009, s. 143 – 165.

¹¹ MAUR, E.: *Kozina a Lomikar*. Praha 1989. (Slovo k historii č. 20.)

¹² MAUR, E.: *Kubata dal hlavu za blata. Historie a paměť*. IN: Dagmar Hájková, Luboš Velek a kol.: *Historik nad šachovnicí dějin: k pětasedmdesátinám Jana Galandauera*. Praha 2011, s. 41 – 55.

¹³ ČORNEJ, P.: *Tajemství českých kronik: cesty ke kořenům husitské tradice*. Praha/Litomyšl 2003.

¹⁴ VOTRUBA, A.: *Pravda u zbojníka. Zbojnictví a loupežnictví ve střední Evropě*. Praha 2010.

¹⁵ BURKE, P.: *Lidová kultura v raně novověké Evropě*. Praha 2005.

překlady stěžejních děl, jako jsou např. *Revenanti* od Jean-Clauda Schmitta,¹⁶ *Přízraky a strašidla středověku* Schmittova žáka Claua Lecoteuxe.¹⁷ K obecným otázkám smrti a nahlížení posmrtného života v evropském a americkém prostředí je třeba prostudovat *Dějiny smrti* Philippa Arièse,¹⁸ dále pak knihy Norberta Ohlera,¹⁹ Jeana Le Goffa,²⁰ Petera Dinzelbachera.²¹ Seznam nepřeložené literatury by byl ještě mnohem delší, zmínit bych chtěla především britské autory Sashu Handley²² a Petera Marshalla.²³

V českém prostředí historické vědy se výzkum revenantů prozatím soustředil na konkrétní případy.²⁴ Obecnějšímu postihu tématu se věnovala etnoložka Alexandra Navrátilová.²⁵ Důležité jsou také další folkloristické studie, zejména Franka Wollmanna.²⁶ Cenným zdrojem je např. periodikum *Český lid* a v něm publikované články k tématu. Zmínit je také třeba již výše citovaný *Katalog démonologických pověstí* od Jana Luffera.

Specifickými subtematy výše řečeného jsou publikace, věnující se problematice přípravy na smrt, umírání a představ o posmrtném osudu duší v 17. a 18. století jakožto důležitý faktor lidské mentality. Z domácích autorů tuto věc rozpracovávají Jiří Mikulec,²⁷ Tomáš Malý,²⁸ ze zahraničních např. Jean Delumeau.²⁹ Jiné subtema představují antropologicko-archeologické studie věnované pohřbívání.³⁰

Posledním důležitým bodem je koncept tzv. „druhého života“, jenž nahlíží na dobové aktualizace starších dějinných látek metodami užívanými v (synchronní) sociologii,

¹⁶ SCHMITT, J.-C.: *Revenanti. Živí a mrtví ve středověké společnosti*. Praha 2002.

¹⁷ LECOUEUX, C.: *Přízraky a strašidla středověku*. Praha 1997.

¹⁸ ARIÈS, P.: *Dějiny smrti I. – Doba ležících*. Praha 2000.; ARIÈS, P.: *Dějiny smrti II. – Zdivočelá smrt*. Praha 2000.

¹⁹ OHLER, N.: *Umírání a smrt ve středověku*. Jinočany 2001.

²⁰ LE GOFF, J.: *Zrození očištěnce*. Praha 2003.

²¹ DINZELBACHER, P.: *Poslední věci člověka. Nebe, peklo, očištěnci ve středověku*. Praha 2004.

²² HANDLEY, S.: *Visions of an Unseen World: Ghost Beliefs and Ghost Stories in Eighteenth Century England*. London 2007.

²³ MARSHALL, P.: *Beliefs and the Dead in Reformation England*. Oxford 2004, c2002.

²⁴ WOLF, J.: *Očištěnci a revenanti v lidové kultuře českého baroka. Případ pekaře Exelia z let 1648 – 1649*. In: Nešpor, Z. R. (ed.): *Mezi náboženstvím a politikou. Lidová kultura raného novověku*. Sborník z konference Lidová kultura v 16. – 19. století: mezi náboženstvím a politikou, konané v Praze 28. listopadu 2003. Praha 2005.

²⁵ NAVRÁTILOVÁ, A.: *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha 2004.; NAVRÁTILOVÁ, A.: „Nečistí zemřelí“ v posmrtných a pohřebních obřadech českého lidu. *Český lid* 83/1996, s. 21 – 31.

²⁶ WOLLMANN, F.: *Vampyrické pověsti v oblasti středoevropské* in: *Národopisný věstník československý*, ročník XIV – XVIII, 1920-1925.

²⁷ MIKULEC, J.: *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*. Praha 2013.

²⁸ MALÝ, T.: *Smrt a spása mezi Tridentinem a sekularizací. Brněnští měšťané a proměny laické zbožnosti v 17. a 18. století*. Brno 2009.; MALÝ, T. - SUCHÁNEK, P.: *Obrazy očištěnce. Studie o barokní imaginaci*. Brno 2013.

²⁹ DELUMEAU, J.: *Hřích a strach: Pocit viny na evropském Západě ve 13. až 18. století*. Praha 1998.

popř. historické antropologii. Již nežijící osoby a dávné události se analyzují prostřednictvím sémiotických uzlů, „míst paměti“, která většinu postrádají historicky nepřerušené zakotvení k reálné události a utváří se jako sekundární produkt.³¹ Domácí historiografie se věnovala především studiu mýtů, případně určitých osobností (např. Jan Kozina,³² Jan Nepomucký.³³)

Počáteční pramenná základna a literatura

Východiskem pro výzkum bylo prostudování knihy Martina Stejskala *Labyrintem míst klatých*.³⁴ Jedná se o soupis démonologických pověstí zpracovaných do podoby stručných hesel. Samotná kniha je v podstatě slovníkem, v němž autor jednotlivé pověsti seřadil abecedně podle lokací, k nimž se vztahují, i s odkazem na zdroj, z něhož čerpal. Vzhledem k bohatství kolekcí lidových pověstí, které kdy na našem území byly vydány, se dá předpokládat to, že Stejskalův soupis není zdaleka úplný, nicméně v této fázi studia použitelný pro položení základů výzkumu.

V rámci soupisu biografických údajů zkoumaných osobností jsem v první řadě využívala sekundární literaturu, která o dané osobě pojednávala, nebo se jí alespoň v určitém aspektu dotkla, což se týká v případě šlechticů např. heraldických publikací. Předmětem mého výzkumu jsou však historické postavy dosud monograficky nezpracované, nicméně v tomto směru bylo také možné vycházet z dílčích článků, publikovaných v regionálních vlastivědných periodikách (např. *Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs*). Kvalita příspěvků bývá kolísavá, nicméně v některých případech představují nedocenitelný zdroj informací, zejména v případech, kdy obsahují i relevantní odkazy na zdroje.

Jako další zdroje jsem tedy v některých případech využívala dobové prameny: prameny úřední povahy, narativní prameny (např. kroniky), i genealogické sbírky. V menší míře bylo možno zkoumat hmotné prameny a obrazové prameny, k daným osobám se dochovaly jen málokdy. Revenantský příběh jsem se pokoušela dohledávat i v církevních pramenech, tj. farních kronikách a pamětních knihách, s tím či oním výsledkem. Pro vše uvedené jsem se snažila vytěžit zejména archivní fondy deponované

³⁰ KRÁLÍKOVÁ, M.: *Pohřební ritus 16. -18. století na území střední Evropy: (antropologicko-archeologická studie)*. Brno 2007.; UNGER, J.: *Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích (s analogiemi i jinde v Evropě) v 1. -16. století*. Brno 2002.

³¹ KOL. AUTORŮ: *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*, Praha 2011.

³² MAUR, Kozina a Lomikar.

³³ VLNAS, V.: *Jan Nepomucký. Česká legenda*. Praha/Litomyšl 2013.

v I. oddělní Národního archivu, pokoušela jsem se ale prostudovat i ryze regionální prameny deponované v mimopražských archivech (SOA Litoměřice, SOkA Děčín, SOkA Šumperk, MZA Opava, SOkA Česká Lípa, SOkA Semily, atd.), pokud mi k nim byl umožněn přístup.

Pro studium vývoje syžetu pověsti jsem využívala publikované kolekce pověstí českého i německého jazyka a jiné narativní prameny literární povahy.

Metodologie

Kvůli omezení rozsahu diplomové práce jsem ve výchozím předpokladu téma zúžila na mezidobí let 1500 až 1800, nicméně s předpokládanými dílčími přesahy na obou stranách tohoto časového intervalu. Geografický rámec představuje území dnešní České republiky.

Výzkum měl počátek v excerpování jednotlivých démonologických pověstí z knihy Martina Stejskala (viz výše), které tematicky spadají do výše řečeného rámce, buď popisovaným jevem, nebo, v častějším případě, je v nich hlavním protagonistou – revenantem – reálná historická osoba českých dějin raného novověku. (Výjimku představuje Jiřík Tunkl z Brníčka). Při výběru těchto osob pro další výzkum jsem se rozhodla vynechat postavy „velkých dějin“ (např. Albrecht z Valdštejna) a zaměřit se spíše na marginální historické osobnosti, jejichž působení se vesměs místopisně omezovalo na úzký region. Výběrem tedy prošli: výše jmenovaný Jiřík Tunkl z Brníčka (Zábřeh), Maruše Tvorkovská z Kravař (Hlučín), Jan Kunze (Horní Benešov), Jaroslav Sezima Rašín z Rýzmburka (Chotěboř, Svojanov), Bernard Francesco Zottinis a Vegla (Kouřim), Anna Polyxena Paustová z Liebstadtu (Horní Police), Jan Thümling z Löwenbergu (Jánský Vrch – Javorník), Václav Vejrych z Gensenfelsu (Jilemnice), Matyáš Cyril Hein z Heinbergu (Nové Hrady ve východních Čechách), Jiří Michael Egermann (Děčín), Jan Reiniger (Praha).

Prvním cílem práce bylo vysledovat určitou pověst co nejdále do minulosti a zjistit její stáří. Samozřejmě jsem musela počítat s faktem, že pověsti mají svůj původ v romantismu 19. století. V tomto případě jsem se tedy následně pokoušela zkoumat danou pověst jako součást tzv. druhého života osobnosti, o níž vypráví, i její ukotvení v historické paměti kraje. V tomto směru jsem se soustředila na postižení biografií těchto historických osob a formulování závěrů ohledně toho, co mohlo zapříčinit přesvědčení o jejich revenantství. A v neposlední řadě ovšem sledovat genezi pověsti –

³⁴ STEJSKAL, M.: *Labyrintem míst klatých: přízračnou krajinou českých zemí*. Praha 2011.

tj. to, jak se původní příběh během času proměňoval, dále identifikovat otisk tvůrčí osobnosti jednotlivých autorů, kteří jej zpracovávali, přítomnost reálných historických motivů, variabilitu motivů pověstí i její případné aktualizace.

V první části práce se tak nachází osoby a příběhy, které se mi podařilo vysledovat hluboko do minulosti, tj. do výše uvedeného časového rámce. Kapitoly jsou řazené chronologicky podle doby, kdy se vše odehrálo.

Struktura kapitoly:

- faktografie k dané osobnosti – rekapitulace biografických údajů,
- nastínění času a místa působení
- deskripce revenantské události
- druhý život

V druhé části práce analyzuji syžety časově mladší.

Struktura kapitoly:

- biografie (viz výše)
- nastínění času a místa, kde se vše mělo odehrát
- snaha pověst zařadit do sítě významů, které tvoří ten který kraj
- vývoj pověsti, druhý život

1. Smrt a nahlížení na posmrtný život v raném novověku

„Lidé si již od nejstarších dob vyprávěli o stínech zemřelých, kteří se vrací na zem, aby znepokojovali živé a vytvářeli ovzduší neklidu a hrůzy, neboť neškodných a laskavých strašidel je pomálu.“³⁵

Základem všech strašidelných příběhů je představa o existenci posmrtného ducha, která ovšem pod vlivem křesťanství nabyla mnoha pozoruhodných forem. Pro člověka současnosti strašidla bývají děsiví tvorové z hlubin času a prostoru, jejichž zlovolnost přesahuje lidskou představivost. Ovšem příběhy revenantů mají svou logiku. Duchové zemřelých pykají za své hříchy nebo posmrtně napravují křivdy, jichž se během svého života dopustili.

Celý život člověka provázela buď otevřeně, nebo ve skrytu, nepřiznaně, hrůza z pekla, kde zavržená duše prodlévá ve společnosti děblů a ostatních zatracenců, v nikdy nekončících mukách, které samozřejmě neznamenají nic ve srovnání s nejhorším trestem – odloučením od Boha. V katolickém křesťanském názoru hraje velkou úlohu koncept očiště, přechodového prostoru mezi peklem a nebem. Se zvyšujícím se utrpením zároveň vzrůstá očišťování, a takto se duše přibližuje k Bohu. Očistec tak vnesl do života, kroniky ohlášené smrti, která přichází nezvaná a nečekaná, alespoň torzo naděje. Torzo proto, že ona naděje spočívá v soucitu ostatních bližních, kteří zčistajasna dostávají moc zkrátit trápené duši pobyt v očištcí prostřednictvím modliteb, mší, odpustků a obecně dobrých, bohumilých skutků.³⁶

Obecně a stručně lze říct, že představa revenanta kolísá mezi hmotným a nehmotným pojetím. Prapůvodní lidový démonologický folklór pracuje s hmotným revenantem, který je buďto „oživlým“ tělem³⁷ nebo má podobu kostlivce.³⁸ Naproti tomu křesťanské učení hovoří o spáse duše, která po okamžiku smrti opouští nebožtíka a odchází do ráje

³⁵ LECOTÉOUX, Přizraky, s. 15.

³⁶ DELUMEAU, J, s. 411 – 439.

³⁷ HALAMA, O.: „Obludám nočním tváří v tvář“. *Revenanti v textech předbělohorských nekatolíků*. IN: Holý, M. – Mikulec, J. (eds.): *Církev a smrt. Institucionalizace smrti v raném novověku*. Folia Historica Bohemica, Supplementum I. Praha 2007, s. 55 – 68. Cit. s. 55 – 59.; Podle některých názorů ovšem budou po Posledním soudu mrtví vzkříšeni ve hmotném těle, v kterém se nacházeli zaživa. OHLER, S. 211.

³⁸ Kostlivec samozřejmě může představovat personifikaci samotné Smrti. Viz LE BRAZ, A.: *Ankou: Legenda o smrti v Dolní Bretani*. Výbor. Praha 1996.

(nebo do pekla). Tato situace se trochu komplikuje se vznikem konceptu očiště, který umožňuje prostupování světa živých a mrtvých. Stručně řečeno, mrtví se za jistých podmínek mohou vrátit, či spíše navštívit, pozemský svět a referovat o své posmrtné existenci. Tu mohou ovlivnit živí lidé nejrůznějšími náboženskými úkony, modlitbami, odpustky (viz níže), iniciovat vysluhování přímluvných mší, nebo obdarovávat církve zbožnými dary, jež zmírňují utrpení duší nacházejících se v očiště. Platby nebo dary, zajišťující v klášterech nebo jiných církevních institucích mše nebo modlitby za spásu duší zesnulých příbuzných, tvořily značný finanční příjem církve, takže ta měla pochopitelně zájem na tom tuto představu podporovat. Na druhou stranu je třeba říct, že lidovému prostředí představa meziprostoru mezi nebem a peklem byla blízká a přinášela určitou naději v to, že pro jejich posmrtnou existenci nic není ztraceno. Očiště také využil postupné určování závažnosti jednotlivých hříchů, které vedlo až k rozdělení na lehké a těžké (smrtelné). „Lehkým hříšníkům“ měly být jejich přechyby odpuštěny v Očiště, ti „těžcí“ se měli smažit v pekelných mukách. Představa podoby revenanta v lidovém folklóru od této chvíle kolísá od ryze hmotného pojetí revenanta-oživlého těla k pojetí astrálnímu tj. revenanta coby ducha, který si uchoval podobu svého někdejšího živého těla. A někdy jsou zcela neviditelní, jejich přítomnost lze pouze tušit. V ojedinělých případech se zjevují v podobě zvířat. Mrtví se vracejí, aby informovali o realitě posmrtných trestů, o významu modlitby pro duše v očiště, o Posledním soudu, apod. Výpovědi o revenantech někdy uvádí důvod zjevování, někdy vypovídají pouze o faktu zjevení. Převažují ovšem podání, kde je příčina revenantova zjevení či zjevování morální, tj. většinou se jedná o trest za zlo spáchané během revenantova pozemského života.³⁹

Revenanti navštěvovali i příslušníky církve: „Roku 1670 ukázala se v předvečer svátku sv. Ondřeje Matoušovi Keilovi, staříčkému chovanci klášterního špitálu sv. Alžběty (...) po třikráte „duše“ jeho synovce P. Ondřeje Keila, kdysi člena kláštera teplského, oděna jsouc bílým rouchem řeholním a hlavu majíc pokrytu bílým kloboukem. Dušička prosila jej, aby sloužena byla za ni nazítří jedna mše sv. v kapli sv. Norberta za vysvobození z očištěcových muk. Prikázala mu spolu, aby obstaral na oltář šest svč a aby za peníze, které měl si strýc vyprositi od přátel a známých, koupěn byl též zvoneček k oltáři. Když pak vyžádaného dne odslouženo bylo za pokoj duše několik mší sv. u oltáře sv. Norberta, ukázala se »duše« strýci po druhé a nařídila, aby vyslovil všem díky

³⁹ SCHMITT, Revenanti, s. 45 – 91.; WOLLMANN, Vampyrické pověsti, Národopisný věstník československý 1922, č. 1, s. 23.;

za pomoc, že již očistcových muk jest prosta. (...) Po mši sv. za něho totiž odsloužené, ač všechny svíce na oltáři zhašeny byly a mřížová kaple uzavřena byla, shledalo se, že jedna svíce na evangelní straně znovu jasným plamenem hořela. Stařeček Keil, muž to prý naprosto věrohodný, vyprávěl vše se slzami v očích. Když po této příhodě psáno bylo do Teplé o bližší údaje životní P. Ondřeje, oznámeno bylo, že P. Ondřej Keil oblečen byl řeholním rouchem r. 1588 nebo 1589, po vysvěcení svém byl farářem v Otročině (Landeku) a v Chotěšově, kde dne 10. března 1641 zemřel. Byl mužem počestného života, toliko prý jedné vášni hověl, že si velmi rád zahrál v karty, z čehož prý mu nejednou vzešla nemalá škoda.⁴⁰ Jmenovaný kněz tedy obtížil svou duši hříchem kvůli tomu, že vášnivě holdoval karetním hrám.

„O dvě léta později znepokojován byl novic kláštera Hradiště u Olomouce, jménem Vilém, kterousi dušičkou v očistci úpící. Tato napsala na list papíru, jenž na stole zůstal ležeti a poněkud ohněm zžehnut byl, tato slova: „Ó Viléme, ó Viléme! Ó neslýchané, ó nevýslovné, ó nesnesitelné, ó hrůzy plné jsou tresty očistce, jimiž už po 177 let, 14 dní a 20 hodin jsem trápen. Svým časem pohřben jsem byl pod novou branou tohoto kostela, nyní pak dána mi byla od Boha milost, abych mohl u tebe se ohlásiti, po jehož modlitbách nejen já, nýbrž i více duší na tomto místě, jak mi tu a tam sdělily, touží. Žádám od tebe písemně tyto přímlyvy: přísný půst po 17 dní, dvacet sv. přijímání, 19 zpovědí a jednu generální zpověď. Budeš se modliti týdně jednou modlitby za zemřelé po 18 téhodnů, šlehů pak si dáš 500. Tyto mně prokázané služby vysvobodí mne z převelikých muk očistcových. Oznamuji ti to jen písemně, protože nebylo mi od Boha dáno dovolení, abych mluvití mohl. Přes to však ohlásím se ti v některých dnech a tu se nepolekej!““ Oproti předchozímu případu, na tuto událost pohlíželi současníci poněkud skepticky, protože trpící duše Vilémovi dále zakazovala, aby se o této věci někomu zmiňoval, a hlavně ne svým řádovým představeným. Z čehož by se dalo usuzovat, že se nejednalo o návštěvu ze záhrobí, ale spíše o čin ostatních mladých mnichů, kteří si z novice chtěli vystřelit. Tento žert ale opřeli o reálnou událost, protože pod klášterní branou byly opravdu před časem nalezeny pozůstatky jakéhosi nebožtíka.⁴¹

Katolická církev také přišla s konceptem odpustků, který byl založen na teologické spekulaci o tom, že existuje nelimitovaný nebeský poklad (*thesaurus ecclesiae*). Něco, co se nehmotně, neviditelně hromadí: zásluhy Krista (jeho vykupitelská úloha),

⁴⁰ STRAKA, C.: *Pověsti strašidelné ze strahovských rukopisů*. Český lid 25, 1925, s. 15 – 22.

⁴¹ Tamtéž.

zbožnost Panny Marie. Papež má právo a nárok z tohoto pokladu církve čerpat a udělovat odpuštění pokuty, která na každém člověku lpí. Což papež udělá za libovolný zbožný skutek. Princip odpustků vycházel z prvotní církve, tj. když prvotní křesťané spáchali hříchy, žili po několik měsíců přísným asketickým životem bez radosti. Udělování odpustků mělo být analogické k přísnému pokání prvotních křesťanů, které trvalo klidně měsíce a roky. Odpustková praxe také pro katolíky představovala možnost zasahovat do posmrtného osudu duší. Člověk tedy vykonal náboženské úkony spojené se získáním odpustku a ten mohl následně symbolicky věnovat duši trpící v očistci.⁴² Oproti tomu, protestantské stanovisko k revenantům bylo zamítavé. Mrtvé dokáže vzkřísit jen samotný Kristus, člověk nemůže sám o sobě vstát z mrtvých a zjevení revenanta způsobuje ďábel. A v tom případě se tedy jedná o ďábelské mámení.⁴³

Pro raně novověké lidi je příznačný strach z náhlé smrti, na kterou se dotyčný člověk nemohl adekvátně připravit. Tj. sepsat testament, uvést do pořádku své záležitosti ohledně majetku i mezilidských vztahů (odpustit nepřátelům, smířit se s protivníky) a tak se připravit na odchod z pozemského světa. Součástí tzv. dobré smrti také bylo smířit se s Bohem, činit upřímné pokání, vyzpovídat se a přijmout svátost posledního pomazání. To vše nejlépe v kruhu rodiny.⁴⁴

Strach z mrtvých provázel lidstvo patrně už od počátku, což dokládají nálezy pravěkých kosterních hrobů, kde pozůstatky skeletů měly svázané ruce a nohy, případně hlavu oddělenou od těla a umístěnou v oblasti nohou.⁴⁵ Svým způsobem byl v tomto směru nejúčinnější obranou proti návratu zemřelého žárový pohřeb, který se tedy na nepokojného nebožtíka aplikoval ve chvíli, kdy všechny ostatní prostředky selhaly. (Viz například revenant Kunze, o němž pojednává třetí kapitola.) Působení vampýra mělo zabránit probodnutí srdce osikovým, hlohovým, dubovým. Účinnost se přikládala také vkládání rozličných předmětů do úst, např. penízku, nebo česneku. Dalším oblíbeným protivampyrickým opatřením bylo posypání solí, mákem nebo libovolnými semínky, protože se věřilo, že se škodlivý nebožtík zaměstnává přebíráním zrnků či semen a nemá

⁴² MIKULEC, Náboženský život, s. 243 – 249.

⁴³ HALAMA, s. 55 – 56.

⁴⁴ MIKULEC, Náboženský život, s. 211 – 225.

⁴⁵ UNGER, s. 102 – 103.

potom čas škodit. Často docházelo k hanobení hrobů a mrzačení pohřbených těl nebožtíků podezřelých z revenantství.⁴⁶

⁴⁶ KRÁLÍKOVÁ, s. 126 – 127.

2. Revenanti – charakteristika a pojmy

Slovo revenant pochází z francouzštiny, doslova přeloženo znamená „ten, který se vrací.“ Vztah k revenantům měl několik rovin. Pozůstalý člověk pociťoval smutek nad ztrátou blízkého člověka a uchovával jeho památku. Zároveň se ale na něho snažil zapomenout, protože podle lidové víry přílišný smutek a pláč po mrtvém oplakávanému na onom světě přitěžuje.⁴⁷

V podstatě nelze zavést jakýkoliv řád do toho, jak se revenanti vůči živým projevují a co by je teoreticky mohlo v případě nebezpečí zastavit. Někdy se zemřelý člověk zjevuje nezávisle na svém mrtvém těle, někdy zase v blízkosti svého hrobu.⁴⁸ Revenanty se stávají ti, kteří zemřeli nečekanou a nedobrou smrtí nebo ji způsobili jinému – tj. sebevrazi, vrazi, zabití, apod.⁴⁹

„Představa o tzv. připoutané duši, která je vázána na nezetlelé tělo, je základním předpokladem revenantství. Věřilo se, že nebožtík vlastně hluboce spí, jestliže je však s něčím nespokojen, jeho duše, která je stále ve spojení s tělem, se od něj může oddělit, vrátit se na zem, bloudit, obtěžovat pozůstalé a dokonce jim i ubližovat. Zemřelí, kteří v podobě různých přízraků znepokojovali živé, vyvolávali hrůzu a děsili, byli všichni ti, kteří se nějakým způsobem vymkli zákonům řádného života - vrazi, zločinci a další provinilci. Nebezpeční však byli také jedinci, jež ukončili svůj život náhlým, násilným nebo jinak nepřírozeným způsobem, za tajemných nebo nešťastných okolností. Jejich smrt vzbuzovala strach a znepokojení. Byla považována za důsledek působení nějaké negativní duchovní síly (zlých démonů) a později, v křesťansky ovlivněném lidovém vědomí, měla být trestem za spáchaný hřích a protivení se Bohu. Proto duše těchto tzv. nečistých zemřelých nenacházely po smrti pokoj. Obřady, spjaté s jejich pohřbíváním, byly prostoupeny přesvědčením, že tragická a předčasná smrt je povede k pomstě a může ohrozit rovnováhu vztahů ve společenství. Strach z této možnosti vedl k vymezení toho, co je „nečisté“ a zlé, motivoval vznik praktik a opatření, směřujících k definitivní odluce takovýchto zemřelých od světa živých.“⁵⁰

Revenanti se mohli zjevovat ve snech, ovšem odlišit, které zjevení iniciuje Bůh a které ďábel (přesněji řečeno, ďábel mámi člověka iluzemi). Obecně se přijímaly kladné vize

⁴⁷ SCHMITT, Revenanti, s. 44.

⁴⁸ Tamtéž, s. 172 – 173.

⁴⁹ WOLLMANN, NVČ 1922, s. 28.

spatřené v bdělosti.⁵¹ Otázkou hodnou diskuse bylo, jak to, že revenanti mohou rozmlouvat se živými, když nemají ani ústa, ani jazyk.⁵²

Staročeské názvy pro revenanty nejsou příliš pestré. Lidé si je představovali jako mdlé a malátné, proto se takový revenant nazýval např. mátoha.

Bludné duše (bludičky, německy Wiedergänger) se obvykle ukázal jen na chvíli a okamžitě zmizely. Kdysi se věřilo, že to jsou duše nepokřtěných dětí.⁵³

Další možné názvy pro označení revenanta jsou příšery, obludy, přeludy, přístrachy (což se tedy týkalo zejména nočních strašidel).

Příšery v noci bouřivají a rachotí. Německým ekvivalentem je údajně Poltergeist, latinským lemur.

Přeludy a přístrachy se obvykle překládaly jako spektra (sg. spectrum) a lemures. Občas se slovem přeludy překládá latinská daemonia. Latinské slovo lamia se zase překládalo jako přeluda noční.⁵⁴

Morous je zase mrtvý, který opouští svůj hrob a záměrně ohrožuje a trápí živé.⁵⁵ Teprve v 17. stol. se v této souvislosti objevuje slovo vampýr či upír.⁵⁶ Klasickými příklady z českého prostředí jsou pastýř Myslata a nejmenovaná žena v Levíně: „V Čechách sotva míli od Kadaně, ve vsi řečené Blov, zemřel jakýsi Blov, zemřel jakýsi pastýř jménem Myslata. Ten každou noc vstával, obcházel všechny vesnice v okolí, strašil lidi, vraždil a mluvil. A když ho probodli kůlem, řekl: ‚Velice mi uškodili, neboť mi dali hůl, abych se bránil před psy.‘; a když ho vykopávali, protože musel být spálen, nadmul se jako býk a hrozně řval. A když ho pokládali na oheň, kdosi popadl hůl, bodl do něho a hned se vyřinula krev jako z hrnce. Nadto když byl vykopán a položen na vůz, spojil nohy k sobě, jako by byl živý. Kohokoliv však volal v noci předtím, než byl spálen, jménem, ten do osmi dnů zemřel. (...) Léta Páně 1344. Jakási žena v Levíně zemřela a byla pohřbena. Po pohřbu však vstala, zardousila mnoho lidí a nad každým z nich tančila. A když byla probodnuta, vytékala z ní krev jako z živého tvora. Také pozřela

⁵⁰ NAVRÁTILOVÁ, A.: *Revenantství v české lidové tradici jako obraz cizího, nepřátelského světa*, in: *Studia Mythologia Slavica* 8, 2005, s. 115 – 139. Cit. s. 116.

⁵¹ SCHMITT, Revenanti, s. 51.

⁵² Tamtéž, s. 192.

⁵³ NAVRÁTILOVÁ, Revenantství, s. 120.

⁵⁴ JIREČEK, J.: *Studie z mytologie české*, in: *Časopis Musea království českého* 37, 1863, č. 1, s. 3 – 28. Cit. s. 5.

⁵⁵ WOLLMANN, NVČ 1922, s. 46.

⁵⁶ MAIELLO, G.: *Vampyrismus a Magia posthuma: vampyrismus v kulturních dějinách Evropy a Magia posthuma Karla Ferdinanda Schertze (první novodobé vydání)*. Praha 2014, s. 15 – 21.

více než polovinu vlastního závoje, a když jí byl vytržen, byl celý zkrvavělý. Když měla být spálena, nemohlo se dřevo nijak rozhořet než od tašek z kostela, podle poučení nějakých stařen. Ačkoliv byla probodnuta, stále ještě vstávala, ale jakmile byla spálena, tu vše trápení ustalo.“⁵⁷

⁵⁷ KOL. AUTORŮ: *Kroniky doby Karla IV.* Praha 1987, s. 547 – 548.

3. Morous v Horním Benešově

Typem revenanta raného novověku je revenant s vampyrickými rysy, starým výrazem nazývaný morous. Nejkrásnější ukázky tohoto typu nalezneme v oblasti Slezska, kde byla kromě toho velmi rozšířená představa o tom, že se lidé po smrti vracejí ke svým pozůstalým, tam, kde žili a zemřeli, a mohou jíst, pít, souložit se ženami, apod. Tato představa také velmi rezonuje v příběhu Jana Kunzeho.⁵⁸ Ten se narodil neznámo kterého roku v Lichnově, ale valnou část prožil v Horním Benešově, kde dokonce zastával úřad rychtáře.

Původem hornické město Benešov (později nazvané Horní Benešov) se nachází východně nedaleko Opavy v dnešním okrese Bruntál. Od počátku leželo v kraji, kde se kdysi dolovalo stříbro, přičemž do úpadku dolování (polovina 18. stol.) byl Benešov bohatým městem. Správou náležel ke krnovskému knížectví, které od roku 1523 vlastnili Hohenzollernové, a převažovalo zde německé obyvatelstvo. Pro poznání církevního života v Benešově však chybí pramenný materiál, nejstarší dochovaná farská kronika pochází z roku 1804. Nicméně s příchodem Hohenzollernů do Krnova a osadníků ze Saska zde začala převládat (mít převahu) konfese luteránského směru, což později zvrátily rekatolizační misijní snahy minoritů z Krnova a jezuitů z Opavy.⁵⁹

V roce 1592 bylo Janu Kunzemu přibližně 60 let a měl pověst zkušeného muže, který se těšil všeobecné vážnosti. Teprve po jeho smrti se objevily pomluvy v tom směru, že během kázání často v lavici radních usnul. O jeho pozemském životě se však mnoho neví, v pramenech je nejpodrobněji zmapován den jeho úmrtí a to, co následovalo poté. Den před svou smrtí byl ještě s dalšími radními povolán k městskému sudímu, kde měl urovnat spor mezi uherským kupcem a jeho vozky. Po vyslyšení stran a sepsání protokolu se omluvil manželce sudího, která je všechny pozvala na večeři. Zanechal po sobě následující ponaučení: „Je velmi moudré být veselý, dokud to jde, protože každý den se přizene dosti rychle neštěstí.“

Kunze tehdy choval 5 koní. Když přišel domů, nechal vyvést ze stáje svého nejmilejšího koně a uvázal ho ke sloupu u dveří, aby mu upevnil uvolněnou podkovu. Zatímco

⁵⁸ Johannes Cuntius.

⁵⁹ Habarta, V.: *Toulky historií: Horní Benešov 1253-1945*. Horní Benešov 2006, s. 3 – 13.

společně s čeledínem podkovu přibíjel, kuň zjankovatěl, dvakrát vyhodil kopyty a zranil oba tak, že zůstali polomrtví na zemi. Když to spatřil soused, běžel hned k nim, zvedl je a odnesl do postelí. Kunze přitom stále řval a stěžoval si na bolesti a pálení v břiše. Přítomní prohlíželi jeho břicho, ale žádné viditelné zranění nenalezli. Kunze však stále řval. Pokud se ho někdo dotkl, byly jeho ruce, nohy i prsa ledové, ale Kunze si stále stěžoval na obrovský žár. Mezitím přišel k jeho loži nejmladší syn ze třetího manželství, kterého potom doporučil do ochrany přítomnému příteli radnímu, který byl kmotrem tohoto nejmladšího syna. Přítel nemocného utěšoval, slíbil, že se o jeho syna postará a doufal, že Bůh starostu uzdraví. Kunze neustále mluvil o svých hříších, kterých prý bylo více než pískových zrn v moři, a proto prý mu Bůh nikdy neodpustí. Žádný však konkrétně nejmenoval, takže se přítomní mohli jenom dohadovat o tom, co tím myslel. Navíc údajně odmítal kněze. Úhoz kopyty se stal 6. února 1592. Protože se předpokládala Kunzeho brzká smrt, nejstarší syn zůstal u otcova lože. Kunze zemřel úderem třetí hodiny ranní za podivných okolností. Té noci, kdy zemřel, u něj bděl nejstarší syn. Skonal kolem třetí hodiny, 7. února 1592. V té době si drápky otevřela okno černá kočka⁶⁰ – bylo totiž zavřené – přiběhla k lůžku a začala tak divoce sápat jeho tvář i krk, jako by se ho snažila odtáhnout z místa, kde ležel. Hned poté, co kočka odběhla, Kunze vydechl naposledy. Tato historka, když ji vyprávěli faráři, byla podána příkrášleně a poté byl pohřben se svolením městských úředníků při pravém boku oltáře, jeho přátelé na to vynaložili nikoli zrovna nepatrný obnos. Sotva však Kunze dodýchal, strhla se okamžitě veliká bouře, která zuřila nejvíce při samotném pohřbu, kde byly tak silné poryvy větru a sněhu, že způsobily, že se těla lidí roztřásla a zuby jim jektaly zimou. Ale hned jak byl pohřben, okamžitě se povětrí zcela uklidnilo. Je třeba se zmínit, že Kunze byl čtyři dny před smrtí na křtu dítěte, kde prohlásil, že je to jeho poslední křest a z jeho slov usuzovala vdova, že znal hodinu své smrti. Kromě toho, Kunze zemřel jako majetný muž, ačkoliv do Benešova přišel jako chudý dřevorubec a šindelář. Lidé proto mnohem později usuzovali, že uzavřel spolek s čertem. Též vznikaly mnohé dohady o nepravostech, kterých se Kunze za svého života dopustil.

Druhého dne šel nejstarší syn s několika členy rodiny k faráři, oznámil otcovu smrt a požádal, aby byl vzhledem ke svému postavení ve městě pohřben se všemi poctami na vhodném místě. Bylo rozhodnuto, že bude pohřben v kostele po pravé straně oltáře. V den pohřbu byla taková vichřice se sněhem, že se účastníci pohřbu sotva drželi na

⁶⁰ Kočka, zvíře nestálé a vrtkavé, bývala dlouhodobě považována za tvora tajemného, zhmotnění zlých a temných sil. V pověstech obecně kočka nebo kocour symbolizují spojení s pekelnými mocnostmi.

nohou. Ihned po pohřbu bouře utichla a vysvitlo slunce. Stala se ale ještě jedna událost, která vyšla najevo až po pohřbu. Při umývání nebožtíkova těla se pravá ruka stále vracela na místo, kde dopadl úder kopytem. Ženy to zarazilo, ale vykládaly o tom až později. Následně několik dní po pohřbu už byla viděna příšera, která se podobala Kunzemu. Z Kunzeho domu zase lidé slýchali rachocení, házení a padání. Ráno jsou dveře otevřeny, ačkoliv byly večer pevně uzavřeny, dokonce i závora byla odstrčena. Koně stojící ve stáji působí prý takový hlomoz, jako by je někdo trýznil, nebo jakoby se navzájem kopali a hryzali. Všichni psi ve městě neměli od Kunzeho klidu. Město bylo plné řečí, nikdo ovšem neudal, kdo hlomoz způsobuje, nikdo se toho neodvážil. Tu se hlásil jistý čestný muž, jemuž služka vykládala, že prý se nad ránem lekla, neboť prý slyšela, jak někdo jezdí okolo oken na koni a tloukl celou silou do zdi, až se trámová tráslo a přitom se v okně ukázal světlý proud paprsků. Když sedlák po východu slunce prohlížel stěny domu, našel na čerstvém sněhu stopy, které nabyly podobny ani zvířecím ani lidským. Dne 24. února 1592 šel farář k nemocnému soudci, který se mu svěřil, že v noci mluvil s Kunzem. Ten mu prozradil, že nejstarší syn Štěpán má bednu se 450 zlatými a uložil mu, aby o tento obnos pečoval tak, aby nejmladší syn nepřišel o svůj podíl. Soudce byl zneklidněn, ale přislíbil tomu zjevu, že službu vykoná. Nato strašidlo opustilo světnici a v prvním patře domu dělalo takový hluk, až se všechno otřásalo. Potom šlo do chléva ke kravám a lomcovalo jimi tak jako by se utrhyly, ale ráno byly všechny uvázané u žlabu. Tento sudí byl zároveň městským písařem a jeho dům stál vedle Kunzeho domu. Také v Kunzeho domě obcházel duch, takže se všichni členové rodiny ubytovali v jedné světnici. Najímali si hlídače, kteří střídavě spali. Nic ovšem nebylo účinné a strašidlo neustále sužovalo lidi.

Tak se dělo až do července 1592, kdy se místní občané rozhodli otevřít hroby a zjistit, zda mrtvolý na sobě nemají znamení spojení s ďáblem.

Když byly hroby otevřeny, našli přítomní na mrtvolách značný rozdíl. Všechny, až na mrtvolu Kunzeho byly buď zetlelé, nebo v pokročilém stadiu rozkladu. Kunzeho mrtvola byla jakoby čerstvě pohřbena, jenom kůže na hlavě byla načernalá, neboť byla před položením do rakve posypána nehašeným vápnem. Údy byly dokonale pohyblivé a v kloubech ohýbatelné. Ruka pevně sevřela prsty hůl, oči se otvíraly a zavíraly. Řízlí do lýtky a tu tekla krev jako ze živého člověka. Kunze byl prý za života malý a hubený, jeho mrtvola byla mnohem silnější, obličej byl opuchlý, tváře naběhlé a ztučnělé, jako u dobře krmeného vepře. Bylo usneseno starostu exhumovat a jeho tělo spálit na hranici. Po oznámení tohoto záměru krnovské vrchnosti byl povolán kat ze sousedství se dvěma

pomocníky, kterým byl za provedení úkolu slíben nejmilejší Kunzeho kůň. Bylo nutno vysekat ve stěně kostela otvor, kterým byla mrtvola Kunzeho za velkých problémů z hrobu vytažena. Benešovští občané se odebrali do lesa, aby připravili dostatek dříví ke zpopelnění strašidla. Tělo mrtvého bylo položeno na hranici a i když byl plamen velmi silný, shořela jen hlava, ruce po lokty a nohy po kolena. Tělo bylo katem staženo háky z hranice a rozsekáno na kousky. Kremace trvala až do druhého dne, kdy byl popel vhozen do potoka. Ke spálení bylo spotřebováno 216 ohromných polen, mimo velkého množství slámy a roští. Hrob byl zaházen kameny tak, aby do něj nemohl být již nikdo pohřben.⁶¹

Příčina Kunzeho posmrtného zjevování zůstává nevyslovena. Za života se neprojevoval jako člověk špatného chování a charakteru, V celém příběhu lze ale najít několik momentů hodných pozoru. Podstatná a podivná je v tomto případě nepřítomnost kněze u Kunzova umírání – je zvláštní, že ačkoliv Kunze předpokládal svou smrt, tak útěchu duchovního odmítal a o svých hříších mluvil velmi neurčitě. Následně jeho duši uchvátil ďábel v podobě černé kočky. Po smrti se stává tzv. vampirickým revenantem, mezi revenanty tohoto druhu však působí poněkud atypicky fakt, že umírající a zemřelý Kunze stále projevuje starost o to, aby jeho nejmladší syn nepřišel o svůj podíl na dědictví. Posléze ale týrá zvířata, terorizuje celou rodinu – např. vdovu nutí k souložím, napadá a rdousí jiné lidi, apod. Revenant Kunze je hmotný, protože jeho tělo po smrti vstává. Zároveň ale dokáže být v krátký čas na více místech současně, procházet zdí apod.

Případ Jana Kunzeho se nepodařilo dohledat v archivních pramenech. Poprvé ho sepsal vratislavský lékař Martin Weinrichius. (Tiskem vyšel roku 1612 coby jakási předmluva spisu renesančního učenice Pico della Mirandolly, ale sepsán musel být mnohem dříve.) Sám Weinrichius nebyl svědkem těchto událostí, pravděpodobně vycházel buď z ústních svědectví, nebo z nějaké starší písemné relace, která zatím nebyla objevena. Nicméně z jeho obšírného popisu pak vycházely mladší vědecká pojednání o světu nadpřirozena, která Kunzeho historii s oblibou vyprávějí dále jakožto oporu svých tvrzení o světě mrtvých a zlovolnosti nebožtíků.⁶²

⁶¹ PICO DELLA MIRANDOLA, G. F.: *Strix sive de lucidatione daemonum dialogi tres ... itemque epistola ad ... Andream Libavium ...* / editi opera Caroli Weinrichii. -- Argentorati: ap. Paulum Ledertz, 1612, s. 13 – 60.

⁶² MORE, H.: *Antidotum against atheism*. London 1654, Book III., Chp. 8.; MORUS CANTABRIGIENSIS, H.: *Antidotum adversus Atheismum*. in: *Variorum Scriptorum Philosophicorum Completorum*, Londini 1979, Lib. III., cap. 8, v. 10. (Latinský překlad předešlého.)

4. Mše duchů

Některá lidová pojetí vnímají mrtvé jako bezdomovce, kteří se pohybují po našem světě. Ačkoliv někdy zavítají do svého někdejšího domova, většinou pro ně jakési centrum bezpečí představuje prostor kostela,⁶³ což souvisí s představou tzv. mše duchů, hojně rozšířeném typu démonologického příběhu, který nacházíme již v 10. století v kronice Dětmara z Merseburku. Příběh se tedy měl odehrát v prostředí raně středověkého Německa: Za svítání šel kněz zpívat jitřní. Když však vstoupil na hřbitov, spatřil velký zástup lidí, jak dává obětní dary knězi stojícímu ve vratech kostela. Kněz se vydal za nimi do kostela, po chvíli jej oslovila žena, v níž poznal svoji nedávno zemřelou známou, a mezi řečí mu předpověděla, že nebude dlouho žít. On to posléze vyprávěl svým sousedům a předpověď se ukázala být pravdivou. Stejný autor pak zaznamenává podobný znepokojivý příběh, přičemž v této druhé variantě mrtví živého kněze upálí na oltáři.⁶⁴ Pro Dětmara jsou tyto hodnověrnými svědky potvrzené příběhy dokladem budoucího vzkříšení mrtvých, stejně jako faktu, že den patří živým, noc zase mrtvým, a tento řád by neměl být porušen. V opačném případě člověka stihne zasloužený trest. Ovšem představa o tom, že mrtví vedou po smrti jakýsi „život“ v jiném, paralelním světě, vyznívá poněkud předkřesťansky.

Více rozvedený příběh o mši duchů nalezneme např. v publikaci bratří Grimmů pod názvem *Geisterkirche* (Strašidelný kostel): „Kolem roku 1516 se odehrál v kostele sv. Vavřince a jeho hřbitově jeden neuvěřitelný, přesto pravdivý příběh. Jednoho dne, brzy ráno ještě dlouho před rozedněním, jak byla zvyklá, se chtěla vydat starší, zbožná žena ke sv. Vavřincovi na andělskou mši. V domnění, že je ta správná chvíle, přišla již o půlnoci před horní bránu, našla ji otevřenou a vstoupila tedy do kostela, kde spatřila nějakého starého, neznámého faráře sloužícího před oltářem mši. Spousta lidí, povětšinou neznámých, z jedné části bez hlavy, usedla na židle po obou stranách mezi ty, kteří také nedávno zemřeli a které ve svém životě dobře znali. Žena si s velkou bázní a hrůzou také sedla na židli, a protože neviděla nic než zemřelé, známé či neznámé, domnívala se, že to jsou duše zemřelých. Nevěděla také, zda má odejít z kostela nebo zůstat uvnitř, protože přišla příliš brzy; dělá se jí z toho husí kůže a vstávají jí na hlavě vlasy hrůzou. Tu vyšla jedna z nich, která byla zaživa, jak si myslela žena, její kmotrou

⁶³ LE ROY LADURIE, E.: *Montaillou, okcitánská vesnice v letech 1294-1324*. Praha 2005, s. 566.

⁶⁴ DĚTMAR Z MERSEBURKU: *Kronika*. Praha 2008, s. 40 – 41.

a zemřela před třemi týdny. Bezpochyby dobrý anděl Boží. Zatahala ženu za kabát, popřála jí dobré ráno a řekla: „Ej, milá kmotřenko, chraň nás všemocný Bůh, jak jste k nám přišla? Prosím Vás při Bohu a jeho milé matce, dávejte pozor, až se kněz promění a začne žehnat, tak běžte, jak můžete běžet, a neohlížejte se kolem, jinak Vás to bude stát život.“ Nato žena, jakmile se kněz proměnil, pospíšila z kostela, jak jen mohla, a za ní se ozval mohutný rachot, jako když spadne celý kostel. Slyšela, že všichni duchové vyběhli za ní, a ti ji zastihli na hřbitově. Sápali se po jejím kabátě, strhli ho z ní, ale žena jej odhodila a vyvázla tak nezraněná. Když se konečně dostala k horní bráně, chtěla pokračovat do města, našla ji zamčenou, jak je o jedné ranní zvykem. Musela proto setrvat tři hodiny v domě před bránou, než se otevřela, a během toho zaznamenala, že jí žádný dobrý duch nepomohl a že prasata, která zpočátku viděla a slyšela před branou, hned, jakmile by byl čas vyhnat dobytek, nebyla nic jiného než otravný d'ábel. Protože to ale přeci byla srdnatá žena, unikla neštěstí, nepřipouštěla si už takovéto věci, a šla domů, zůstala za života nezraněná, ačkoliv kvůli prožité hrůze musela ležet dva dny v posteli. To samé ráno ale, hned po rozednění, poslala na hřbitov, aby se našly malé kousky jejího roztrhaného pláště, a protože jeho kousíčky ležely na každém hrobě, nemálo se tomu divili lidé, kteří proto běželi na hřbitov.“⁶⁵ Obvykle ti, kteří zažijí takovéto setkání s mrtvými, brzy umírají.

Claude Lecoteux se domnívá, že se jedná o přízraky duší, které prodlévají v očistci. Své hříchy si odpykávají prostřednictvím těchto mší a mají strach, že jejich utrpení bude prodlouženo, pokud je v tomto konání někdo nepovolaný vyruší.⁶⁶ Pro katolické prostředí je typické, že osud duší zemřelých mohou ovlivnit i živí lidé⁶⁷, většinou tedy prostřednictvím bohoslužeb (liturgie za mrtvé byla dobře propracovaná).⁶⁸ Zde si však mrtví slouží své vlastní mše, přichází z očistce a odpykávají si svůj trest v prostoru kostela. Podle logiky a principů lidové démonologie se výklad, že se jedná o zástupný trest pro hříšníky, kteří se během pozemského života bohoslužbám nevěnovali tak horlivě, jak by měli. Tj. symetricky to, čím se provinili za života, se stává prostředkem jejich utrpení v očistci. Pro tohle by mohlo být paralelou tzv. procesí duší, v něž věřili lidé v Bretagni – člověk by se měl za svůj život zúčastnit alespoň dvou zbožných poutí,

⁶⁵ DEUTSCHE SAGEN. HERAUSGEGEBEN VON DER BRÜDERN GRIMM. Berlin 1987, s. 196 – 198. Publikace uvádí jako zdroj příběhu Widmanns Höfer Chronik. Mündliche Erzählungen aus dem Paderbörnischen.; V některých verzích příběhu se mše odehrává v noci přede dnem svátku Všech svatých zemřelých.

⁶⁶ LECOTEOUX, Přízraky, s. 61.

⁶⁷ MIKULEC, Náboženský život, s. 225.

⁶⁸ SCHMITT, Revenanti, s. 42 – 43.

jednak k ostatkům sv. Ronana (Troménie), jednak ke sv. Servácovi. „Lidé, kteří Troménii vykonali sami odděleně, často slyšeli (...) harašení v křoví podél cest a zvuk kroků na pěšinách. To byly duše mrtvých, kteří za života pouť nestihli a teď se to snažili napravit. Občas se stane, že procesí na Troménii nevyjde kvůli zlému počasí. To se pak v nebi rozezná tajuplné hlasy zvonů a nad mraky se objeví stín dlouhého průvodu. V jejich čele kráčí svatý Ronan osobně a zvoní svým železným zvonkem.“ Stejně tak pouť ke sv. Servácovi měla pro Bretonce velkou důležitost – kdo ji nevykoná za života, musí tuto povinnost splnit po smrti. Nicméně v tomto případě nese na ramenou vlastní rakev a každý den postoupí dopředu jen o její délku.⁶⁹

Úloha světce při mších mrtvých nebo procesí zesnulých duší se v menší míře vyskytuje i u nás. Koncem 19. století podobný příběh zaznamenala spisovatelka Popelka Biliánová pod názvem *Stěhování svatých* – má se prý jednat o jev častý v době josefinského rušení kostelů a klášterů. Podstata příběhu spočívá v tom, že v předvečer odsvěcení konkrétního kostela jeho svatý patron vysluhuje s dušemi nebožtíků zde pohřbených jakousi mši na rozloučenou a po jejím skončení všichni odchází. Do Říma, do nebe? Těžko soudit.⁷⁰

Mši duchů jako reakce na znesvěcení posvátného chrámového prostoru zaznamenaly prameny v českém prostředí již mnohem dříve. Krátce před Vánoci roku 1619, 21. prosince, se z podnětu stoupenců Friedricha Falckého uskutečnila obrazoborecká akce v chrámu sv. Víta, tj. odstraňování obrazů a soch, především těch, které znázorňovaly Pannu Marii a Krista, bourání některých oltářů, otevírání hrobů i relikviářů, atd. Celá akce posléze vzbudila odpor nejen u katolíků, ale i u českých konzervativních kališníků a luteránů. V této souvislosti se dochoval zápis o mši duchů, která se měla odehrát noc před obrazoborectvím v chrámu sv. Víta. Řada kolemjdoucích osob, katolických i nekatolických konfesí, viděla v katedrále nadpřirozená světla, která zářila z oken chrámu, a slyšela zpěv katolických litaní. To se prý duchové zdejších pohřbených sešli ke společné modlitbě, přičemž spolu hovořili latinsky.⁷¹

Sledovat v pramenech lze mši duchů, která se měla odehrát roku 1631 v Kouřimi.⁷² Kouřim se nachází ve středních Čechách, asi 20 km od Kolína. V době třicetileté války,

⁶⁹ TOMKOVÁ, I.: *Potopené zrcadlo: Legendy, pověsti a pověry z Bretaně*. Praha 2005, s. 144 – 145.

⁷⁰ BILIÁNOVÁ, P.: *Pražské pověsti*. Praha 1995, s. 112 – 113.

⁷¹ „Což působilo jazykově méně vybaveným svědkům jisté potíže. Nevěděli totiž, zda přízraky volají Oremus, Oremus! (Modleme se!), nebo Migremus, Migremus! (Odejďme!).“ VLNAS, V.: Jan Nepomucký, s. 75 – 78.

⁷² Příběh publikoval archivář Bedřich Svoboda. Viz SVOBODA, B.: *Mše duchů v Kouřimi L. P. 1631*. Český lid 16, 1906, s. 350.

kdy se měl příběh odehrát, zažívalo město úpadek a trpělo častými průchody vojsk a vymáháním kontribucí. Pro tuto dobu je důležitým pramenem kronika Jindřicha Václava Zyvaldy, nazvaná *Deym Kaurzima miesta niekdy čtwerau wůni z sebe wydawagici*. Zyvalda kroniku vydal roku 1659, ale jakýkoliv originální tisk je prozatím nezvěstný. Dochovaly se pouze tři opisy, z nichž jeden se nahází v SOkA Kolín. Na Zyvaldovo dílo navazují *Letopisy* neznámých autorů, jejichž opis je opět deponován v SOkA Kolín.

Z náboženského hlediska se jednalo o město dlouhodobě nekatolické, nicméně roku 1623 odešli nekatoličtí kněží a přišli katoličtí duchovní. Jako jeden z prvních zastával úřad místního děkana od roku 1625 Šimon Eustach Kapihorský. Do dějin Kouřimi se zapsal jako velmi negativní postava, takřka ukázkový prototyp nesnášenlivého katolického kněze, který nutí nekatolíky ke konverzi násilím a zastrahováním. Vesměs všichni měšťané tedy konvertovali, ovšem situace ve městě byla velmi napjatá. Nespokojenost vládla i v okolí města a roku 1626 zde dokonce propuklo selské povstání, přičemž jistě není náhodou, že při té příležitosti sedláci horlivě hledali zejména Kapihorského. Ten se ovšem stihl ukrýt.⁷³ Nicméně roku 1631 nechal kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu Kapihorského odvolat a do úřadu děkana potvrdil muže jménem Bernard František Zottines a Vegla, který spravoval celý kouřimský vikariát a českobrodskou faru. Nový děkan, údajně původem z Itálie, pro změnu nebyl katolický fanatik, ale dobrodruh a zločinec – v Kouřimi si držel vlastní ozbrojené muže, Chorvaty, s nimiž podnikal výpravy do okolí, přičemž se dopouštěli loupeží a vražd. Kromě toho se ani neobtěžoval dodržovat celibát, dokonce prý v kouřimském kostele sv. Štěpána pohrřbíval své nemanželské děti.⁷⁴ S dalšími selským povstáním si dokázal poradit sám: „(...) děkan nějaký Wecla příjmením. Ten již předtím poveljensku jezdil, neb taky i na vojně byl, když uslyšel, že ti sedláci se nechtí upokojiti, vsedl na kůň a vezma s sebou dva Charvaty, kteréž u sebe měl, a jiné některé sousedy, dal bránu otevřiti a tu zabodna koně, s dobrou zbraní proti těm sedlákům vyjel.“ A ti se posléze rozutekli.⁷⁵ Koncem roku 1632 byl Vegla přistižen, když se pokoušel vyloupit dům měšťana Ondřeje Mezdrického v Českém Brodové ho nechal kardinál Harrach dopravit do Prahy a

⁷³ SOkA Kolín, fond Jindřich Václav Zyvalda, kt. 14, sign. 10849/R1159. *Deym Kaurzima města někdy čtverou vůni z sebe vydávající* (1659), s. 20 – 25.

⁷⁴ SOkA Kolín, fond Svoboda Bedřich, i. č. 12, kt. 4 - Opisy a výpisy z pramenů a literatury, výpisy z pamětních knih Děkanství v Kouřimi 1608 – 1824, s. 3.

⁷⁵ Zyvalda, s. 27.

uvěznit. Při následném vyšetřování se zjistilo, že Vegla mj. soustavně vykrádal kouřimský chrám. Ve vězení zůstal do roku 1635 a poté byl vypovězen ze země.⁷⁶

Právě Bernard Zottinis a Vegla se stal protagonistou příběhu o mši mrtvých v Kouřimi. Jak vypravují kouřimské Letopisy: Leta 1631 pan Frater Bernardinus Zottinis a Vegla, kosti jeho v chrámu páně sv. Štěpána bily, a [to] tou příčinou na slavnost Dušiček přišli po dvakrát duchové s fakulí pro něho, že již čas jest, aby vstával a dal sezvánět, kterak mnoho duší k vysvobození na jeho mši očekává, jemu povídali; on ale nic na to nedbal, ale aby šli do pekla, jim pravil. Po Třetí přišli Tři zavřenými dveřmi, do pokoje s světly a zuřivě se na něho obořili, aby hned vstával, pokud ne, že zví, co se mu stane. Na tu pohružku hned vstal a šel s nimi do kostela až k stupňům, kde se [ke] kůru chodí, a ohlédnouce se množství duchů uhlídal, kteříž k němu přistoupili a jeho obnažili a s disciplinami zedrali tělo jeho. A „Mluv pravdu, kaž pravdu!“ jemu pravili. Kterýž na to ihned sezváněti dal, a když se lid sešel do kostela, on na kazatelnici vešel, a kterak mnoho duší k vysvobození dnes přijíti má, a kterak pro neposlušnost zmrskán od nich jest, k užasnutí všem lidem své tělo okázal a povídal, a k modlení horlivě napomínal, který s mnohým pláčem lidu své kázání a služby Boží dokonal.“⁷⁷

Stručněji tuto pohnutou historii zaznamenává pamětní kniha kouřimského děkanství.

Pozoruhodný zápis zní takto:

„Anno 1622 Simon Eustachius Kapihorski, qui dicitur fuisse graviter in lecto verberatus in commemoratione fidelium defunctorum ex eo, quod diliculo non surrexit ad celebrandum, videntur illum animae defunctorum excitavisse, qui fors de purgatorio parum aut nihil tenebat.“⁷⁸

(...)

Anno 1631 promotus in decanum Curimensem frater Bernardinus Zottinis a Vegla, a cardinali Harrach confirmatus et in vicarium totius districtus Curimensis electus.

Dicitur, quod hunc ossa mortuorum in medio ecclesiae /:dum de nocte pro sanctissimo ibat ad infirmum vocatus:/ graviter concusserint, cum verbis a campanatore auditis et

⁷⁶ KRÁSL, F.: *Arnošt hrabě Harrach, kardinál sv. církve římské a kníže arcibiskup pražský*. Praha 1886, s. 228.

⁷⁷ SOkA Kolín, Neznámí pokračovatelé kroniky Jindřicha Václava Zyvaldy: Letopisové neb všeliké paměti král. kraj. města Kauřima (1668 – 1883), s. 78 – 79. Pokračování kroniky J. V. Zyvaldy, citace viz výše.

⁷⁸ „Léta Páně 1622 Šimon Eustach Kapihorský, jenž by strašlivě zbičován v den Dušiček, protože za svítání nevstal k sloužení [mše]. Zdá se, že jej duše zemřelých vyburcovaly, protože v očistec věřil málo, nebo vůbec ne.“ SOkA Kolín, fond Arciděkanský úřad Kouřim, i. č. 1, kniha 1 – Liber memorabilium (1356, 1608 – 1741), fol. 82.

ossibus circa caput volantibus visis: „KAŽ PRAWDU! MLUW PRAWDU!“
repetendo.“⁷⁹

Těžko soudit, jaká skutečnost se skrývala za těmito zápisy. Další vývoj příběhu je jasnější. Neznámý barokní autor této části Letopisů vyhodnotil jako nepravděpodobné, že by se trest zbičování mohl vztahovat k horlivému katolíkovu Kapihorskému, a přisoudil k nehodnému Zottinesovi.

⁷⁹ „Léta Páně 1631 promován kouřimským děkanem bratr Bernard Zottinis a Vegla, od kardinála Harracha potvrzen a vyvolen za vikáře celého Kouřimského kraje. Říká se, že ho kosti mrtvých těžce zmlátily uprostřed kostela, když v noci, zavalán k nemocnému, šel pro svátost. A zvoník slyšel opakované „Kaž pravdu! Mluv pravdu!“ a viděl létat kosti kolem hlavy.“ Tamtéž. Podtržení v pramenu.

5. Beznosá paní, která vstala z mrtvých

Paní Markéta (Margaretha) Tvorkovská z Kravař pocházela z významného slezského rodu, který pocházel z Ratibořska.⁸⁰ Dcera pana Mikuláše Tvorkovského z Kravař se narodila neznámo kdy. Původně byla katoličkou. Během svého života se třikrát provdala – poprvé za zemského hejtmana Jana Bruntálského z Vrbna (byla jeho druhou ženou) a v tomto manželství porodila dva syny, Václava a Jindřicha. Jan z Vrbna zemřel v roce 1592 a o tři roky později se paní Maruše vdávala znovu, za Ambrože Špinara z Blimsdorfu, majitelem jednoho dvora na hlučinském předměstí, který se kdysi soudil s jejím prvním manželem. Ve stejném roce paní Maruše vstoupila v Hlučíně do mariánské družiny. S Ambrožem se ale poměrně brzy, už roku 1598, rozešla a manželství bylo prohlášeno za neplatné. Krátce poté konvertovala k luteránství a roku 1600 se vdala potřetí, za Bernarda z Drnovic a na Rájci. Ještě téhož roku ale ovdověla a poté se už nevdala.⁸¹ Už od smrti prvního manžela žila v Hlučíně a spravovala majetek za své nezletilé syny, jejichž poručníci od roku 1602 byla. Roku 1616 postihl Hlučín požár, během něhož se za silného žáru roztavil zvon na kostelní věži. Paní Maruše nechala ještě téhož roku odlít nový zvon s pamětním nápisem.⁸²

Paní Maruše zemřela v roce 1625 a byla pohřbena v kapli sv. Andělů. Ve stejném roce zemřel její syn Jindřich a matku přežil pouze syn Václav, od roku 1624 císařský komorník povýšený do hraběcího stavu. Václav Bruntálský z Vrbna už roku 1629 prodal hlučinské panství hraběti Gašínovi z Gašína. Ještě před tím nechal svým rodičům a prarodičům vytesat nákladné náhrobní kameny. Nápis na náhrobním kamenu paní Maruše je v latinském jazyce a v překladu zní: „Nejlepší matce vznešené Paní Paní Markétě z rodu Tvorkovských z Kravař, provdané z Vrbna a Bruntálu, která dne 14. října 1625 zesnula v Pánu, syn z manželského svazku zrozený v bolesti, kterou příroda s sebou přináší, ale štěstí přející, jak to milost udělí při přechodu z času na věčnost. P. C. Václav S. R. I. Hrabě z Vrbna a Bruntálu, pán na Hlučíně a Fulneku, Paskově a Zábřehu, císařský rada a komoří.“⁸³

⁸⁰ PILNÁČEK, J.: *Rody starého Slezska*. Brno 2010, s. 216.

⁸¹ PRASEK, V.: *Vlastivěda slezská*. Opava 1889, s. 213 – 214.; ZUKAL, J.: *Paměti opavské*, Opava 1912, s. 347 – 348.

⁸² WANDERBURG, U.: *Historie města Hlučína I.*, Hlučín 1991, s. 41.

⁸³ Tamtéž, s. 45. Náhrobní deska Maruše Tvorkovské se do současnosti nedochovala. Roku 1921 se kámen při stěhování rozlomil a už neexistuje.

O sto let později se začalo říkat, že paní Maruše Tvorkovská zemřela, a čtrnáct dní po pohřbu zase obživla. A uhnul jí nos.

Dne 15. července 1727 zasedala hlučinská městská rada, aby zmrtvýchvstání paní Maruše projednala. Pravnuk paní Maruše, hrabě Josef František z Vrbna, poslal do Hlučína svého účetního Pavla Františka Geislera, aby o celé věci vše zjistil. Ten byl proto jednání městské rady přítomen. Při zasedání vypovídaly čtyři osoby, výběrčí cla František Jakobi (54 let), někdejší hraběcí komorník Gottfried Schilik (58 let), kantor Adam Králíček (71 let), hraběcí číšník Melichar Namislo (41 let). Podle výpovědi svědků se zvěsti o paní Maruši objevily kolem roku 1673. Kdysi dávno před třicetiletou válkou paní Maruše zemřela a byla pohřbena. Asi o jedenáct dní později sloužil kněz brzy ráno mši svatou a zaslechl bouchání v kryptě. Zděšení ministranti uprchli a zanechali kněze samotného. Do skončení mše svaté mu proto přisluhoval kostelník. Po mši šli událost oznámit hraběti na zámek. Následně došlo k otevření hrobky, kde seděla paní Maruše v rakvi a volala, aby se jí nebáli, že je skutečně živá a má žízeň. Paní odvedli do zámku a žila ještě dlouho, ale až do smrti bývala smutná a zádumčivá. „(...) a někdy znenadání zavolala tma, tma, a když se jí ptali, kde je tma, nebo jak jí tam bylo, odpovídala: „Ach, proč jste mě tam nenechali, vždyť mi tam bylo dobře.“

Hrabě Rudolf z Gašina se posléze o celou událost roku 1673 začal zajímat a hledal staré lidi, kteří by o ní mohli něco vědět. Mezi jinými se dostavil bývalý panský dráb Matěj Václavík. Nevěděl, kolik je mu roků, ale za vpádu Švédů už měl ženu a děti. Vyšetřující úředníci odhadli, že je mu zhruba 90 let. Václavík každopádně tvrdil, že si paní Maruši Tvorkovskou ještě osobně pamatuje. „On jako kluk asi desetiletý šel s otcem, aby při kování mouchy od koní odháněl. V té době ta paní zrovna vyhlédla z okna, a jak jí spatřil, ptal se otce, co je to ta strašlivá paní, která nemá nosu. Po zpáteční cestě otec synovi vyprávěl příběh, co se stalo. Říkal, slyš, Matěji, až ty jednou budeš starý, abys i ty mohl jiným vyprávět. Tato paní ležela jedenáct dní v hrobce, až jí nos uhnul. Dále vyprávěl Matěj Václavík, že tuto paní mnohokrát viděl.“⁸⁴

Dle výše řečeného by se případ zdánlivého úmrtí paní Maruše měl odehrát někdy mezi lety 1593 a 1595, ale dobové prameny, stejně jako nápis na náhrobní desce, tomu nenavšedčují. Na druhou stranu ovšem při výše řečeném požáru Hlučína roku 1616 mj. shořely i staré listiny uložené na radnici, takže nelze vyloučit, že nějaký starší pramen

⁸⁴ Tamtéž, s. 81 – 82.; SOkA Opava, Archiv města Hlučín, i. č. 91, Kronika města Hlučína, s. 17 – 19.

popisující tuto událost, kdysi existoval. Mnohem pravděpodobnější však je, že se do líčení příhody promítla hrůza z předčasného pohřbu.

Na případu paní Maruše můžeme pozorovat, že zrekonstruovat konkrétní historickou událost ještě v relativně krátkém časovém odstupu bylo takřka nemožné.

Postupem času se objevila ještě další pověst, doplňující. Podle ní byla Maruše (či Maryša) Tvorkovská paní tak laskavá a dobrotivá ke svým poddaným, že když zemřela, všichni se pevně a neochvějně modlili, prosili Boha za to, aby se jim paní navrátila zpět. Bůh vyslyšel prosby Hlučíňanů a po jedenácti dnech paní Maruše znovu ožila.⁸⁵ Jestli se i po své „druhé smrti“ začala zjevovat na místech svého působení, už pověst nevypráví. Dobrota paní Tvorkovské ale přežila staletí.

⁸⁵ *O beznosé paní Maryši*. In: Kratochvilný kalendář historický Moravskoslezského dne na obyčejný rok 1995 : ročník druhý: za první republiky. Ostrava 1994. s. 97 - 98. (Převzato z: Těšínský kalendář, 1937.)

6. Vyšehradské poklady

Koncem 18. stol. se oproti tomu projevuje skepse vůči víře v posmrtná zjevení, v menším měřítku přítomná i předtím. Typickou ukázkou je v tomto směru případ vojáka Jana Reinigera, který se udál roku 1762. Povědomí o pokladu na Vyšehradě se udržovalo velmi dlouho. Zprvu byl původ pokladu v pověstech spojován s kněžnou Libuší. Pátrání po pokladech našlo smutný vrchol zmíněného roku 1762 v příhodě, kterou podrobně rozepsal Vojtěch Ruffer.⁸⁶

Jakousi předejrou k ní bylo pátrání děkana vyšehradské kapituly J. T. Berghauera. Ten často na vyšehradském hřbitově nechával kopat, protože hledal hrobku zakladatele vyšehradského kostela, krále Vratislava II. Voják Jan Reiniger z vyšehradské vojenské posádky si ale podle prý myslel, že děkan nechává pátrat po pokladu. Berghauer roku 1760 zemřel.⁸⁷

Reiniger měl na hřbitově různá vidění. Domníval se, že se mu zjevují duchové, kteří po něm žádají vyzdvižení pokladu, jenž je na hřbitově ukryt. Vše vyličil představitelům vyšehradské kapituly a všichni se připravovali k vyzdvižení pokladu. Rufferovo líčení vojákových stavů jsou nesporně zajímavá: „Voják se svými druhy klečel v první stolici na levé straně. Při pozdvihování hostie byl Reiniger jako u vytržení, jako by do mdlob padal; druhové jej drželi, on pak celý omráčen a jako u vytržení vytáhl složený bílý šátek, na kterémž všechny prsty jakési ruky vytisknuty, jako vypáleny byly, tak že i v třetím i v čtvrtém složení šátku prsty znáti bylo.“⁸⁸ Z Vídně však přišel zákaz pokus provést, voják byl krutě zbit a následně poslán do Vídně, do špitálu sv. Marka, odkud již nikdy nevyšel. „Zdalipak v tomto jednání co lidského?“, ptá se na konci vyličení příběhu Vojtěch Ruffer.⁸⁹

Pověst o pokladu se roku 1762 stala předmětem vyšetřování státních úřadů, o čemž vypovídá protokol sepsaný na vojenském velitelství v Praze, který se v opise dochoval.⁹⁰ Spis obsahuje 39 popsaných stránek velkého formátu v německém jazyce.

⁸⁶ RUFFER, V.: *Historie Wyssehradská, neb, Wyprawowánj o hradu, o kapitole [sic] a městu Hory Wyssehradu u Prahy w králowstwji Českém*. W Praze 1861, s. 396 – 398.

⁸⁷ Dle údajů z protokolu o výsledku Reinigera však Reiniger přibyl do vyšehradské posádky teprve v květnu roku 1761, tedy dávno po smrti děkana Berghauera.

⁸⁸ RUFFER, s. 396.

⁸⁹ Tamtéž, s. 398.

⁹⁰ SOA Plzeň, V. odd., pobočka Nepomuk, fond Ústřední správa Palm, i. č. 56.; Výtah dokumentu viz HOFMANN, G.: *K vyšehradským pověstem*. IN: *Český lid* 60/1973, s. 232 – 233.

Jedná se o zápisy z výslechu, který se s přestávkami konal od 3. února do 8. února roku 1762.

Voják Reiniger je zde jmenován s křestním jménem Martin. Výslech s ním začal 3. února 1762. Dle údajů ve spise Reiniger bylo v této 35 let, narodil se tedy někdy kolem roku 1727 a pocházel z Würzburgu. Jeho otec pracoval jako kočí u barona Firla a zemřel, když bylo Reinigrovi 6 let. Tři roky sloužil u würzburské pěchoty, poté nějakou dobu jako čeledín u sedláka, dokud jej roku 1759 násilím znovu neodvedli k vojsku. Roku 1750, kdy býval čeledínem u sedláka, se mu při pasení dobytka podařilo objevit hrnec plný peněz, tolarů s motivem kohoutí hlavy a dukátů s obrazem monstrance, jejichž hodnota činila přibližně 1400 zlatých. Hrnec Reiniger objevil v opuštěné, rozpadlé zdi za vsí, u níž se mu večer často zjevovalo tajemné světélko. Po nálezu pokladu službu u sedláka opustil a vydal se na cesty, během roku došel až do Alsaska. Po cestě z nalezených peněz slušně žil (za tolar dostával 3 zlaté, za dukát 4 zlaté a 16 krejcarů) a dokonce dával i almužny žebrákům. Když ale peníze utratil, vrátil se zpět domů, kde jej uvěznili, protože nález peněz neohlásil a ponechal si je. 4 roky vězení strávil v trestnici ve Würzburgu. Když byl z vězení propuštěn, sloužil znovu jako čeledín do doby, než jej opět odvedli k vojsku. Nějaký čas vojákoval v Sasku, poté v Poděbradech a Nymburku a v květnu roku 1761 byl převelen k vyšehradské vojenské posádce. Česky se nikdy nenaučil, české knihy nikdy nečetl, Reiniger byl zcela negramotný a hovořil pouze německy. Údajně mu ani žádný z vyšehradských místních nevyprávěl pověsti o pokladech.

Na počátku adventu stál Reiniger v noci stráž u vyšehradské zbrojnice. Kolem 11 hodiny v noci zjistil, že se k němu někdo přibližuje. Postavu oslovil, ta ale deset kroků od něho zmizela. O čtyři dny později stál Reiniger na stejném místě a zhruba v půl 12 v noci se mu zjevila stejná postava. Tentokrát se ale vznášela ve vzduchu a o půlnoci zmizela. Strašidlo se objevilo ještě několikrát, počtvrté sebral Reiniger odvahu a postavu oslovil „Všechny dobré duše velebí Boha, našeho Pána.“ Duch odpověděl: „Já také.“ Pak se voják strašidla zeptal, co od něho žádá. Duše odpověděla, že hledá vysvobození. Dále také pravila, že na místě, kde právě oba stojí, je pod zemí ukrytá zlatá rakev, tam, kde dříve byla královská rezidence, má být postaven kostel, a voják by měl jít ke zpovědi a přijímání. Příště, že mu prý poví více poté, co voják zvolá „Všechny dobré duše...“, dříve duše nemůže promluvit. O několik dní později měl Reiniger opět stráž, strašidlo se zjevilo krátce před půlnocí a rozhovořilo se o sobě. Dle svého tvrzení duše byla 1525 let stará a z toho 900 let strávila v křesťanské víře. Během

svého pohanství ale duše měla snahu nechat se pokřtít. Posléze se ukázalo, že je duše příbuzná kněžny Libuše, která je nyní coby pohanka prokleta, ale může být vysvobozená. Toho se dosáhne tehdy, až se podaří vyzvednout poklad ukrytý na Vyšehradě, tj. zlatou rakev se čtyřmi svícny, 12 zlatých soch apoštolů, 2 miliony v penězích, perly a diamanty. Duše nařídila, aby čtvrtina pokladu byla věnována na stavbu nového kostela, čtvrtina měla připadnout chudým lidem, čtvrtina císařovně Marii Terezii a čtvrtina Reinigrovi. Poklad měl být vyzdvižen o Popeleční středu. Dne 2. února se duše Reinigrovi výjimečně zjevila ráno v kostele a věnovala mu bílý plátěný šátek, v němž byla vypálená pravá ruka. Poté Reiniger o události informoval jezuity a své nadřízené.⁹¹ Následoval výše zmíněný pokus o vyhledání pokladu a Reinigrův nešťastný konec ve vídeňském blázinci.

Nelze posoudit, jestli byl voják Martin (Jan) Reiniger duševně nemocný člověk, hysterik, nebo obyčejný podvodník. Každopádně lze na tomto případě sledovat přechod od lidské mentality od předsekulárního vnímání skutečnosti k modernímu sekularizovanému světu. Vojákovi se v bdělém stavu⁹² zjevuje duše trápená v očistci, není ani úplně dobrá, ani úplně špatná, svůj očišcový trest odpykává na zemi a o své vysvobození prosí smrtelníka. Za svou povinnost považuje smrtelníka informovat o skrytém pokladu a její vysvobození se uskuteční ve chvíli, kdy poklad bude nalezen a využit k dobročinným účelům (stavba kostela, rozdělení mezi potřebné chudáky). Takto podobně byla roku 1695 navštěvována duchem jedna pražská služebná, osmnáctiletá dívka. Duch uvědomoval o ukrytém pokladu ve strahovském klášteře, který musí střežit, přičemž nenalezne pokoj, dokud poklad nebude objeven a dobrým způsobem využit.⁹³ Podobný případ pekaře, kterému se zjevovaly v očistci trápené duše, popsal ve svém článku o pekaři Exeliovi Jiří Wolf, avšak v tomto případě nefiguruje žádný ukrytý poklad.⁹⁴

Což se dá interpretovat jako jeden z projevů barokní katolické religiozity vyplývající z učení o očistci, nicméně tyto jmenované duchy – strážce pokladu evidentně nelze vysvobodit přímluvami věřících nebo pobožnostmi.⁹⁵ Ovšem tento motiv může mít také

⁹¹ SOA Plzeň, V. odd., pobočka Nepomuk, fond Ústřední správa Palm, i. č. 56. kt. 33, fol. 1 – 19.

⁹² Ačkoliv většina zjevení se odehrála v noci. Voják klidně mohl na stráži usnout.

⁹³ STRAKA, C.: *Pověsti strašidelné*, s. 15 – 22.

⁹⁴ WOLF, J.: *Očistec a revenanti v lidové kultuře českého baroka. Případ pekaře Exelia z let 1648 – 1649*. IN: Nešpor, Z. R. (ed.): *Mezi náboženstvím a politikou. Lidová kultura raného novověku*. Sborník z konference *Lidová kultura v 16. – 19. století: mezi náboženstvím a politikou*, konané v Praze 28. listopadu 2003. Praha 2005.; MALÝ, T. - SUCHÁNEK, P.: *Obrazy očistce. Studie o barokní imaginaci*. Brno 2013, s. 297 – 307.

⁹⁵ MIKULEC, *Náboženský život*, s. 235.

předkřesťanské kořeny: od 3. století n. l. se některým zemřelým vkládaly do úst mince, které symbolicky představovaly nebožtíkův podíl – tj. zesnulý si na onen svět odnášel majetek, s kterým mohl v záhrobí žít důstojný život. „Někde se říká: Do úst mrtvých je třeba vložit minci, aby se nevraceli, pokud skrývali nějaký poklad. A jinde se zase tvrdí: Ten, kdo ukryje své peníze, se bude muset vrátet, dokud se nenajdou.“⁹⁶

Zásvětní prostor očištěnce měl ovšem řadu unikátních vlastností. Výjimečný byl tím, jak ovlivňoval prostupnost reálného a transcendentního světa. Duše v očištěnci byly totiž schopny určitým způsobem komunikovat s lidmi, kteří stále ještě žili v reálném světě. A naopak, lidé měli možnost a dokonce i povinnost sloužit duším v očištěnci a zejména sloužením mší jim zkracovat jejich utrpení,⁹⁷ což bylo v 17. a 18. století považováno za povinnost každého křesťana.⁹⁸ Postupně se ale prvky iracionální a „zakouzleného světa“ skrývaly pod vrstvu uměle vypěstované racionality, a pokud lidé věřili v nadpřirozené věci, nedávali to příliš najevo v obavě, že by byli považováni za choromyslné.⁹⁹

Podobný vývoj lze sledovat i na případu Martina (Jana) Reinigera. Zprvu bylo jeho líčení lidmi bráno naprosto vážně a nikdo neprojevil žádné pochybnosti, ať už se jednalo o představitele církve, nebo jeho vojenské nadřízené (ačkoliv ti se nejdříve snažili zjistit, zda voják není ovlivněný četbou nebo vyprávěním vyšehradských pověstí, což Reiniger popřel). Postupně ale u úřadů zvítězil zcela racionální pohled a nešťastný voják, který chtěl pomoci duši z očištěncových muk, se již do nové „odkouzlené“ společnosti nikdy nezačlenil.

Celá událost ale podpořila představy obyvatelů Vyšehradu o pokladech, které se zde měly skrývat a čekat na svého objevitele.

⁹⁶ LECOTEOUX, s. 40.

⁹⁷ Blíže viz LE GOFF, J.: *Zrození očištěnce*. Praha 2003.

⁹⁸ MIKULEC, Náboženský život, s. 242.

⁹⁹ Blíže viz TINKOVÁ, D.: *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*. Praha 2004.

Část druhá – Uvádění pověstí na pravou míru

„Kancelář pro uvádění románových příběhů na pravou míru“ dodává, že se jí nepodařilo zjistit, zda při hádce mezi oběma muži přival prudkých slov opravdu udeřil na pentličku doutníkového kouře tak, že poplašeně zavlála, ztratila souvislost a trhala se v malinké, šedavé obláčky. Možné to je.

Jmenovaná kancelář ještě upozorňuje, že toto je jen jeden z nespočetných případů, kdy skutečnost je autorem postavena na hlavu. Všimněte si laskavě, že v románu je výstup mezi továrníkem a účetním popsán tak, jako by byl Ivan Sláma svého šéfa morálně zdeptal, zatímco skutečnost nám představuje pana účetního jako hrdinu velmi pochybného, člověka potrhleho, ba možno říci, mírně praštěného.¹⁰⁰

7. O tom, jak byli páni zlí na poddané

Démonologické lidové pověsti výrazně fungují v neprospěch tzv. pánů. Tito v lidových představách po smrti nesmírně trpí a vykupují si tak hříchy, jichž se dopustili za života. K „pánům“ se řadí šlechtici, stejně jako jejich úředníci, tj. přísluhovači, jimž se věnuje jedna z pozdějších kapitol.

„Poddaný člověk viděl v posmrtném životě vykoupení z těžkého pozemského života. Což není v rozporu s křesťanským učením. Nicméně součástí toho je i víra v Boží spravedlnost, která alespoň posmrtně ztrestá zlé činy, kterých se na poddaném člověku z jeho pohledu dopustila vrchnost. „Představa pomyslného pekla ho však plně neuspokojuje, protože neodpovídá jeho zděděným představám, podle nichž duše zlého člověka musí bloudit po světě. Tato představa trestu byla pro lid daleko konkrétnější, protože ji člověk může vidět na vlastní oči, i když není zrovna vždy příjemná. Odpovídá však zcela jeho fantastickým představám o existenci duchů v přírodě a okolí člověka. Z posmrtného ducha zlého pána se stává polodémon či démon, kterého si lid záhy zařazuje do skupiny dávno vžitých strašidelných bytostí; během doby nabývá dokonce jejich vlastností nebo i podoby, ba i jejich moci, takže z ducha původně pykajícího se stává duch zlomocný.“¹⁰¹ V lidových představách se struktura společnosti na onom světě podobá pozemské. Pouze s tou výjimkou, že funguje v neprospěch někdejších mocných pánů. Ti trpí nejvíce.¹⁰²

Ukázkovým a nejznámějším příkladem „zlého pána“ je zcela jistě Volf Maxmilián Laminger, tzv. Lomikar. Laminger byl schopný ekonom – teprve díky jeho iniciativě se

¹⁰⁰ JIROTKA, Z.: *Saturnin*.

¹⁰¹ KRAMAŘÍK, J.: *Chodská lidová vyprávění o Lomikaru revenantovi*. Český lid 51, 1964, s. 282 – 295.

Cit. s. 282.

¹⁰² LE ROY LADURIE, Montaillou, s. 654 – 578.

na Chodsku plně rozvinulo režijní vrchnostenské podnikání. Územně rozdrobené panství dokázal zkoncentrovat a zaokrouhlit, stejně jako zde zakládat první manufaktury. Nicméně tento rozvoj s sebou nutně přinášel zvyšování robotních povinností pro jeho poddané. Ti pak dlouho protestovali proti Lamingerovým novotám, které pro ně znamenaly nepříznivé hospodářské důsledky, ale i osobní pokoření. Spory se pak táhly dlouhá léta a jedním z jejich vrcholů se posléze stala poprava Jana Sladkého Koziny.

Už v 18. století se začalo rodit chodské lidové podání o nevinně utraceném Kozinovi a Božím soudu nad jeho vrahem. Lamminger sice zemřel na mrtvici a patrně byl v době chodské vzpoury těžce nemocen, nicméně se přesto objevovaly pochybnosti o jeho přirozeném skonu. Již roku 1716 se objevuje tvrzení, že Lammingera odnesl ďábel. Záhy se prosazuje jiné podání události – totiž že Kozina vyzval na popravišti Lomikara do roka a do dne na Boží soud (poslední naděje poddaných když selhaly soudy pozemského světa), což se skutečně naplnilo. Základ této pověsti patrně tvořil fakt, že Lamminger doopravdy v ročním intervalu od Koziny zemřel. Dobové prameny ovšem slavnou kozinovskou výzvu nezaznamenávají.¹⁰³ Specifikem strašidla Lomikara je celá škála podob, v níž se měl a má zjevovat, přičemž tyto podoby mohou být antropomorfní, stejně jako zoomorfní, předmětné nebo rozmanité přírodní úkazy.¹⁰⁴

Provinění zlých pánů bývala různá. V první řadě se jednalo o výše zmíněné utuzování robot a vymáhání do té doby zcela nezvyklé práce. Potom se jednalo o zabírání půdy poddaných vrchností, jednak za účelem zakládání rybníků, případně si vrchnost, pochopitelně nespravedlivě, přisvojí si obecní les, apod. Obzvláště tvůrci příběhů o zakládání rybníků s oblibou trestají jejich zakladatele, se kterým po jeho smrti orají čerti. Straší za trest, protože zodpovídali za tuto ztrátu obecního majetku. Roli zde hraje i motiv křivé přísahy, vnímané jako rouhání proti Bohu.¹⁰⁵

7. 1. Jak pan Tunkl „žbluňkal“

„Tunklové byli pohromou pro severní Moravu.“¹⁰⁶

¹⁰³ MAUR, E.: Kozina a Lomikar.

¹⁰⁴ KRAMAŘÍK, J.: Chodská lidová vyprávění, s. 282 – 295. Cit. s. 93.

¹⁰⁵ KRAMAŘÍK, J.: *Lidové pověsti z Čech o zabírání poddanské půdy vrchností*. Český lid 44, 1957, s. 93 – 98.

¹⁰⁶ BŘEZINA, J.: *Vlastivěda moravská, II. Okres šumperský, staroměstský, vizmberský*, Brno 1932, s. 89.

Pozemský život pana Jiříka Tunkla z Brníčka a Zábřeha (1455 – asi 1494) sice časově nezapadá do vymezeného rámce této práce, nicméně jeho vykonstruované strašidlo orající hráze rybníků si ve 2. polovině 19. století získalo velkou popularitu a stalo se přímo ukázkovým příkladem tzv. „revenanta, krutého pána,“¹⁰⁷ podobně jako mnohem proslulejší chodský Lomikar. Proměnu tunklovské pověsti lze sledovat paralelně s vývojem českého historického bádání, přičemž tento proces vykazuje několik pozoruhodných rysů, pro které si pan Tunkl jistě zaslouží, aby tuto část diplomové práce „otevíral.“

Rod Tunklů neměl na Moravě dlouhou tradici. Počátkem 15. století přišel na Zábřežsko ze Slezska Jan Tunkl z Drahanovic. Začal skupovat zdejší statky a v této činnosti pokračovali i jeho dva synové Jan a Jiřík (narozený roku 1455). Tunklové tak postupně ve dvou generacích vytvořili rozsáhlé panství, které se skládalo z jednoho města, dvou městeček, tří hradů, několika tvrzí a více než padesáti vesnic. Kromě toho získali do zástavy město Šumperk a hrad Bludov.

Jan Tunkl zdědil po otci panství s hradem Brníčko. Měl pět synů a zemřel roku 1476. Mladší syn Jiřík, patrně obecně nejznámější člen rodu Tunklů, držel Zábřeh, Hoštejn, Bludov a Třemešek, a sídlil v Zábřehu. Po bratrově smrti se stal poručníkem jeho synů, a ti mu roku 1490 prodali hrad Brníčko a všechn majetek na Zábřežsku. V roce 1480 moravské stavy na přímlovu Matyáše Korvína přijaly Jiříka Tunkla a jeho syna Jindřicha¹⁰⁸ i s budoucím potomstvem do panského stavu. Politicky se Jiřík Tunkl orientoval nejprve na stranu krále Jiřího z Poděbrad, po jeho smrti začal podporovat Matyáše Korvína a po Korvínově smrti Vladislava Jagellonského. Ve válkách Jiřího z Poděbrad s Matyášem Korvínem se osvědčil jako schopný válečník.¹⁰⁹

V 80. letech se Jiřík Tunkl nadchl myšlenkou výnosnosti chovu ryb a začal na svém panství zakládat rybníky.¹¹⁰ Díky němu na Zábřežsku, u Bludova a Šumperka postupně vznikla rozsáhlá rybníční soustava. Věnoval se jistě i jiným hospodářským aktivitám, např. lesnictví, nicméně tyto nedosahovaly takových bohatých zisků, které plynuly

¹⁰⁷ LUFFER, s. 114: 3. A. 10, **Krutý pán**: „Zlý pán musí po smrti strašit: orají s ním čerti.“

¹⁰⁸ K Jindřichu Tunklovi z Brníčka viz BŘEZINA, L.: *Zemským fojtem za tří českých králů: Jindřich Tunkl z Brníčka a Dolní Lužice*, in: Česká koruna na rozcestí: k dějinám Horní a Dolní Lužice a Dolního Slezska na přelomu středověku a raného novověku (1437-1526). Praha 2010 s. 136-165. Na s. 137 – 139 stručně pojednáno i o Jiříku Tunklovi.

¹⁰⁹ MEDEK, V.: *Tunklové na severní Moravě*, in: Severní Morava 2, 1957, s. 33 – 39.; HOSÁK, L.: Hospodářské poměry na panství zábřežském v druhé polovině 15. století, in: Severní Morava 5, 1960, s. 9 – 17.; BŘEZINA, J.: *Zábřežsko v období feudalismu do roku 1848*, Ostrava 1963, s. 79 – 85, 123 – 124.

¹¹⁰ Kromě toho se v tunklovském znaku nachází symbol stříbrné ryby. Viz KADICH, H. von – BLAŽEK, K.: *Der Mährische Adel*. Nürnberg 1899, s. 163.

z rybníčního podnikání. Tato činnost měla dopad jednak na podobu zábřežské krajiny, jednak na rozpoložení zdejších obyvatel. V reakcích na Tunklovo rybníkářství lze pozorovat silný tradicionalismus, odpor proti změnám – lidé jsou nespokojení, protože řeka Sázava změnila svůj tok a zatopila cestu, po které se „od starodávna“ hodilo, pod vodou skončily velké pozemkové plochy, vesměs úrodné půdy, kvůli výstavbě Závořického rybníku zanikla vesnice Závořice, v této době osídlená.¹¹¹ Rybníkářský podnik měl i nevýhody. Tunkl přecenil své finanční možnosti, posléze se potýkal s nedostatkem peněz a zábřežské panství se tak velmi zadlužilo. Při stavbě rybníků a celkově hospodaření na panství ovšem využíval jako pracovní sílu své poddané, s nimiž zacházel velmi krutě. Poddaní zatížení do té doby nebývalými robotami pak utíkali na jiná panství.¹¹²

Tunkl tvrdě nakládal i se šumperskými měšťany, vůči nimž stupňoval svoje požadavky a setrvale ignoroval jejich výsady: zakázal výčep piva, užívání městského lesa, lovit ryby v příkopu při městských hradbách, při lovech, které pořádal, mu měli dělat honce, apod.¹¹³ Šumperští se proto roku 1494 „pro nespravedlivá obtieženie a roboty nepovinné zdvihše se pana Tunkle pána svého jsú porazili, zranili, zbili, bezmála zabili, tak že jest vždy od toho zbití nevstávaje umřel.“¹¹⁴ Ve starší literatuře se často objevuje domněnka, že Tunkla ubili povstálí zábřežští poddaní, tudíž se celá záležitost interpretovala jako jedna z prvních selských vzpour na českém území a první selskou vzpourou na Moravě, která se stala někdy v době Velikonoc roku 1491.¹¹⁵ Nicméně roku 1980 Mojmir Švábenský publikoval článek, v němž dokázal účast šumperských měšťanů na Tunklově smrti, která se odehrála někdy na přelomu let 1493 a 1494.¹¹⁶

¹¹¹ HOSÁK, L.: *Hospodářské poměry na panství zábřežském v druhé polovině 15. století*, in: Severní Morava 6, 1961, s. 36 – 46. Cit. s. 37.; DOUBRAVSKÝ, Z.: *Závořice. Příběh vesnice zatopené rybníkem*. Zábřeh 2013, s. 59 – 77.

¹¹² MACEK, J.: *Jagellonský věk v českých zemích (1471-1526) 4: Venkovský lid, Národnostní otázka*, Praha 1999, s. 101.

¹¹³ BŘEZINA, J.: *Vlastivěda moravská II.*, s. 91.

¹¹⁴ JIREČEK, H. (ed.): *Viktorin ze Všehrd, O práviech země české knihy devatery*, in: Codex iuris Bohemici, III./3, Pragae 1874, s. 165. Palacký určil, že zápis vznikl v roce 1496, případně 1497. PALACKÝ, F.: *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*, díl 6, Praha 1896, s. 595, pozn. 340.

¹¹⁵ Další např. povstání poddaných proti Adamu z Ploskovic, jíž se účastnil Dalibor z Kozojed.; HOSÁK 6, s. 46.; MEDEK, s. 35.; MACEK, *Jagellonský věk*, s. 161 – 162.; F. Hrubý uvádí přelom let 1493 a 1494. HRUBÝ, F.: *Z hospodářských převratů českých v století XV. a XVI.*, in: Český časopis historický 30, č. 2, 1924, s. 205 – 236. Cit. s. 221.

¹¹⁶ ŠVÁBENSKÝ, M.: *Prameny ke vzbouření Šumperských proti Tunklům koncem 15. století*, in: Severní Morava 39, 1980, s. 13 – 19.; ŠVÁBENSKÝ, M.: *Další pramen ke vzbouření Šumperských proti Tunklům koncem 15. století*, in: Severní Morava 44, 1982, s. 19 – 23.

Ještě před smrtí Jiříka Tunkla převzal zábřežské panství jeho syn Jindřich. Panství však bylo velmi zadlužené a v roce 1508 je Jindřich Tunkl prodal rytíři Mikuláši Trčkovvi ml. z Lípy.¹¹⁷

Z výše řečeného vyplývá, že v případě Jiříka Tunkla se jednalo o osobu mezi svými současníky neoblíbenou. Negativní postavu představuje Tunkl i v historiografii 19. a 20. století. Všichni doposud citovaní autoři odsuzují jeho tvrdé zacházení s poddanými.

Hlas volajícího na poušti v tomto směru představuje katolický farář Jan Křtitel Malota.¹¹⁸ Dle něho Jiřík Tunkl jakožto kališník a příznivec Jiřího z Poděbrad sice podnikal nájezdy na majetek olomouckého biskupství. Nicméně stejný Jiřík Tunkl také obnovil v Krasíkově augustiniánský klášter „Koruna Mariina“ a vrátil mu dobrovolně veškerý církevní majetek, který si přisvojil jeho otec.

Celkově se Malota snaží nahlížet Tunklovu osobu *sine ira et studio*: „Pokud se týká jeho vlastních poddaných, nebyl patrně tak ukrutný a tvrdý, jak se o něm vypravuje. Byl dítětem své doby a jednal tak, jako mnoho jiných.“ Ovšem z pohledu poddaných zaváděl novoty, pořádky a hlavně roboty, na které oni nebyli zvyklí, takže ho nemohli vnímat jinak než negativně. Vznikal tak bludný kruh příčin a důsledků, kdy ani jedna ze stran nemohla ze své podstaty jednat jinak, což pomalu směřovalo ke katastrofě.¹¹⁹

Zajímavě se vyvíjel Tunklův „druhý život“, v němž jeho osoba vystupuje v několika variantách pověsti líčící jeho posmrtný úděl. Známá pověst o Tunklovi dnes praví, že je každou noc trápen od ďáblů. Ti jej zapráhnou do ohnivého pluhu a on za trest musí brázdit hráze a hladiny rybníků, které založil. Tunklova truchlící manželka chce muže vysvobodit, ale tento úkol je nemožný. Musela by vlastníma rukama rozebrat hráze rybníků, odkud byly sebrány. Hráze se ovšem kromě kamenů skládají i ze slz a utrpení poddaných, které Tunkl kvůli rybníkům týral. Metaforicky řečeno, napáchané zlo vymazat nejde a Tunkl musí trpět do doby, než se na jeho zločiny zapomene. V tunklovské pověsti se tak mísí motiv orání hrází rybníků, který už starší tradice připisuje známému staviteli jihočeských rybníků, Jakubu Krčínovi z Jelčan, s motivem truchlící manželky potrestaného pána, který je zase znám z pověsti o panu Půtovi Švihovském z Rýzmburka. Podle pověsti pan Půta v Rabí a ve Švihově postavil velké

¹¹⁷ MEDEK, s. 37.; HOSÁK 5, s. 14 – 15.; BŘEZINA, s. 87 – 88.

¹¹⁸ J. K. Malota v Zábřehu působil jako farář v letech 1914 – 1936 a mj. se věnoval bádání o historii Zábřehu s důrazem na církevní dějiny. Malotově pozornosti proto nemohl uniknout rod Tunklů a tím méně Jiřík Tunkl. V tomto směru farář Malota nashromáždil rozsáhlý materiál a dílčí výsledky publikoval v místním tisku. Nepochybně plánoval sepsat monografii věnovanou Zábřežsku, ale tento úmysl nedovedl do konce. Malotova pozůstalost se nachází v nezinventarizovaném fondu Farní úřad Zábřeh, do něhož mi umožnili nahlédnout pracovníci šumperského archivu, za což jim děkuji.

hrady, ale se svými poddanými, kteří na něj museli robotovat nebo pomáhat při stavbě, byl krutý a nemilosrdný. Jednoho dne vzal pana Půtu čert. „Manželka jeho, která jej často sváděla od krutosti jeho k poddaným, po jeho smrti jej před sebe volala; i zjevil se jí celý ohnivý. Ptala se ho, není-li možné, aby z muk byl osvobozen, že chce všechno proň učiniti, žádné práce se nelekati a žádného nákladu nešetřiti. Odpověděl: „Tak jako nemůžeš svými rukama rozebrati tento pevný a veliký hrad a každý kámen, vápno a písek a dříví zase tam položit, odkud byly vzaty, tak ani já nemohu být spasen.“¹²⁰

V prvních verzích pověsti se Tunklovo strašení lokalizuje na hráz a hladinu Závořického rybníka, jenž se nachází v místech, kde stávala ves Závořice, která za Tunklových časů musela být vysídlena kvůli stavbě řečeného rybníka. Starší pověst však viděla zánik vsi trochu jinde. Jednoho času prý nastaly tak prudké lijáky, že se protrhly hráze některých rybníků, přičemž nával povodně byl tak hrozný, že vesnice Závořice zmizela ve vlnách, a od těch časů se nachází pod hladinou Závořického rybníka. Jako jediný pozůstatek po ní zůstal křížek z vížky místního kostela vyčnívající nad hladinu. Do pověsti se patrně promítl vzpomínka na nějakou výjimečně velkou záplavu.¹²¹ V prvotní verzi se tedy zničení této vesnice nepřičítalo Tunklovi. Nabízí se předpoklad, že se povědomí o Tunklovi obnovilo s rozvojem historického bádání v zábřežském regionu, kdy se o jeho osobě zjišťovaly podrobnější skutečnosti. Vývoj pověsti vidím takto: Zábřežskem kolovala povídka o blíže nespecifikovaném zlém pánu, kterého po hrázích rybníků honí čerti. Následně se přidal důvod jeho trápení: zlý pán stavěl rybníky a trápil poddané. Následně s rozvojem regionální historiografie se zlý pán pojmenoval jako Tunkl. Z výše řečeného vyplývá, že působení rodu Tunklů na Zábřežsku, jakkoliv se nepopíratelně zapsalo do podoby její krajiny, trvalo necelé půlstoletí. Ačkoliv Jiřík Tunkl nepopíratelně představoval osobnost ve své době velmi negativně vnímanou, nepřipadá mi jako pravděpodobné, že by se jeho jméno takovým způsobem zapsalo do paměti zábřežských poddaných, aby se zvěst o něm čtyři století předávala z generace na generaci.

Ještě v polovině 19. století ohledně Tunklovy osoby převládal spíše pozitivní pohled, který vyplýval z faktu, že Jiřík Tunkl byl kališník ve službách dobrého krále Jiřího z Poděbrad, svému pánu věrný. Z tohoto důvodu byly roku 1869 vybrány zříceniny hradu Brnička jako místo konání prvního veřejného tábora lidu na Moravě, neboť v nich

¹¹⁹ SOKA Šumperk, Farní úřad Zábřeh (1639) 1684 – 1991, pozůstalost Jana Maloty, nezinventarizováno.

¹²⁰ SEDLÁČEK, A.: *Historické pověsti lidu českého*, Praha 2001, s. 222. Podle Sedláčkových poznámek tato pověst pochází z roku 1734. Viz tamtéž, s. 274.

ještě zůstal duch „husitských Tunklů. V Brníčku se sešly asi čtyři tisíce lidí a řečníci zde vyslovili požadavky na revizi rakousko-uherského vyrovnání.¹²²

Někdy v této době se tunklovská pověst musela utvářet. Navzdory tomu, že v celonárodním historickém pohledu převládala interpretace „Tunkl – husita“, v rámci severomoravského regionu se vyvíjel „Tunkl – tyran prostého lidu.“ „Tunkl – tyran“ posléze pronikl i do velké české historiografie a přetrvává v ní dodnes.

V roce 1884 publikoval básník Jan Evangelista Nečas báseň „Jan Tunkl z Brníčka.“

Jedná se o prozatím nejstarší vysledovaný text pověsti o Tunklovi, jenž obsahuje ucelenou variantu příběhu, kterou později převzali další autoři: Na podzim derou dívky peří a stará teta jim vypráví děsivou pověst o Tunklovi – v jeden čas přišel tak prudký liják, že se zábřežské rybníky rozvodnily a jejich hráze se protrhly. Velká voda potom zatopila vesnici Zádvořice:

„Na těch místech do nedávna velký rybník býval
a jak pověst vypravuje, kostel se v něm skrýval.
Kmotra moje nejednou prý, mimo rybník jdoucí
viděla tam na dně křížek na věži se skvoucí.“

Pan Jan Tunkl potom začne svolávat poddané, aby kamením zpevňovali hráze na rybnících. Hráze stály, ale lidé umírali od přílišné námahy. Utýraní lidé potom Tunkla proklínali. Tunkl náhle zemřel. Jeho truchlící vdova se potom procházela kolem rybníků a jednoho dne se s manželem znovu setkala:

„Zapřažen byl ve pluh žhavý, d'áblové jej hnali,
záda jeho pohrbená bičem pošlehali,
stále při tom volajíce: „Bijte toho Tunkla,
až by voda žbluňkla!“

Vdova z mdloby probavši se na širokou vodu
volala, čím vyvedla by duši na svobodu?

Tunkl na to:

„Jenom tehda dobře bude se mnou,

¹²¹ DOUBRAVSKÝ, Zádvořice, s. 78 – 80.

¹²² SPURNÝ, F.: *Obec Brníčko 2004*. Brníčko 2004, s. 17 – 18.; KALÁB, K.: *Pověsti hradů moravských a slezských*, Praha 1996, s. 30. (Historický medailonek k hradu Brníčko od Adama Jista.) Okrajovou úlohu hraje Tunkl v básni Adolfa Heyduka „Král Jiří“, vydané mnohem později ve sbírce „Bohatýři.“ HEYDUK, A.: *Bohatýři*. Zpěvy historické. Praha 1896, s. 29 – 35.

rozneseš-li moje hráze vlastní rukou jemnou,
zavlečeš-li každý kámen tam, kde dříve ležel!“

Zoufalá vdova potom odejde do kláštera, kde se až do smrti s mnichy modlí za manželovu duši.¹²³

Bylo by odvážné tvrdit, že si Nečas celý příběh vymyslel a skrze četbu jeho knihy pověst pronikla do lidového povědomí. Pravděpodobně zveršoval již ucelený příběh, který v té době už koloval. Bližší rozbor ukazuje jisté zajímavé skutečnosti. V básni se přímo zmiňuje, byť pod trochu zkomoleným názvem, Závořický rybník a zaniklá ves Závořice. Nicméně, protagonistou příběhu není v této době Jiřík Tunkl, ale Jan, jeho sídlo se nenachází v Zábřehu, ale na hradě Brníčku.¹²⁴ Jan Tunkl se sice časem přejmenoval na Jiříka, ale zříceniny Brníčka vždy představovaly vhodnou kulisu pro Tunklův posmrtný trest. A ovšem, verš: „Bijte toho Tunkla/až by voda žbluňkla!“ zlidověl a s oblibou jej přebírali autoři mladších variant této pověsti, která si postupně získala oblibu v českém i německém prostředí severomoravského kraje.

V němčině pověst publikoval roku 1892 ve své knize severomoravský učitel Gustav Mikusch pod názvem *Georg von Tunkl, der Jungere und der Zaworzitzer Teich* (Jiří Tunkl mladší a Závořický rybník), který Tunkla opět umístil na jmenovaný rybník.¹²⁵ Mikusch zároveň uveřejnil báseň *Der Teufelsflug* (Ďáblův pluh) od Stefana Bischoffa, kde se jímavě líčí setkání laskavé paní Kunigundy s trpícím Tunklem:

„Dampfend, so wie Lavabäche,
Wogt erglüh't des Weihers Fläche;
Er, am Feuerpflug gespannt,
Will die Wellen furchend theilen,
Angespornt zum hast'gen Eilen,
Von der Eumeniden Hand,
Welche schwingt die Rächergeisel,
Dass sie laut in Lusten zischt,
Und sie rufen: „Haut den Tunkel,

¹²³ NEČAS, J. E.: *Obrázky z venkova. Veršované pověsti*. Velké Meziříčí 1884, s. 33 – 38.; 2. vydání: NEČAS, J. E.: *Veršované pověsti a pohádky od Jana Nečasa*, Jaroměř 1895, s. 24 – 27.

¹²⁴ Ačkoliv, jak jsem zmiňovala výše, Jiřík Tunkl koupil hrad Brníčko od bratrových sirotek, sídlil vždy v Zábřehu. Prakticky všechny verze pověsti však jako sídlo zlého Tunkla jmenují Brníčko.

¹²⁵ MIKUSCH, G.: *Sagenborn, eine Sammlung von Sagen aus den mährischen Sudeten*. Šumperk 1892, s. 30 – 31.; Viz též český překlad MIKUSCH, G.: *Studnice pověstí z moravských Sudet*. Štítý 2009, s. 92 – 93.

Bis zum Himmel sprißt der Gischt!¹²⁶

O tři roky později příběh vydal František Poštulka, který působil jako učitel v Postřelmově a v Brníčku, ve spise „Hejtmanství zábřežské“ – jeho Tunkl stále orá Závořický rybník a voda při tom žbluňká. V téže době tunklovskou tematiku nově poeticky zpracovával zábřežský básník František H. Doubrava. V „Hejtmanství zábřežském“ se sice nachází báseň podepsaná Doubravou, nicméně patrně došlo k omylu, protože se jedná o text Nečasovy básně.¹²⁷

František Poštulka však roku 1897 vydal speciální knihu věnovanou severomoravským pověstem a zde se již opravdu nachází celá Doubravova epická báseň, nazvaná „Dáblův pluh“. Její rámec zprvu připomíná Nečasovo pojetí – pověst o Tunklovi vypráví staříčkový kmet chase. Velká voda poškodí hráze rybníků a dokonce zalije ves Závořice. Rozzlobený pan Tunkl nažene poddané, aby zpevňovali rybníční hráze, lid pod tíhou nebývalých robot trpí a svolává na Tunkla Boží spravedlnost. Tunklova manželka marně prosí svého chotě, aby poddaným ulehčil. Jednoho dne Tunkl náhle umírá a truchlí po něm pouze jeho dobrotivá žena. Ta se jedné noci smutná prochází kolem rybníka:

„Světlo blíž se nese – Pane na nebi! –
tlupa d'áblů černých v něm se zašklebí.
S rykem po hladině ranou biče ženou
postavu, hle, jakous, celou zuboženou –
Bože, pomoz paní – manžela to duch!
šlehán d'ábly táhne ohnivý ten pluh.
Rána sterá padá na shrbenou šíji,
d'áblové se šklebí, do noci tak vyjí:
„Bijte Tunkla, bijte, krutý to byl pán,
ať náš záhon celý v noci doorán!“
Paní sotva dýše, pak přec ducha ptá se:
„Jak tě vysvobodím z černých drápů zase?“
„Až odneseš sama“, zjev jí v odvěť dal,
„každý kámen z hráze tam, kde dříve stál.““

¹²⁶ [Voda] se vaří, připomíná proudy lávy/Kolébavě rozžhaví hladinu rybníka. /On napnutý na ohnivém pluhu, /Chce vlny rozdělávat do brázd, /Pobízen ostruhami ke spěchu, /Z ruky Eumenidky, /Která máchá rukojmími pomsty, /Aby hlasitě s potěšením zasyčela. / A křičí: "Vyprašte Tunklovi kůži, /ať až do nebe šplíchají zpěněné vlny!" Tamtéž, s. 32 – 36.

¹²⁷ POŠTULKA, F.: *Hejtmanství zábřežské*. Olomouc 1895, s. 100 – 103.

Smutná paní potom odchází do kláštera a na panství vládne její syn, mladý Tunkl. Ten si nevezme ponaučení z otcova osudu. Své poddané nikým nemírněně týrá neúměrnou robotou, zakazuje jim dokonce chodit do kostela na bohoslužby a sám pořádá na hradě Brníčku hostiny. I mladého Tunkla nakonec odnese ďábel, aby do soudného dne oral spolu se svým otcem.¹²⁸ Básník Doubrava se tedy pokouší zdvojnásobit tunklovské memento a příběh více rozvíjí. Oproti předchozím verzím pro Tunklovo trápení ďáblu neuvádí konkrétní místo. Po umělecké stránce se tato tunklovská báseň oproti výše zmíněné Nečasově jeví jako kvalitnější, nicméně si oblilibu čtenářů příliš nezískala.

V této době už tunklovská pověst plně zakotvila v povědomí severomoravského regionu. Roku 1897 byla vydána němčinou psaná vlastivědná publikace věnovaná Moravě a Slezsku, v níž se nachází převyprávěná pověst o Tunklovi bez jakékoliv proměny. Dokonce i voda žbluňká, bohužel v německém jazyce tato informace ztrácí své kouzlo. („Schlaget den Tunkl, bis das Wasser aussprißt!“) Pověst doprovází ilustrace od známého malíře Hanse Schwaigera: pod zamračenou oblohou málo zřetelná postava Tunkla orá rybník zapřažená v pluhu, kolem poletuje houf okřídlených ďáblů, ti nešťastníka pohánějí kupředu šleháním bičů. V popředí na břehu rybníka Tunkla oplakává žalem soužená manželka, kulisu představují zříceniny hradu Brníčko na pozadí kresby.

Tunkl v této fázi evidentně dorostl v symbol, jenž je pro Severní Moravu typický, a s jakožto takovým se s ním daný region také prezentuje.¹²⁹

Roku 1909 se pověstí o Tunklovi a Závořickém rybníku zabýval historik František Hrubý a snažil se postihnout i její historické jádro. Na pozadí toho sepsal patrně první studii o historii Závořic spolu s krátkým zamyšlením nad osobností Jiříka Tunkla – který je samozřejmě utiskovatelem lidu selského. Na druhou stranu Hrubý hodnotí pozitivně Tunklovu rybníkářskou činnost, tj. vesměs rybníky nechal zakládat v místech pustých vesnic, které se vylidnily následkem válek Jiříka z Poděbrad a Matyáše Korvína, rybníkářství oblast hospodářsky povzneslo. Kromě toho vychází najevo, že zaplavení Závořic nebylo dílem přírodní katastrofy, ale nařídil ho Tunkl kvůli výstavbě rybníka. Nicméně zdejší lidem za to poskytl náhradu.¹³⁰

¹²⁸ DOUBRAVA, F. H.: Ďáblův pluh, in: POŠTULKA, F.: *Pověsti ze severní Moravy*, Olomouc 1897, s. 72 – 81.

¹²⁹ DIE ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHE MONARCHIE IN WORT UND BILD, MÄHREN UND SCHLESIEN. Vídeň 1897, s. 260. Ilustrace na s. 259.; DOUBRAVSKÝ, ZÁVOŘICE, s. 9.

¹³⁰ HRUBÝ, F.: *Závořice u Zábřeha města*, in: Selský archiv 8, 1909, s. 122 – 125.

V roce 1927 historik Jan Březina vydal knihu *Paměti obce Bludova*, kde v příslušné části postihuje Bludov za vlastnictví Tunklů.¹³¹ Ačkoliv píše. „O tom, jak se měli naši bludovští předkové pod Jiřím Tunklem z Brníčka, nedochovaly se přímé zprávy“¹³², stručně převypravuje příběh střetu Jiříka Tunkla se sedlákem Špalkem¹³³ (viz níže). O pět let později v publikaci *Vlastivěda moravská* mj. Březina otiskl výsledky vlastního bádání o působení rodu Tunklů na Zábřežsku s pozoruhodným závěrem, že Tunklové byli pro severní Moravu pohromou.¹³⁴ Březina též mj. otiskuje „severomoravskou baladu“ dokládající ohavnou, proradnou a zlou povahu Jiříka Tunkla, nazvanou *Tunkl a Špalek*, která se váže k dnes již neexistujícímu rybníku Špalek u Bludova: Tunkl chce u Bludova založit rybník a za tím účelem od místních sedláků vyměňuje jejich půdu za jiné pozemky. Odpor klade pouze Jura Špalek, který se nemůže smířit s tím, že úrodná půda bude ležet ladem pod vodou. Tunkl proto Špalka uvězní a propustí ho ve chvíli, kdy už jsou jeho pole pod vodou. Špalek při pohledu na rybník umírá zasažen mrtvicí, s posledním dechem naříká nad zmařeným odkazem dědů a hrozí Tunklovi pomstou:

„Strýc Špalek nevykonal hrozby.

Leč zaň se pomstil bodrý lid,
hnal Tunkly na soud, nedbal prosby
a ztek‘ jim hrady, by měl klid.

Pan Jiřík byl zbit, že už nevstal.

Dnes čert jim oře. Tahá pluh.

V luh změněn rybník, pro nějž trestal

a na něm straší Tunklův duch.“¹³⁵

Veršotepec najednou ví, že Tunkl utrpěl smrtelné zranění při střetu s poddanými. Dosavadní verze tunklovské tematiky tento fakt neobsahují, Tunkl prostě zčistajasna umírá a příčina smrti se nespecifikuje. Zde tedy nad obecně etickým vyzněním převažuje sociální náboj – utiskovaný lid nečeká, až Boží mlýny domelou, ale bere spravedlnost do svých rukou. Kromě toho se Tunklovo strašidlo vydává na cesty a stěhuje ze Závोřického rybníka k Bludovu, aby oralo pole, kde kdysi stával rybník Špalek.

¹³¹ BŘEZINA, J.: *Paměti obce Bludova*, Bludov 1927, s. 37 – 43.

¹³² Tamtéž, s. 39.

¹³³ Tamtéž, s. 41 – 42.

¹³⁴ BŘEZINA, J.: *Vlastivěda moravská* II., s. 88 – 94, 123 – 128, 260 – 261.

¹³⁵ Tamtéž, 126 – 127.; Pod otištěnou básní se nachází iniciály „J. B.“, přičemž jejím autorem je trochu překvapivě Jan Březina. Viz BALÍK, S.: *Čas oponou trhnul a změněn svět...*, in: *Bludovan* 2/2014, 28.

Historikové tedy už od dob Palackého pracovali s faktem, že Jiříka Tunkla zabili poddaní sedláci, ať už zábřežští nebo šumperští. Nicméně jak je patrné z předchozího zevrubného výčtu, sbírky pověstí i poetická zpracování uvádí jeden syžet, v němž se varíují jednotlivé nuance, avšak v případě *Tunkla a Špalka* autor do žánru pověsti promítá svou znalost historické literatury a příběh tak pozměňuje.

V této podobě příběh pověsti putuje dále. Roku 1937 jej publikuje Karel Kaláb: Tunkl zakládá nové rybníky, nemilosrdně utiskuje poddané, kteří musí robotovat při stavbě, ti krutému pánu klnou a zatínají pěsti. Hráze rybníků se ale začínají protrhávat a Tunkl se rozhodne místo hrází stavět velké, tlusté zdi. Robota se tak ještě více ztíží a není k vydržení. Nešťastní poddaní Tunkla umlátí rýči a motykami. Tunkl pak po smrti musí do soudného dne orat hráze rybníků ve společnosti čertů. Dobrotivá manželka se mu snaží v klášteře vymodlit spásu duše. Voda žbluňká.¹³⁶

O dvacet let později vydal sbírku pověstí Bohumil Štéger a zde se pro změnu objevil nový kamínek do tunklovské mozaiky: obětavá Tunklova vdova začne po setkání s manželovým duchem rozebírat hráze a bez jakékoliv pomoci kámen po kameni odnášet do lomu. Jednoho dne už staříčká paní odnesla poslední kámen a krátce nato tiše zemřela. Od té doby už se Tunklovo strašidlo neobjevilo.¹³⁷ Je to patrně jedna z mála příležitostí, kdy Tunklův duch dojde spásy. Oproti tomu, roku 1977 vydala knihu pověstí o hradech a zámcích Helena Lisická, kde se Tunklova tantalovská muka ještě vystupňují: Tunklovo horlivé orání má za následek to, že se hráze začínají trhat a kraji hrozí povodně. Někdejší Tunklovi poddaní ve snaze odvrátit katastrofu Tunklova ducha zaklejí z rybníků na Kaní horu.¹³⁸ Od té doby už neorá hráze, ale do soudného dne musí na Kaní hoře řezat borovice dřevěnou pilou.¹³⁹ Od tohoto momentu v zásadě nepřibývají žádné nové ani zajímavé motivy.

Strašidlo Jiříka Tunkla tak během století za neutuchajícího žbluňkání vybrázdilo dlouhou cestu.

února 2014, s. 12 – 13. Nepodařilo se mi dohledat, jestli se jedná o místní pověst, nebo jestli je celý příběh Březinovou fikcí.

¹³⁶ KALÁB, K.: *Pověsti z hradů moravských a slezských*, Praha 1937. Citováno podle vydání z roku 1996, s. 30 – 31.

¹³⁷ ŠTÉGER, B.: *Pověsti o hradech a zámcích*. Olomouc 1957, s. 9 – 10.

¹³⁸ Kaní hora se nachází na Jesenicku, těžila se zde žula.

¹³⁹ LISICKÁ, H.: *Z českých a moravských hradů*, Praha 1977, s. 521 – 526.

7. 2. Rašín a Rašín

Chotěbořské panství zase nenechával pokojně spát přízrak pana Rašína. Za života se k poddaným choval krutě, a proto jeho duch musel po smrti v půlnoční hodinu objíždět v černém kočáře kolem chotěbořského zámku. Stejně tak se rašínovské strašidlo zjevovalo kolem hradu Svojanov.

Problém s touto legendou spočívá v tom, že ji mnoho autorů ji přiřazuje k Jaroslavu Sezimovi Rašínovi z Rýzmběrka, který sice panství Chotěboř vlastnil, nicméně zde žil přibližně jeden rok. Mnohem pravděpodobnější je, že se pověst vztahuje k jeho synovi Rudolfovi.

Jaroslav Sezima Rašín byl původem protestant, který později konvertoval ke katolické víře. Coby nemajetný šlechtic vstoupil do služeb Trčků z Lípy. Sice se účastnil stavovského povstání roku 1618, nicméně jakožto nemajetného a v podstatě nevýznamného šlechtice jej nestihl žádný trest. Roku 1628¹⁴⁰ se ovšem spolu se svým bratrem Jindřichem a rodinou se odebral do exilu, ale zůstal v kontaktu s Čechy doma.¹⁴¹ Karel Kýr podává jiné vysvětlení – patřil k těm členům četných rodů drobné šlechty, kteří se sice ničím v povstání proti Ferdinandovi II. neprovinili, ale vládu Fridricha Falckého mlčky uznali, proto neušli pokutě, kterou museli všichni zaplatit za generální pardon. Jaroslav Sezima Rašín tento poplatek nezaplatil a raději odešel ze země i se svým bratrem Jindřichem.¹⁴² Od roku 1630 sloužil pod hrabětem Jindřichem Matyášem Thurnem.¹⁴³ Prý byl v jeho úzkém kruhu poradců.¹⁴⁴ Avšak o rok později se vrátil do Čech se saským vojskem a poté opět působil ve službách Jana Rudolfa Trčky z Lípy. Účastnil se tajného vyjednávání Švédů s Albrechtem z Valdštejna a po jeho zavraždění vypovídal před císařskou komisí. Své pány ale nezradil, popis jednání dodal až po Valdštejnově smrti pod příslibem milosti a možnosti návratu.¹⁴⁵ Jaroslav Sezima se dostavil do Vídně na konci září 1635 a již 13. října 1635 svoji relaci sepsal česky.

¹⁴⁰ Královské patenty r. 1628 nařizovaly, že zemi musí opustit šlechtic, který nepřijal katolické náboženství. PEKAŘ, J., KRISTEN, Z.: *Odhalení o Valdštejnově zradě a smrti, České znění relací Jaroslava Rašína a Octavia Piccolominiho*, Praha 1934, s. 7.

¹⁴¹ KORTUS, O.: *Neznámé osudy emigrantů po bitvě na Bílé hoře*, in: Náboženství a válka ve znamení kalicha. Třebechovice pod Orebem 2011, s. 12.

¹⁴² KÝR, K.: *Saský vpád do Čech (1631-1632)*,. Dostupné na:

<https://books.google.cz/books?id=HugFAwAAQBAJ&pg=PT1&lpg=PT1&dq=Karel+K%C3%BDr+Sask%C3%BD+vp%C3%A1d+do+C4%8Cech&source=bl&ots=r5cNQzAVrJ&sig=TL0qITGpcyGVd4rD3D9WE4egJX4&hl=cs&sa=X&ved=0CEEQ6AEwBmoVChMI-82ktP-QxwIVhlGUCh0RHwF1#v=onepage&q=Karel%20K%C3%BDr%20Sask%C3%BD%20vp%C3%A1d%20do%20C4%8Cech&f=false>, s. 37. (16. 3. 2015).

¹⁴³ KORTUS, op. cit.

¹⁴⁴ KÝR, s. 58 – 59.

¹⁴⁵ KORTUS, s. 12 – 13.

Jeho první verzi ale upravil Vilém Slavata a originál patrně zničil. Za několik dní byla tzv. Rašínova relace čtena císaři v tajné radě a císař se rozhodl, že až bude dána do dobré formy, bude vytištěna.¹⁴⁶ To se nakonec nestalo a relace se šířila jen v opisech a historických dílech. Řada historiků dlouho prohlašovala toto dílo za falzum neodpovídající skutečnosti, v Rašínově snaze poškodit Valdštejna a pomoci císaři. Nicméně nové výzkumy prokázaly, že Rašínova relace je, až na jeden výmysl (možná způsobeno doplňky Slavaty), dílo věrohodné, které podporují i jiné archiválie. Josef Pekař je dokonce toho názoru, že si Jaroslav Sezima musel vést o svých činech písemný záznam, jak prokazují uvedená data jeho vyjednávání.¹⁴⁷

Jaroslav Sezima vypočítal pohledávky své ženy Aleny Mitrovské z Nemyšle a své vlastní u krále na 32 000 kop míšenských grošů. Císař Jaroslava Sezimu odměnil – nechal mu vyplatit 10 tisíc kop míšeňských grošů a jemu i jeho rodině daroval do dědičného držení panství Chotěboř, které bylo zkonfiskováno Janu Rudolfu Trčkovu, jako náhradu za zbytek peněz. Panství mělo úředně hodnotu 39 701 zlatých.¹⁴⁸ Dne 9. září 1638 byl Jaroslav Sezima Rašín povýšen do panského stavu, ale zemřel krátce poté, ještě téhož roku.¹⁴⁹

Zobrazování Jaroslava Sezimy v umění nebylo příliš časté. Jaroslav Vrchlický napsal hru *Exulanti*, kterou od 07. října 1886 do 21. října 1888 uvádělo Národní divadlo. Celkem desetkrát. Jaroslava Sezimu Rašína ztvárnil herec Jakub Seifert.¹⁵⁰ Roku 1974 vydal spisovatel Karel Pecka román *Štěpení*, v němž proudovou technikou rozvíjí dva paralelní příběhy, spisovatele žijícího v Československu v 60. letech 20. století, a Jaroslava Sezimy Rašína. Ústředním tématem *Štěpení* je problematika emigrace.¹⁵¹

Po smrti Jaroslava Sezimy Rašína chotěbořské panství zdědil jeho syn, Rudolf Karel Rašín. Podrobnější studie o tomto muži dosud nebyla sepsána. V letech 1645 až 1646 doprovázel Humprechta Jana Černína z Chudenic na jeho kavalírské cestě po Evropě, avšak roku 1646 musel v Paříži cestu z finančních důvodů ukončit a vrátit se do Chotěboře. Černín zůstal v Paříži až do jara 1648.¹⁵²

¹⁴⁶ PEKAŘ, Odhalení o Valdštejnově zradě, s. 9 – 10 s pozn. 1 na s. 9.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 11 – 13.

¹⁴⁸ KORTUS, s. 13.; PEKAŘ, Odhalení o Valdštejnově zradě, s. 66, pozn. 1.

¹⁴⁹ KORTUS, s. 13.; BÍLEK: Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618, s. 453 – 454.

¹⁵⁰ [http://archiv.narodni-](http://archiv.narodni-divadlo.cz/Dokument.aspx?jz=cs&dk=Inscenace.aspx&sz=0&ic=3939&abc=0&pn=356affcc-f301-3000-85ff-c11223344aaa)

[divadlo.cz/Dokument.aspx?jz=cs&dk=Inscenace.aspx&sz=0&ic=3939&abc=0&pn=356affcc-f301-3000-85ff-c11223344aaa](http://archiv.narodni-divadlo.cz/Dokument.aspx?jz=cs&dk=Inscenace.aspx&sz=0&ic=3939&abc=0&pn=356affcc-f301-3000-85ff-c11223344aaa) (4. 8. 2015)

¹⁵¹ <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1532> (4. 8. 2015)

¹⁵² HOJDA, Z. A KOL.: Heřman Jakub Černín, Na cestě za Alpy a Pyreneje, Kavalírská cesta českého šlechtice do německých zemí, Itálie, Francie, Španělska a Portugalska. Praha 2014, s. 44.

Rudolf Karel Rašín proslul spory se svými chotěbořskými poddanými, na které byl velmi tvrdý. Oženil se s Františkou Zárubovou z Hustířan. Manželství však zůstalo bezdětné, a proto Karlem Rudolfem tato linie rodiny Rašínů z Rýzemberka vymřela. Zemřel roku 1660 v Praze. Chotěboř pak zdědily jeho sestry, které ji roku 1662 prodaly hraběnce z Vrbna.¹⁵³

Pověst o strašidle Rašína vážící se k Chotěboři publikoval August Sedláček, a vztahuje ji k Jaroslavu Sezimovi: „Rašín však byl krutý pán, jehož poddaní nemilovali. Proto také v hrobě pokoje nenašel. Vždy o půlnoci vyjel od východní brány v krásném kočáře, maje troje spřežení, ale koní takových, že byli černí jako havrani a oči a jazyky měli rozžhavené, až do jedné hodiny projížděl se po silnici s pekelným hřmotem. Lidé se toho báli a také jim ten noční povyk překážel; proto prosili kněze, aby s nimi byl venku a pána jako čerta v kočáře sedícího zažehnal. Myslili si, že se po tom zažehnutí zastaví, že mu hlavu setnou, ale nešlo to tak, jak si myslili. Když totiž někteří z nich se chtěli kočáru chytнути, byl tentam a hrčel již na druhé straně. Konečně jim to staří rozvážliví lidé rozmluvili, tak že to nepůjde, k tomu že musí býti člověk, který se na takové a takové planetě narodil. Říká se, že kdo hledá, najde, a poněvadž chotěbořští hledali, také našli. Byl to člověk, který se, jak říkáme, ani čerta nebál. Ten se postavil před půlnocí do cesty v ulici u zámku, a když Rašín přijížděl, křikl: „Stůj!“ Rašín sice se zarazil, ale chtěl jeti dále, však vtom člověk přiskočil a uťal mu hlavu. Hlavu hodili do blízké studánky, kterou pak po tři dny černý pes obskakoval, ale potom to strašení přestalo.“¹⁵⁴ August Sedláček se domnívá, že jádro pověsti spočívá v neoblibě Sezimy Rašína jakožto pána chotěbořského panství. Už za života se ho lidé měli bát natolik, že s ním maminky strašily děti, a k tomuto jádru se posléze přidaly oblíbené putující motivy z jiných pověstí o strašidlech.¹⁵⁵ V kraji se prý dlouho používalo úsloví „Jede jako Rašín.“¹⁵⁶ Problém s touto legendou je ten, že ji mnoho autorů přiřazuje k Jaroslavu Sezimovi Rašínovi, což se mi zdá podivné, neboť on žil na chotěbořském panství přibližně rok. Jako mnohem pravděpodobnější se jeví to, že se pověst vztahuje k jeho synovi Rudolfovi Karlovi. Oproti jiným pověstem, tato do literatury příliš

¹⁵³ SEDLÁČEK, A.: *Hrady, zámky a tvrze království českého XII*. Praha 1900, s. 292 – 293.

¹⁵⁴ SEDLÁČEK, A.: *Historické pověsti lidu českého*, s. 238.; *STARÉ POVĚSTI Z CHOTĚBOŘSKA*. (Listy městského muzea v Chotěboři - zvláštní vydání). Chotěboř, s. 4 – 5.

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 204.

¹⁵⁶ *Rašín z Riesenburka*, in: Lumír, č. 39, 27. 9. 1865, s. 611.

nepronikla. Pouze roku 1872 publikoval ve Světozoru baladu *Rašín* básník Josef Ludvík Hubáček.¹⁵⁷

Existuje však ještě druhá verze pověsti o Rašínovi, avšak ta se poněkud záhadně vztahuje k hradu Svojanov, který Rašínova rodina podle současných poznatků nikdy nevlastnila. Svojanov až do roku 1747 vlastnil rod Zárubů z Hustířan.

Samotná pověst zní takto: v 17. století nechal Rašín postavit u vnějšího hradebního okruhu stavbu, nazývanou Dům zbrojnošů či Palác střelců. Rašín dělníky pracující na stavbě velice trýznil, proto po smrti neměl pokoje. O půlnoci se v Rohozné otevřel jeho hrob. Poté do hradu vjíždělo jedenáct vozů a za nimi jel Rašín oděn v černém na ohnivém býku. V ruce držel býkův ocas jako uzdu. Takto trápil Rašín svoji manželku a obyvatele hradu každou noc. Jednou přišel za paní vysloužilý voják pro almužnu a zeptal se proč je tak utrápená. Poté co se dozvěděl, co ji trápí, poradí jí, aby opatřila černou slepici, trojí královskou vodu, svěcenou svíčku, křidu, a ratolest z borovice. S tímto vyšel voják před hrad ke kříži. Křidou udělal okolo kříže kruh, rozsvítil svíčku a s černou slepicí očekával příjezd ducha. O půlnoci se přiřítíl první vůz čtyřmi koňmi tažený. Voják se zeptal, ve kterém voze jede Rašín. Ode všech jedenácti dostal odpověď "vzadu". Když přijížděl Rašín, hodil voják slepici pod nohy býka, aby ho zastavil. Potom se zeptal Rašína, jak by mu mohl pomoci. Ten mu odpověděl, že mu pomoci není, jen kdyby jeho manželka kámen po kameni z toho domu, který vystavěl, v zástěře odnesla tam, kde byl vzat. Voják Rašína zaklel a ten od té doby na Svojanově nestraší.¹⁵⁸

¹⁵⁷ Světozor, č. 11, 15. 3. 1872, s. 123.

¹⁵⁸ ČECHY, XIII., Východní Čechy, Praha 1905, s. 148.

8. O tom, jak urozené paní o rod pečovaly

„Po dlouholetém studiu pramenných materiálů se podařilo Zdeňce Bezděkové mistrně vystihnout feudální temno a úděl ženy – nevolnice mužovy v onom čase – ve věčných rozporech lásky, vášně, mateřství, viny a bezviny.“¹⁵⁹

V minulé kapitole vystupovala žena v úloze hodné a dobrotivé paní, která se přimlouvá u pána za nešťastné a utiskované poddané, a u Boha potom oroduje za svého krutého a zlého muže, jehož přes všechny jeho nectnosti bývá neochvějně poslušná a zachovává mu věrnost. Stejně tak paní Maruše Tvorkovská byla paní na poddané tak laskavá a dobrá, až jí oni vyprosili na Bohu návrat ze záhrobí (viz pátá kapitola).

V tomto duchu byla i pojmána bílá paní jakožto tzv. rodové zvěstující zjevení – předpovídala a doprovázela pro rod významné události. Častá bývala předsmrtná znamení, jež prozrazovala blížící se úmrtí některého člena rodu. Bílá paní ovšem ohlašovala i narození nového potomka. Oblíbeným předmětem historického bádání se ovšem stala bílá paní rodu Rožmberků, kterou již v 17. století horlivě studoval Bohuslav Balbín a pokusil se v ní identifikovat duši nešťastné Perchty z Rožmberka.¹⁶⁰ Ovšem proslulost si získalo i tzv. „panenské zjevení na hradě Pernštejně“, bílá paní doprovázející rod pánů z Pernštejna, která se vytratila se smrtí posledního člena tohoto rodu.¹⁶¹

Bílá paní ovšem měla i zcela lidovější podoby. Vyskytovala se v přírodě na zcela rozmanitých místech – vynořila se náhle a zase ztrácela, okolo polekaného poutníka rychle prošla, nebo jej naopak doprovázela. Ztrácela se jakoby ve větru. Pokud ji někdo nerespektoval, projevovala se jako trestající duch. Zjevovala se i u studánek, vystupovala z nich a opět mizela. Jádrem tohoto momentu patrně byla předkřesťanská představa o vodních pannách a ženách, kterou nicméně vytlačila úcta k Panně Marii, jež občas s bílou paní v lidových představách splývala. A v nejčastějších a nejoblíbenějších případech se bílá paní zjevuje na hradech a zámcích.

Proč se bílá paní zjevovala? Hlavním motivem bývalo zakletí, do kterého upadla většinou bez vlastní viny, a nyní čeká na vysvobození. Lidová obrazotvornost měla

¹⁵⁹ BEZDĚKOVÁ, Z.: *Bílá paní*. Praha 1979. Z obálky o obsahu knihy.

¹⁶⁰ MAŤA, P.: *Svět české aristokracie*. Praha 2004, s. 98 – 101.

zcela neomezené pole ve vytváření rozmanitých příčin zakletí bílé paní, stejně jako podmínek, za kterých může být vysvobozena. Ovšem jen málokdy berou do úvahy křesťanskou církevní nauku o očistci a významu postů a modliteb, které by zmírňovaly utrpení zakleté.¹⁶²

Jen málokdy se žena po smrti stane přírodním démonem, škodící zlou bytostí.

8. 1. Bremerova žena

Když na počátku května roku 1703 urozená paní Anna Polyxena rozená Paustová z Liebstadtu něžně a blaženě umírala ve svojí tvrzi ve Velké Bukovině, s největší pravděpodobností netušila, že je jí do budoucna souzeno, aby strašila ve zdi. Prameny nevypovídají mnoho o tom, zda tato příslušnice severočeské nižší šlechty měla natolik zlou povahu, aby si tento úděl zasloužila. Po většinu svého života stála v něčím stínu. Rozhodne-li se badatel psát životopis Anny Polyxeny, po čase zjistí, že před ním leží biografie Annina druhého manžela Benedikta Praschela. Oproti tomu do českolipské lidové tradice Anna Polyxena vstoupila pod jménem svého prvního chotě jako tzv. Bremerfrau.¹⁶³

V předcích Anny Polyxeny by se modré krve nikdo nedořezal. Paustové představovali jednu z mnoha měšťanských rodin nečeského¹⁶⁴ původu, které v předbělohorské době získaly majetek za českou hranicí v severní části Čech, a usadili se zde. Konkrétně je třeba hledat jejich původ v saském městě Liebstadt. Až teprve dědeček Anny Polyxeny Jonáš Paust získal šlechtický titul. Narodil se roku 1555 a po otci se stal dědičným právovárečným měšťanem. Byl velkoobchodníkem, bankéřem a rejdařem, plavil se po mořích a vlastnil lodě, jimiž plnil sklady podél Labe v Čechách i v Německu rozmanitým zbožím.¹⁶⁵ 10. ledna 1604 byl Jonáš Paust povýšen do šlechtického stavu a zároveň obdržel český inkolát. O šest let později ho přijali mezi české rytíře. V roce

¹⁶¹ VOREL, P.: *Staré pověsti a rodinné příběhy pernštejnské. (Sebereflexe aristokratického rodu v polovině 16. století.)*, in: CHOCHOLÁČ, B. – JAN, L. – KNOZ, T.: *Nový Mars Moravicus*, s. 137 – 148.

¹⁶² WOLLMANN, F.: *Pověst o bílé paní v literatuře a v tradicích českého lidu*, in: *Národopisný věstník československý* 1912, č. 7 – 8, s. 145 – 184.

¹⁶³ 28. Die Bremerfrau, in: DÖRRE, R. – MAUDER, E.: *Sagenkranz aus dem Tetschner Gau*, II. Teil, Tetschen 1921, s. 26.

¹⁶⁴ Obecný přehled viz BOBKOVÁ, L.: *Cizí šlechta usazená v severních Čechách do poloviny 17. stol.*, In: *Život na šlechtickém sídle v 16. – 18. století = Das Alltagsleben auf dem Adelsitz im 16. bis 18. Jahrhundert* : sborník příspěvků z konference na Pedagogické fakultě UJEP v Ústí nad Labem 30. – 31. října 1991. Ústí nad Labem 1992 s. 99 – 113.

¹⁶⁵ KOL. AUTORŮ: *Město Žandov a blízké okolí*. Žandov 1998, s. 44.

1605 koupil statek Velká Bukovina¹⁶⁶ a začal se psát jako Paust z Liebstadtu, s tímto znakem: Rozdělený štít, v horní polovině červený s polovinou stříbrného lva vyrůstajícím od dělicí čáry; ve spodní polovině spíše modrý. Zde se nachází vpravo orientovaná stříbrná mořská panna (Meluzína), v pravici drží zlatý trojzubec, směřující šikmo dolů. Klenot: složená křídla dělená napříč, vrchní červeno-stříbrná, z nich vychází poloviční lev; Přikrývadla: modro-stříbrná a červeno-stříbrná.¹⁶⁷ O dva roky později ke statku Velká Bukovina Jonáš Paust připojil nedaleký hrad Ostrý (Scharfenstein) i s majetkem, který k němu náležel, tj. obydlí, dva dvory a 7 vesnic. V roce 1613 se mu podařilo také koupit tzv. Horní zámek v Benešově nad Ploučnicí (Bensen), k němuž patřila polovina města Benešova a dvě vesnice.

Jonáš Paust zemřel 26. června 1615 jako vážený a zámožný pán. Hlavou rodiny se poté stal jeho syn Haubold. Paustové bydleli v Benešově nad Ploučnicí. V roce 1628 však museli benešovský Horní zámek prodat a tehdy se centrem majetku Paustových stala právě Velká Bukovina (Groß Bocken)¹⁶⁸ s rezidenčním sídlem ve zdejší tvrzi.¹⁶⁹

Haubold Paust zemřel roku 1659. Jeho stejnojmenný syn byl v této době mrtvý, takže Hauboldem rod Paustů z Liebstadtu vymřel po meči. Přežily ho pouze manželka Marie Magdalena Belvicová z Nostvic a dvě dcery, Marie Magdalena a Anna Polyxena.

Anna Polyxena se narodila někdy mezi lety 1640 a 1643, patrně ve Velké Bukovině.¹⁷⁰ V roce 1654 se v Praze provdala za Jana Antonína von Brümmer,¹⁷¹ „Sacri Romani

¹⁶⁶ Velká Bukovina se nachází asi 10 km severozápadně od České Lípy. Vznikla patrně ve 13. století, v pramenech se však poprvé zmiňuje roku 1454 jako majetek Jana z Vartenberka. Dlouho spadala pod nedaleký statek v Žandově. Ten v roce 1538 získali bratři Přibík a Petr Týnský z Týna, ale v následujícím roce ho prodali, s výjimkou Velké Bukoviny, kde postavili tvrz a vytvořili samostatný rytířský statek. FIALA, E.: *Das Schloss in Grossboken*, in: Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs (MNEC) 2 (1879), s. 127 – 129.; ENCYKLOPEDIE ČESKÝCH TVRZÍ, III. díl, Praha 2005, s. 923 – 924.

¹⁶⁷ Též varianta „Poust z Libštátu.“ Erb se nachází např. v kostele Narození Panny Marie v Benešově nad Ploučnicí (místo rodové hrobky Paustů), v kostele Navštívení Panny Marie v Horní Polici (náhrobek Anny Polyxeny). MERAUVIGLIA-CRIVELI, R. J.: *J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. Neunte Abtheilung. Der Böhmisches Adel.*, Nürnberg 1886, s. 246 – 247.; KASÍK, S.: Rodové heraldické památky na Děčínsku a Šluknovsku. Děčín 1996, s. 108.

¹⁶⁸ Statek Velká Bukovina, neboli Bokvany Velký, krátce před smrtí Haubolda Pausta zahrnoval: vesnice Velká Bukovina, Malá Bukovina, Starý Šachov, jeden díl Dolních Habartic, Fojtovice u Benešova nad Ploučnicí, Velkou a Malou Veleň, Jedlku, Soutěšky, díl vsi Lounky a samotu Elende u Nebočad. Viz DOSKOČIL, K.: *Berní rula 2. Popis Čech r. 1654*, Praha 1953, s. 389.

¹⁶⁹ Stavení o dvou poschodích, skládajících se ze dvou domů postavených do pravého úhlu, okolo něhož se nacházely hradby a příkopy. Stylově pozdně gotická stavba s množstvím kamenných ostění, později renesančně a barokně upravená. Dnes částečně zachovaná, stojí při poplužním dvoře v údolí na východním konci vsi. Viz ENCYKLOPEDIE ČESKÝCH TVRZÍ, s. 923 – 924.

¹⁷⁰ Podle nápisu na náhrobní desce, která se nachází v kostele Navštívení Panny Marie v Horní Polici, jí v době úmrtí bylo šedesát let. (Přepis nápisu viz KÖHLER, W.: *Maria-Politz, das Marienheiligum im Polzentale*, Warnsdorf 1935, s. 42.; HAVELKA, L.: *Stránky z historie Horní Police: Mariánská svatyně. Z historických pramenů na počest 700. výročí 1. písemné zmínky o hornopolském kostele*. Horní Police 1991, s. 28.) Oproti tomu zápis v matrice zemřelých uvádí věk šedesát tři let. SOA Litoměřice, Farní úřad

Imperii Principum et Comitum ad Dietam Imperialem Legati,¹⁷²muže o třicet let staršího. Brümmer podle všeho vlastnil pouze jeden statek, a to Fukov (Fugau, Fuga)¹⁷³ na Šluknovsku, který získal od Karla Adama hraběte Mansfelda.¹⁷⁴

Po smrti svého otce vedla Anna Polyxena spor se svojí matkou a sestrou Marií Magdalenou ohledně rozdělení dědictví po otci, který skončil roku 1661. Tehdy Anna Polyxena získala Velkou Bukovinu s tvrzí, Malou Bukovinu (Klein Bocken) a Starý Šachov (Alt Schokau).¹⁷⁵ O jejím životě v následujících osmnácti letech prameny nepodávají žádné zprávy. Dá se ovšem předpokládat, že se věnovala péči o rozrůstající se rodinu a společně s manželem správě majetku. Naneštěstí se k panství Velká Bukovina nedochovaly prameny z tohoto období. S Annou Polyxenou se setkáváme až teprve roku 1679. V tomto roce¹⁷⁶Jan Antonín von Brümmer zemřel a ona se musela postarat o jedenáct dětí, jež se jim v manželství narodily,¹⁷⁷ přičemž statky, které vdova Brümmerová vlastnila, k tomu pravděpodobně neposkytovaly dostatek příjmů. Z těchto let se dochovaly prameny zobrazující situaci na statku Fukov po Brümmerově smrti, na

Horní Police 1691-1737, sign. L44/3, s. 291.; Národní archiv, I. oddělení, Wunschwitzova sbírka, Paust z Liebstadtu, i. č. 846, kt. 27, fol. 3.

¹⁷¹ V pramenech se jméno prvního chotě Anny Polyxeny vyskytuje též jako Jan Antonín (Johann Anton) von Brümmern, Brömer, Broemer, Bremer, Brimer, Brunner, Brymr a Brym, přičemž jejich syn se později podepisoval jako „Joseph de Primer“ nebo i „Brimer.“ V práci používám variantu „Brümmer“, jelikož sama Anna Polyxena se v době svého prvního manželství a následného vdovství v korespondenci podepisuje jako „Anna Polexina Brümmerin.“ Viz Národní archiv, I. oddělení, Stará manipulace, i. č. 2619, kt. 1630, P 46/2.

¹⁷² Vyslanec knížat a hrabat Svaté říše římské k říšskému sněmu. Národní archiv, I. oddělení, Wunschwitzova sbírka, Prášil z Prášensfeldu, i. č. 915, kt. 28, fol. 2.

¹⁷³ Tato obec zanikla roku 1960.

¹⁷⁴ V tomto směru by bylo zajímavé zjistit bližší informace o vazbě Antonína von Brümmer na Karla Adama Mansfelda, a jakou úlohu hrál Brümmer v případě smrti Mansfeldovy manželky, hraběnky Marie Terezie. Hraběnka zemřela 5. února 1658 ve Šluknově, krátce poté na šluknovský zámek přicestoval Brümmer. Hrabě se s ním několik dní o čemsi radil, Brümmer se zúčastnil hraběnčina pohřbu a poté odjel. Stejného roku Brümmer získal od Mansfelda Fukov jako samostatný statek. Viz POSPÍŠILOVÁ, P.: *Násilí ve šlechtických manželstvích v období baroka: causa Karla Adama z Mansfeldu*, in: *Theatrum historiae / Univerzita Pardubice* 8, (2011), s. 63 – 97. Cit. s. 83 – 84.; POPIS ČECH R. 1654, s. 380, pozn. 80.

¹⁷⁵ Národní archiv, I. oddělení, Stará Manipulace, i. č. 2619, kt. 1630, P46/2.

¹⁷⁶ Dle Národní archiv, I. oddělení, Wunschwitzova sbírka, Paust z Liebstadtu, i. č. 846, kt. 27, fol. 3.; Národní archiv, I. oddělení, Wunschwitzova sbírka, Prášil z Prášensfeldu, i. č. 915, kt. 28, fol. 2.

¹⁷⁷ Jménem jsou prozatím známi synové Leopold Antonín a Josef Jan, a dcery Anna Dorothea, Alžběta Terezie, Marie Clara a Adelgunda Polyxena. Viz Národní archiv, I. oddělení, Wunschwitzova sbírka, Paust z Liebstadtu, i. č. 846, kt. 27, fol. 3.; Národní archiv, I. oddělení, Stará manipulace, Rodina Brümmerů, i. č. 260, kt. 181, B 78/1.; V tomto se vyskytuje chyba v KASÍK, Rodové heraldické památky, s. 142, kde se jako potomci Anny Polyxeny uvádí Dorota Kateřina Bremerová, provdaná za Bedřicha Jiřího z Cranachu (patrně omyl, podle materiálů ve Wunschwitzově sbírce se za pana von Cranach – či Kranach – provdala Barbora Kateřina Praschelová, sestra druhého manžela Anny Polyxeny Benedikta Prachelu z Prachenfeldu) a Anna Alžběta z Prachenfeldu (patrně míněna dcera Benedikta Prachelu, pocházející z jeho druhého sňatku, nicméně jméno uvedeno nepřesně, viz níže v textu). Kasík zde uvádí jako pramen Wunschwitzovu sbírku, nicméně zdrojem bude patrně WILLOMITZER, J. N.: *Die Ruine Scharfenstein*, in: *MNEC* 3 (1880), s. 209 – 216. Cit. s. 213.; Viz Národní archiv, I. oddělení, Wunschwitzova sbírka, Prášil z Prášensfeldu, i. č. 915, kt. 28, fol. 2 – 3.

základě nichž je možné udělat si představu, do jakého stavu se tento statek za Brümmerovy správy dostal. Řečeno stručně: „da Fugau so zugrunde geführet worden, wenn nicht alles soll über einen Haufen falllen.“ Roku 1684 se v tomto zadluženém statku nevyskytovala jediná budova, která by nepotřebovala opravu, a příjmy z něho byly mizivé. Avšak prameny, z nichž by se daly vyčíst podrobnosti ohledně Brümmerova hospodaření, chybí, tudíž nelze zjistit, jestli za tristním stavem Fukova stála Brümmerova neschopnost statek efektivně řídit. Anna Polyxena se dlouho snažila Fukov udržet. Nicméně i poté, co prodala a pronajala vše, co se prodat a pronajmout dalo, výnos z Fukova o něco málo překračoval tři sta tolarů ročně, a Anna Polyxena pravděpodobně neměla peníze, které by mohla vložit do celkové rekonstrukce statku,¹⁷⁸ ani sílu těžkou situaci snášet sama. V roce 1683 se vdala podruhé, za Benedikta Praschela z Praschenfeldu.¹⁷⁹ O rok později manželé Fukov prodali nové šluknovské vrchnosti za 7 500 zlatých a 100 říšských tolarů jako zástavu.¹⁸⁰

Benedikt Praschel z Praschenfeldu¹⁸¹ se jeví jako zajímavá osobnost, opředená nekonvenčními anekdotami. Některé z nich stručně shrnul neznámý autor článku „Bukovinský Casanova“, bohužel však bez odkazu na zdroje, přičemž Praschel kvůli těmto epizodám vytrženým z kontextu až zbytečně vychází jako negativní postava. Datum Praschelova narození prozatím není známo, předpokládám však, že byl zhruba stejného věku jako Anna Polyxena, ačkoliv pozdější autoři mají tendenci jej líčit jako vypočítavého arivistu, který se kvůli majetku neváhal oženit s obstarožní ženou.¹⁸² Praschel pocházel z Moravy. Povýšení do rytířského stavu obdržel 23. července 1678 s predikátem „von Praschenfeld“¹⁸³ a tímto znakem: štít modro-stříbrně čtvrcený; v prvním poli tři zlaté hvězdy, ve druhém a třetím tři červená břevna a ve čtvrté se nachází oděná paže držící kotvu rameny dolů, toto vše stříbrné.¹⁸⁴ Není jisté, kde a za jakých okolností se Benedikt Praschenfeld s Annou Polyxenou seznámili, podle kroniky Johanna Antona Siericha měl být vychovatelem jejích dětí. Sierichova kronika také

¹⁷⁸ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, VS Šluknov, kt. 138, A XIII – 12.; ANDĚL, R.: Drobné šlechtické statky na Děčínsku v 17. století, in: Z minulosti Děčínska, sv. 2, 1974, s. 108 – 123. Cit. s. 118 – 119.

¹⁷⁹ Národní archiv, I. oddělení, Wunschwitzova sbírka, Paust z Liebstadtu, i. č. 846, kt. 27, fol. 3.

¹⁸⁰ ANDĚL, op. cit.; NEDER, E.: *Landtafel – Einlagen aus dem Klubgebiete*, in: MNEC 31 (1908), s. 29 – 30.

¹⁸¹ Další možné varianty: Prassl, Präschel von Präschenfeld, Praschnfeld, Preschenfeld, případně počestěle Prašel, Prašler nebo Prášil. R. Anděl nesprávně uvádí jako „Brachfeld.“

¹⁸² *Bukovinský „Casanova“*. Průboj, 22, 1970, č. 213, s. 6.

¹⁸³ Národní archiv, I. oddělení, Salbuch 90, pag. 347.

¹⁸⁴ Vyobrazení znaku in Národní archiv, I. oddělení, Wunschwitzova sbírka, Prášil z Prášenfildu, i. č. 915, kt. 28.; Podrobněji viz KASÍK, S.: *Alianční znak Praschel – Asterle na ciboriu z děkanství v České*

uvádí první anekdotu, představující Praschenfelda jako svůdce žen – údajně jako preceptor s ještě neovdovělou paní Brümmerovou navázal poměr, nicméně podváděný manžel pojal podezření a pokoušel se milence přistihnout. Předstíral tedy, že odcestoval, avšak o půlnoci se s ozbrojenou čeledí vrátil zpět do zámku v Bukovině. Praschenfeld se ale ukryl v peci a po chvíli se mu pronásledovatelům podařilo uniknout. Zklamáný Brümmer odjel do Prahy a tam žalem zemřel. Preceptor si posléze koupil rytířský titul, oženil se s jeho vdovou a získal panství. Nejmutnější je na celé události ovšem to, že ji kronikář klade do roku 1641.¹⁸⁵

Benedikt Praschenfeld a Anna Polyxena se na správě majetku podíleli společně. Např. figurují jako patroni kostela sv. Bartoloměje v Žandově (Sandau). Patronát tohoto kostela byl v této době rozdělen mezi majitele Velké Bukoviny, tj. manžele Praschenfeldovi a rytíře Jana Kašpara Proye z Geisselsbergu, který vlastnil Žandov – jednalo se o tzv. *ius compatronatus*. Roku 1686 se Proy a Praschenfeld pohádali ohledně přednosti v kostele a hádka vyvrcholila přímo na místě střetem obou mužů – údajně po sobě dokonce stříleli pistolemi. Souboj nakonec vyhrál Praschenfeld a vzápětí osobně se svými lidmi sekerou rozsekal Proyovu lavici. Kostel byl poté 9 měsíců uzavřen a zdejší farář přesídlil do Horní Police (Ober Politz). Městečko Žandov pak bylo filiálně přičleněno k Horní Polici a lidé museli na bohoslužby docházet tam.¹⁸⁶ Paradoxem proto zůstává, že už roku 1688 Praschenfeld a Anna Polyxena od pana Proye za 33 tisíc koupili statek Žandov. Neměli ale dostatek hotových peněz a při převzetí jen 300 zlatých. Další 4 tisíce byly kryty směnkou, kterou prodávající převzal. Další část sumy měla být splácena po dobu deseti let s úrokem 6%. Prodávající současně požadoval, aby jako zástava byl dán statek Velká Bukovina, a také si přál, aby Praschenfeld odstěhoval Proyův nábytek na dvou vozech se čtyři zapřaženými koňmi až do Prahy, přičemž v domě zanechal zásobu ložního prádla a plátna. Praschenfeldovi ale platební podmínky nakonec nezvládli splnit, a tak se Proy vrátil v roce 1692 do Žandova.¹⁸⁷

Poté už o Anně Polyxeně nemáme zprávy. 4. května roku 1703 byla pohřbena v kostele Navštívení Panny Marie v Horní Polici. Písemným záznamem dokládajícím její smrt a pohřbení (dne 4. května 1703) je zápis v matriční knize zemřelých pro Horní Polici.¹⁸⁸

Kamenici. Dostupné na: <http://www.heraldika-terminologie.cz/mapa-aliance-praschfeld-asterle-na-ciboriu-z-ceske-kamenice-155> ; (18. 9. 2014)

¹⁸⁵ SIERICH, J. A. – SCHLEGEL, J.: Chronik der Stadt Bensen, in: SOkA Děčín, fond Archiv města Benešov nad Ploučnicí, i. č. 1, pag. 238 – 239.

¹⁸⁶ SOkA Česká Lípa, FÚ Žandov, k. 1, Liber memorabilium I., pag. 3, 9.

¹⁸⁷ MĚSTO ŽANDOV, s. 44.

¹⁸⁸ SOA Litoměřice, Farní úřad Horní Police 1691-1737, sign. L44/3, s. 291.

Pozemský život Anny Polyxeny Praschenfeldové, ovdovělé Brümmerové a rozené Paustové z Liebstadtu se tak uzavřel. Pro pochopení toho druhého života je však důležité dokončit příběh jejího manžela Benedikta a Velké Bukoviny.

Benedikt z Praschenfeldu se pokoušel dál zhodnocovat a rozšiřovat majetek, který sňatkem získal. Manželčíným dětem vyplatil jejich podíly na dědictví a poté hospodařil sám. Roku 1705 koupil od hraběte Thuna statek Veselé (Freudenberg).¹⁸⁹ Sierichova kronika o Praschenfeldovi poněkud nelichotivě říká, že to byl „prohnaný pán. Sice několik let hospodařil společně s [nevlastními] dětmi, ale později neustal, dokud nepřevzal veškerou moc. Právoplatné dědice nevyplatil ani malou sumou, takže se jim dařilo velmi nuzně a museli na jiných panstvích žebrať o chléb.“¹⁹⁰ Spory s dětmi Anny Polyxeny o dědictví Praschenfelda zaměstnávaly až do jeho smrti. Přesto ale manželčiny děti zmínil ve své poslední vůli: „(...) mé nevlastní děti, které jsou zcela odbyty prostřednictvím zápisů v deskách zemských, mě několikrát měly velmi urazit, takže bych neměl ani té nejmenší příčiny je něčím opatřovat, nicméně jim ze srdce odpouštím všechny ty mně učiněné křivdy a opatřuji tyto mé čtyři nevlastní dcery 300 zlatými a také tou stříbrnou pozlacenou jednopintovou lahví, kterou jsem ponechal v depozitu Josefu Brömerovi a kterou mi Josef nikdy nevrátil.“¹⁹¹ Benedikt Praschel se stal císařským tajným radou a 28. 12. 1713 dosáhl povýšení do stavu svobodných pánů. O rok později získal český inkolát.¹⁹²

Praschenfeld zůstal vdovcem čtyři roky. 28. února 1707 se oženil s jednadvacetiletou Annou Marií Asterlovou z Astfeldu.¹⁹³ Rovněž ke druhému Praschenfeldovu sňatku se dochovala pověst, minimálně ještě roku 1880 vyprávěná obyvateli Velké i Malé

¹⁸⁹ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Rodinný archiv Thun - Hohensteinů, Klášterec nad Ohří, i. č. 65, kt. 4, C 12/1; Tamtéž, i. č. 73, kt. 4, C 16/1.

¹⁹⁰ „Undt willen er ein durch trübner Herr bahr, hatt er zwar mit denen Kindern gewürtschafft etlich Jahr. Doch nicht nach gelassen bies er die Herrschaft an sich bracht. Die Rechtmässig erben mit einer gering[en] Suma Geldt befündiget. Was eben diesen bräuberischen Kindern. Jahr müserabel ergangen d[ass] Sie Ihre Brodt in Prag beym herrschaffen müssen erbetteln, darauf in etlichen Jahr seine Frau gestorben nach diesen hab der Herr von Praschenfeldt.“ SIERICH, pag. 240.

¹⁹¹ „Wie wohlten meine Stiefkinder, welche durch ein landtafliches Instrument völlig abgefertigt, mich mehreremalen sehr beleidigt haben, also dass ich ihnen etwas zu verschaffen nit die geringste Ursach hätte, nichts desto weniger verzaihe ich ihne alles mir Leids angethanenes vom Herzen und verschaffe ihnen vier Stieftöchtern 300 fl. Auszuhändigen nebst einer ganz silber vergoldeten Pintflaschen, welche ich dem Joseph Brömer in Depositum gelassen, mir aber nicht wieder zurückgegeben hat.“ Cit. podle SCHIFFNER, F.: *Zur Chronik von Gross- und Kleinbocken*, in: MNEC 4 (1881), s. 36 – 39. Cit. s. 37.

¹⁹² SCHIMON, A.: *Der Adel von Böhmen, Mähren und Schlesien*. Böhm. Leipa 1859, s. 127.; HEFFNER, O. T.: *Stammbuch des blühenden und abgestorbenen adels in Deutschland: herausgegeben von einigen deutschen edelleuten*, 1. Band, Regensburg 1860, s. 168.; Národní archiv, I. oddělení, Salbuch 129, pag. 218.

¹⁹³ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Rodinný archiv Thun-Hohensteinů, Děčín, Genealogická sbírka, Asterle v. Astfeld u. Vydří.

Bukoviny. Obsahově je tato pověst velmi podobná té první, nicméně naoko se tváří jako pověst heraldická, protože se snaží nastínit původ Praschenfeldova znaku: „Praschel pocházel z Moravy. Než si koupil povýšení do rytířského stavu, pracoval jako písař. Oženil se s Brennerovou [sic!] vdovou, ale brzy ovdověl a poté odešel do služeb Astfeldů, kde vyučoval Astfeldovu dceru. Dokud její otec nepoznal, že něco není v pořádku. Následně se Astfeld rozvztekal, zavolal služebníky vyzbrojené vidlemi a nařídil jim, aby vyhnali Praschenfelda ze dvora. Později se s ním však Astfeld smířil a dal mu svoji dceru za ženu. Když byl Praschenfeld povýšen do šlechtického stavu, nechal si na paměť výše zmíněného honu s vidlemi vložit vidle¹⁹⁴ i do erbu.“¹⁹⁵ Pověst patrně vznikla spontánně jako pokus o vysvětlení Praschenfeldova erbu. Ovšem v Praschenfeldově erbu se nenachází vidle, ale kotva. Nelze ovšem vyloučit, že si bukovinští sedláci zaměnili Praschenfeldův erb s erbem jeho první choti Anny Polyxeny. (Jak bylo řečeno výše, jedním z motivů paustovského znaku byla mořská panna držící trojzubec.)

Poslední pověst o Benediktovi z Praschenfeldu se váže k jeho založení kostela sv. Václava u Malé Bukoviny: „Jindřich [sic!] svobodný pán Präschenfeld, pán na Velké Bukovině, měl v kostele v Žandově spor s jiným pánem a od té doby se zabýval myšlenkou postavit si vlastní kostel. Ale nevěděl, kde by to měl udělat. – Tak jednoho dne Präschenfeld šel zaměstnávaje se přemýšlením o tomto kostele, na vršek jižně od Malé Bukoviny – dnes zvaný „Wenzelsberg“ (Václavův kopec) nebo zkrátka „Návrší.“ Tehdy se tam nenacházely žádné domy, ale pouze ostružiní a kamenné suti. – Ztracen v myšlenkách, klobouk držel v rukou a za chůze setrval v tiché modlitbě. Vtom cosi mu stáhlo klobouk z rukou a ten spadl na zem. Präschenfeld toto viděl jako znamení z nebes, tj. postavit kostel na tomto místě, a přesně tam, kam klobouk dopadl na zem, vystavět hlavní oltář. Tak povstal kostel na Malé Bukovině.“¹⁹⁶

Skutečnost byla poněkud složitější. Po aféře v žandovském kostele sv. Bartoloměje museli Praschenfeldovi poddaní docházet na bohoslužby do Horní Police. Praschenfeld dlouho usiloval o to, aby se obnovily bohoslužby v Žandově, což ale farář z Horní Police odmítl. Praschenfeld se proto rozhodl založit kostel na vlastním panství a následně prosadit obnovení farnosti, která v Malé Bukovině kdysi bývala, ale zanikla

¹⁹⁴ Die Mistgabel, tj. doslova vidle na hnůj.

¹⁹⁵ Jako zdroj uveden pan Vincenc Heller, sedlák z Malé Bukoviny. *Correspondenzen – Kleinbocken*, in: MNEC 3 (1880), s. 51.

¹⁹⁶ JANICH, W.: *Scharfenstein Sagen*, in: MNEC 15 (1892), s. 255 – 257. Cit. s. 257. Autor článku uvádí, že mu pověst v dětství vyprávěl jeho otec.

v době husitských válek.¹⁹⁷ Splnění svého slibu dlouho oddaloval, ale vážná nemoc ho přiměla k tomu dovést záměr až do konce. Také co nejdříve začal se stavbou kostela, nejprve v samotné vesnici Malá Bukovina. Avšak na přání Praschenfeldovy manželky se stavba zastavila. Anna Marie Františka se domnívala, že vhodnější místo pro kostel představuje tzv. Wenzelsberg, návrší nacházející se mezi Velkou i Malou Bukovinou a Šachovem, takže všichni Praschenfeldovi poddaní to sem měli stejně daleko. Z návrší byl také nádherný výhled do okolí, a zároveň dokončená budova kostela tvořila a dodnes tvoří výraznou krajinnou dominantu. Wenzelsberg měl navíc pro zdejší lidovou zbožnost starší tradici, kdysi prý zde stávala menší kaple. Stavba kostela probíhala v letech 1716 – 1723.¹⁹⁸

Benedikt z Praschenfeldu byl také podporovatelem kultu Jana Nepomuckého, v této době ještě Římem nepotvrzeného světce. V letech 1715 a 1716 se 16. května, čili v den svátku Jana Nepomuckého, uskutečnily na Wenzelsbergu za hojné účasti obyvatel zdejšího kraje slavnosti k Nepomukově počtě. Dne 16. května 1715 zde držel kázání farář Kryštof Thurn, o rok později kaplan Ondřej Ikert. Texty obou kázání vyšly tiskem a autoři je dedikovali Benediktovi z Praschenfeldu.¹⁹⁹

V manželství s Annou Polyxenou se Praschenfeldovi nenarodily žádné děti. S druhou manželkou Annou Marií již potomky měl. Nejstarším dítětem byla dcera Ludmila, která zemřela v dětství. Roku 1710 se manželům narodil syn Václav Arnošt, který však zemřel jako dvouměsíční kojeneček. Následovalo několik mrtvě narozených dětí. Teprve až v říjnu roku 1716 baronka Praschenfeldová porodila dceru, jež dostala jméno Alžběta Barbora Magdalena. Alžběta byla jediné dítě, které Praschenfelda přežilo, a tudíž jeho jediná dědička.²⁰⁰ Patrně na tuto skutečnost naráží autor výše zmíněného druhého nepomucenského kázání Ikert, když Praschenfelda v dedikačním textu přirovnává

¹⁹⁷ MĚSTO ŽANDOV, s. 41.; SOKA Česká Lípa, FÚ Žandov, k. 1, Liber memorabilium I., pag. 11.; SCHALLER, J.: *Topographie des Königreichs Böhmen ...: Th. Leitmeritzer Kreis*, Prag 1787, s. 262.

¹⁹⁸ SCHIFFNER, MNEC, op. cit.

¹⁹⁹ THURN, C. F. A.: *Sanctus Hominum Heiliger der Menschen Der Ehren-Heilige Joannes Nepomucenus Auff dem sogenannten Wentzelsberg an Kleinbocken gelegen, Einer Volckreichen Versammlung höchlich zu verehren, eyligst und schlecht vorgestellt, und zugeschrieben Dem... Herrn Benedicto Freyherrn von Praschnfeld, Erbherrn auff Gross-und Kleinbocken ec. ...* Prag 1715.; IKERT, A. T.: *Lob-und Ehren-Predig Zu Schuldigster Verehrung Deß Heiligen Martyrers Joannis Nepomuceni: Vor einem Volckreichen Auditorio auff dem an Klein-Bocken gelegenen so genannten Wentzels-Berg vorgebracht, und zugeschrieben Dem Wohl-gebohrnen Herrn, Hrn. Benedicto Freyherrn von Praschnfeld, Erb-Herrn auff Groß- und Klein-Bocken, etc. Ihro Hoch-Frey-herrlichen Gnaden*. Pragae 1716.

²⁰⁰ Národní archiv, I. oddělení, Stará manipulace, P 37/1 - pozůstalost Benedikta Praschela z Praschenfeldu.

k Abrahámovi, jemuž se Božím řízením zdařilo počít syna i v pokročilém věku a jeho následné potomstvo se velmi rozrostlo.²⁰¹

Benedikt Praschel z Praschenfeldu zemřel 18. dubna 1721 a dne 21. dubna byl pohřben v kostele sv. Václava. Při té příležitosti se zde sloužilo mnoho mší.²⁰² Kostel nechala dostavět Praschenfeldova manželka Anna Marie, poté ho také bohatě obdarovala a věnovala mu nutné kostelní náčiní. Dne 30. prosince 1722 v zastoupení své nezletilé dcery Alžběty v přítomnosti svědků podepsala zakládací listinu farnosti v Malé Bukovině – podle tohoto dokumentu se obě Bukoviny a Šachov oddělili od žandovské farnosti a byly přifařeny pod novou farnost Malá Bukovina. Zároveň s tím se baronka Praschenfeldová vzdala spolupatronského práva na kostel sv. Bartoloměje v Žandově. Tím završila dílo svého manžela i své předchůdkyně Anny Polyxeny.²⁰³ Anna Marie z Praschenfeldu zemřela v roce 1731. Mladá baronesa Alžběta se krátce po matčině smrti roku 1732 vdala za hraběte Jana Matyáše Caretto de Millesimo. Ve stejném roce prodala panství Velká Bukovina Anně Marii Františce, velkovévodkyni toskánské. Velkovévodkyně Velkou Bukovinu připojila k Horní Polici, která byla součástí panství Zákupy. Poté velkobukovinská tvrz ztratila svoji rezidenční funkci a využívala se jako hospodářská a obytná budova pro potřeby poplužního dvora. Nakonec byla roku 1796 prodána čtyřem poddaným ze vsi, což znamenalo její zánik.²⁰⁴

Benedikt Praschel z Praschenfeldu si postavil památník v podobě kostela. Jedinou hmotnou památku na jeho první manželku představuje náhrobek Anny Polyxeny v kostele Navštívení Panny Marie v Horní Polici, původně polychromovaný (dodnes jsou na něm patrné zbytky barev). Ten se dnes nachází na levé straně vedle hlavního oltáře – jedná se vlastně o vytesaný erb paustovského rodu, pod nímž je umístěn epitaf s německým nápisem: „Allhier ruht in Gott die wohlgeborene Frau Anna Polyxena von Preschenfeld, geb. Paustin von Liebstadt, Frau auf Bockwan und Freudenberg, gestorben 1703, 13 Jahre regiert, 60 Jahre alt, mit dem Paustchen Stamme zugleich das Zeitliche gesegnet, sanft und selig entschlafen.“²⁰⁵ Nicméně se pod jeho současným umístěním nenalézá hrob Anny Polyxeny. Náhrobní kámen se kdysi nacházel v podlaze

²⁰¹ IKERT, s. 2 – 4.

²⁰² SOA Litoměřice, Farní úřad Malá Bukovina 1723 – 1759, sign. L 103/1, s. 3.

²⁰³ SCHIFFNER, MNEC, s. 38.

²⁰⁴ ENCYKLOPÉDIE ČESKÝCH TVRZÍ, s. 924.

²⁰⁵ „Zde v Pánu odpočívá urozená paní Anna Polyxena von Preschenfeld, rozená Paustin von Liebstadt, paní Bockwan (tj. Velké Bukoviny) a Freudenberg (Veselí), zemřelá 1703, 13 let panovala, 60 let stará, rozžehнала se s Paustovským rodem a současně se světem, zesnula něžně a blaženě.“ Podle epitafu se tedy zdá, že Anna Polyxena, v této době již poslední potomek rodu Paustů z Liebstadtu, zemřela v souladu s dobovými představami o tzv. dobré smrti.

v pohřební kapli chrámu, později jej kdosi nechal vyjmout a vsadit do současného místa jako epitaf.²⁰⁶ Text na desce obsahuje chyby – Anna Polyxena na panství vládla déle, nežli třináct let, statek Veselí její manžel koupil až dva roky po její smrti.

Po smrti Anny Polyxeny vznikla místní pověst o strašidle Bremerfrau, které se zjevovalo jako hořící pochodeň v tzv. Kotelní jámě při úpatí Kotle, kopce vysokého necelých 400 metrů, nacházejícího se nedaleko Starého Šachova. „Lidé nevědí, odkud přichází, odkud pochází a proč má sídlo právě tam. Objevuje se o páteční noci. Úzkostlivým lidem, zejména ženám a dívkám, se doporučuje vyvarovat se setkání s ní této noci.“ Protože kdo Bremerfrau spatří, zemře.²⁰⁷ Bremerfrau bylo označení pro Annu Polyxenu. Z tradice o Bremerfrau se usuzuje, že to byla paní nemilosrdná vůči svým poddaným, zlá a lakomá, a poddaní se jí proto báli a nenáviděli ji. „A tak vytvořil lidový duch také zde pověst o strašení jedné, během své pozemské pouti, nenáviděné osobnosti.“²⁰⁸ Z pramenů se o osobnosti Anny Polyxeny mnoho nedozvídáme. Jak bylo popsáno výše, na statku Fukov po smrti prvního chotě zaváděla přísná hospodářská opatření. K ostatním statkům se podobné prameny nedochovaly, nicméně se dá předpokládat, že zde postupovala obdobně. Ovšem tomuto postupu se nelze divit u vdovy, na které závisela obživa a hmotné zaopatření jedenácti dětí. Stejně tak ovšem zajištění životní úrovně odpovídající společenskému statusu, který její rod zastával. A to vše se muselo financovat z majetku s nevelkými příjmy.

Z výše řečeného je zřejmé, že se poslední bukovinští páni (tj. z dob, kdy Velká Bukovina ještě bývala samostatným panstvím s vlastní rezidencí ve zdejší tvrzi) dlouho udrželi v povědomí obyvatel tohoto nevelkého kraje na Českolipsku, byť s částečně pozměněnými či zkomolenými jmény. Z nich Anna Polyxena byla během života zastíněna svým druhým manželem Benediktem a po smrti „odsouzena“ strašit pod jménem svého prvního chotě s pověstí kruté paní. Oproti tomu k Benediktu Praschelovi z Praschenfeldu se dochovaly pověsti převážně humorného charakteru, které svého protagonistu spíše zesměšňují. Ostrý tón si vůči Benediktovi zachovává J. A. Sierich, autor benešovské kroniky, který Praschela musel znát. Nicméně podrobnější čtení dané pasáže z kroniky ukazuje, že Sierich některé skutečnosti zveličuje, záměrně Praschenfelda staví do negativního světla, a vše datuje do doby o sto let dříve, kdy se Praschenfeld pravděpodobně ještě ani nenarodil.

²⁰⁶ Náhrobník v kostele Navštívení Panny Marie v Horní Polici. Přepis nápisu viz KÖHLER, op. cit.

²⁰⁷ SENGGER, A. – BECKERT, L.: *Zwischen Schokau und Franzenthal*, in: MNEC 34 (1911), s. 275 – 280. Cit. s. 277.; DÖRRE, s. 26.

Pověst o Bremerfrau zaznamenali roku 1921 R. Dörre a E. Mauder do své sbírky pověstí děčínského kraje „Sagenkranz aus dem Tetschen Gau.“ Z této knihy nadále čerpali čeští i němečtí spisovatelé, vydávající soubory děčínských pověstí a pohádek. Samotná Bremerfrau byla dlouho opomíjena, až do roku 1977. Tehdy spisovatelka Dagmar Dvořáková vydala knihu „Zlaté listí“,²⁰⁹ v níž mj. publikovala tento text s názvem „Polyxena“:

„Pan Antonín Johann, majitel Velké a Malé Bukoviny a Šachova, byl člověk neslaný, nemastný: chodíval zvolna, krátké měkké ruce složené na tučném břišku a v tvarohovitém obličejí se mu ztrápeně modrala husí očka. Jedovatí jazykové tvrdili, že to býval mužský jako jiskra – než si vzal Polyxenu. Možná, že tomu tak bylo: Polyxena, o hlavu větší než on, byla hubená jako chmelová tyč a v propadlé žlučovité tváři jí seděly zlé černé oči. Lítala jako vichřice, pořád křičela, kdekomu spílala a kamkoliv vkročila, tam se všecko třáslo. Avšak za pana Antonína Johanna to ještě jakž takž šlo; když zavřel oči a Polyxena se znovu provdala za Benedikta, zdravím kypícího a tuze rozverného pána, o jehož milostných pletkách si vyprávělo celé okolí, mohla si služebná děvčata oči vyplakat: z Polyxeny se stala učiněná dračice. Čím byla služtička mladší, hezčí a boubelatější, tím měla s paní větší peklo. Nejhuř na tom byla Marie ze Šachova, která pomáhala u pánů v kuchyni. Byla to panenka poslušná a mírná jako ovečka, ale Polyxenu přiváděla její broskvová tvářička k nepřičetnosti: pro každou maličkost ji zle plísnila a otloukala, a jednou, když dívka uklouzla a rozkřápla o dlaždice broušenou číšku, vrhla se na ni Polyxena jako saň, za copy ji odtáhla do svého pokoje a tam ji div nerozsápala. Naštěstí přišel pan Benedikt a z rukou rozběsněné lítice do krve zdrápané děvče vykroutil. Sotva za ubožáčkou zapadly dveře, chytila se Polyxena za srdce a jako podřátá se skácela na zem. Pochovali paní Polyxenu se vší parádou v Polici; služebná děvčata si v koutku duše oddechla, Marie se z přestálé hrůzy pozdravila a líčka měla zase jako míšeňská jablíčka. Od Polyxenina pohřbu neuplynul ani měsíc, když Mariina sestra, kterou si pan Benedikt vzal k sobě do domu a obletoval ji jako čmelák, šla jednou večer do Šachova. Když minula staré sklepní domy a zabočila kolem Jakenovy zdi, postavené z velkých hrubých kamenů, zpozorovala, že ze skulin vystupuje kouř. Popošla blíž a kolena se jí podlomila: za sloupem bílého dýmu stála Polyxena až ke krku upnutá do černých šatů, nahřívala si dlouhé kostnaté prsty a zpod nasupeného obočí blýskala po děvčeti zlýma očima. Dívka vykřikla a dala se na útěk, ale vtom ji do

²⁰⁸ DÖRRE, op. cit.

²⁰⁹ DVOŘÁKOVÁ, D.: Zlaté listí. Z pověstí a bájí děčínského kraje. Ústí nad Labem 1977.

hlavy uhodil ostrý úlomek kamene: zapotácela se, hrůza jí však dodala sil, a tak s krvácející hlavou doběhlo děvče ještě domů a vyprávělo, co se stalo. Rozčilení Šachovští se ještě téže noci vypravili se zaříkávačem k Jakenově zdi, ale Polyxenu nespátřili: jen z hloubi kamenné stěny bylo slyšet vzteklé brumlání a ze štěrbin unikala hustá bílá pára. Zaříkávač vytáhl plátěný váček s rozdrcenými křídélky smrtihlava a krysími oušky a za soustředěné pozornosti Šachovských obcházel Jakenovu zeď, maloval po kamenech všelijaké klikyháky, pokroucené kříže, kruhy a hvězdice a mumlal přitom zaklínadla. Ale Polyxena ve zdi mručela podrážděně dál. Zaříkávač se nenechal vyvést z míry: schoval váček, vztáhl ruce, zavřel oči a zpěvavým hlasem volal: „Jakenova zdi, Jakenova zdi! Dokud z tebe nebude poslední kámen odnesen a rukou neposkvrněné panny zapuštěn do základu nového božího domu, musíš v sobě Polyxenu držet!“ Jen dořekl, rozvřeštěla se Polyxena jako d’ábel. Šachovští si zacpali uši a rozprchli se, jako když do nich střílí; ze starých sklepních domů vyletěli rozčepýření vrabci a už se sem nikdy nevrátili. A Polyxena řádila v oněch končinách dál...²¹⁰

Autorka si z knihy „Sagenkranz“ očividně vybrala motiv zlé „Bremerfrau“ Polyxeny, postrach žen. Zároveň je ale evidentní, že k věci studovala i historické články – převážně tedy publikované v *Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs*, protože žádná zevrubnější studie věnovaná posledním majitelům Velké Bukoviny dosud nevznikla. Na základě toho pak dotváří charaktery „nemastného, neslaného“ Antonína Johanna i mladého záletníka Benedikta. Poněkud ovšem překvapí strašení Polyxeny ve zdi, které se v jejím příběhu objevuje nově. Na toto ale dává odpověď kniha *Sagenkranz*, kde hned za „Bremerfrau“ najdeme pověst s názvem „Bieberlise“: „U otvoru domů, který se nachází ve Starém Šachově u Police, jsou masivní kamenné zdi, vzniklé před nespočtem let shromážděním velkých kamenů. Do jedné z těchto zdí, v „Jackenově bílé zdi“, byla zakleta „Bobrlice (Bieberlise). Ji samotnou ještě nikdy nikdo neviděl. Jen občas si všimnete, že z otvorů a mezer mezi velkými kameny vychází kouř (ve skutečnosti vodní pára). Z toho víme, že vyhnankyně [tj. ta zakletá Bieberliese – Bobrlice, pozn. H. Ch.] si přikládá do krbových kamen, aby si uvařila jídlo. Ze svého zakletí bude vysvobozena, až nějaký člověk rozebere tu zeď do posledního kamene. Bobrlice je především postrachem dětí. Ona by měla být příčinou toho, že si v otvorech těchto domů nedělají hnízdo vrabci.“²¹¹ Dvořáková tedy zkombovala dvě různé pověsti pocházející ze stejného kraje. Zatímco Bobrlice se jeví jako typické strašidlo,

²¹⁰ Tamtéž, s. 178 – 180.

²¹¹ DÖRRE, s. 26 – 27.

kterým maminky straší své zlobící děti, ve spojení s Bremerfrau výsledná postava získává ještě více démonický rozměr. Kromě toho, tzv. Jackenovu zeď Dvořáková „přestěhovala“ ze Starého Šachova do Horní Police, místa pohřbu Anny Polyxeny. Ovšem pokud se tedy zvědavý čtenář zeptá místních obyvatel, která z hornopolických zdí je ona Jakenova zeď s vřeštícím strašidlem, nedostane se mu jednoznačné odpovědi.²¹² Pokud také v Horní Polici člověk zavolá Bremerfrau, ona mu neodpoví. Duch prý našel odpočinek a pokoj poté, co se náhrobní deska Anny Polyxeny Praschenfeldové přestěhovala do kostela k presbytáři...²¹³

²¹² Pro samotné posmrtné zjevení Anny Polyxeny jsem nedohledala žádnou zmínku v historických pramenech, nicméně fondy farních úřadů v Žandově a Horní Polici nejsou zinventarizované a přístupné badatelům v úplnosti. Nicméně už v počátcích bádání mi přítomnost démonického přízraku vhodného pro exorcistu na půdě významného poutního místa, jakým byl chrám Navštívení Panny Marie v Horní Polici, přišla pozoruhodná.

²¹³ http://ceskolipsky.denik.cz/zpravy_region/horni-police-duck-zeny-uvezneny-ve-zdi20110123.html ; (15. 12. 2013). V diskusi k tomuto článku jakýsi Vladislav Hohenkreuz zveřejnil pozoruhodné doplnění pověsti, jinde dosud nedohledané: „Byla to žena velmi zlobivá, lakomá a dravá, na čeled' a chudý lid nemilosrdná a velice přísná. Zcepeněla převelmi hrozně. Lidé vravíc, že hoří, musili jí vylíti vodu na hlavu a nohy.“ Těžko ovšem říci, jestli se tato verze ujme.

9. O tom, jak páni vrchní panství spravovali a s poddaným lidem špatně nakládali

*„O našem kraji od pradávných dob se vypravují divné pověsti. A není náhodou, že v každé z nich má ďábel prsty v lidských osudech.“*²¹⁴

Typ revenanta – vrchnostenského úředníka se vyskytuje převážně v maloměstském či venkovském prostředí, přičemž počátky jeho výskytu můžeme vysledovat v době pobělohorské.

Přístup vrchnosti k poddaným byl vždy ryze pragmatický. Na prvním místě sledovala svůj ekonomický prospěch, tj. aby poddaní řádně plnili své povinnosti vůči ní i vůči státu. Oproti tomu není jednoduché postihnout vztah poddaných k vlastní vrchnosti. Poddaní ne vždy vrchnostenské zásahy do svých záležitostí vnímali jako příkoří, za určitých okolností se jich přímo dožadovali – obraceli se na vrchnost zejména v případech majetkových sporů či v případech jakékoliv nouze. „Vrchnost vždy dbala na to, aby ani náznakem nebyl narušen systém, v jehož rámci se poddaní mohli pohybovat. V žádném případě neudělala nic, co by mohlo narušit její mocenskou autoritu, a poddaní si byli vědomi toho, že jakékoliv protivení se vrchnosti bude potrestáno nejen kvůli eventuálním škodám, které poddaní svým jednáním napáchají, ale především jako výstraha, která má poddané odkazovat do patřičných mezí.“²¹⁵ Souběžně s tímto ovšem existovala tendence, kterou konstatuje Jaroslav Čechura, tj. že poddaní snažili co nejvíce oslabovat svou závislost na vrchnosti a de facto odstranit poddanský status.²¹⁶ V tomto směru se ukazuje jako zcela nutné odmítnout vnímání poddaných jako jednotné masy bez protichůdných postojů a konání.

Každopádně obyvatelé konkrétního panství přicházeli s jeho majitelem do přímého styku mnohem méně než s vrchnostenským úředníkem, hlavou panské správy, který jej na panství zastupoval. Ten tím pádem musel uvádět do praxe mnohé, mezi poddanými lidmi nepopulární restrikce, jevil se jako všemocný člověk, který je za vše zodpovědný. Mohla se i nabízet domněnka, že stále nepřítomná vrchnost o těchto věcech neví, nebo že se dokonce dějí proti její vůli. „Obecně řečeno, ten, kdo byl nablízku a zcela

²¹⁴ Z filmu „Ďáblova past“ (1961), režie František Vlácil.

²¹⁵ VELKOVÁ, A.: *Krutá vrchnost, ubozí poddaní? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*. Praha 2009, s 445 – 446.

²¹⁶ ČECHURA, J.: *Charakter rebelií roku 1680 v Čechách*, in: BOHÁČOVÁ, V. – KUCROVÁ, V. (eds.): *Sedláci si dělají, co chtějí: sborník vybraných prací profesora Jaroslava Čechury*. Praha 2014, s. 346 – 367, cit. s. 351 – 352.

konkrétní, byl tím, kdo komplikoval život, sužoval a ničil. Ti, kdo byli vzdálení a nedostupní, byli posouváni do role spravedlivých a možných ochránců,“ píše výstižně Marie Macková.²¹⁷ „Všichni úředníci panství se od svého okolí odlišovali velkou mocí, kterou vládli, svým vzděláním, ať už bylo institucionální nebo praktické, a mj. i tím, že si na obživu vydělávali prací, ale ne manuální (...). Socioprofesní, právní i mocenské zařazení z nich vytvářelo skupinu do značné míry oddělenou od zbytku městské a venkovské společnosti. Přitom jejich ekonomické zázemí leckdy nebylo pevné.“²¹⁸ Lidé všem těmto vrchním, hejtmanům, regentům,²¹⁹ atd. připisovali různé špatnosti. Ti se svěřená panství vesměs snažili řídit tak, aby z toho měl největší užitek jejich pán. Při tom se samozřejmě snažili brát zřetel i na vlastní prospěch. Tj. někteří se dopouštěli krádeží, obvykle skrze zatajování příjmů, pasení vlastního dobytka na pozemcích vrchnosti, účetní podvody apod.²²⁰

Jejich činy však poddaní mohli objektivně posuzovat jen stěží. V důsledku pro ně tedy ztělesňovali element, který narušuje staré pořádky a přináší nové, neznámé, budící strach. Takzvaný zlý vrchní se jako reálná osoba vůbec nemusel projevovat primitivní krutostí nebo brutalitou. Kolektivní paměť si však usnadňuje práci tím, že uchovává snadno zapamatovatelné momenty. Většinová tendence privátní lidské paměti směřuje k tomu negativa vyselektovat a na minulost pohlížet spíše pozitivně, zatímco kolektivní paměť z minulosti vyzdvihuje traumata. Při zpětném pohledu na vrchnostenské úředníky v důsledku výše řečeného převažovala spíše negativa.

Na cestě za reálným životem strašidel vrchnostenských úředníků málokdy nalezneme hmotné památky. Například nejdůležitější hmotnou památkou na „vrchního Riedera“ jsou stopy v charakteru kulturní krajiny na území bývalého panství Lanškroun.

²¹⁷ MACKOVÁ, M.: Tajemství správce Riedera. Pověsti a fakta z Lanškrounska, Lanškroun 2010, s. 27 – 37.

²¹⁸ MACKOVÁ, s. 78.

²¹⁹ Hejtman byl nejdůležitější osobou správního aparátu panství, která dohlížela na úřadování vrchnostenské kanceláře a skrze ně na celé hospodářství panství. Zároveň měl dozor nad poddanými ve všech záležitostech, v kterých měla nad nimi pravomoc jejich vrchnost a odpovídal majiteli panství za jeho hospodářský provoz, užitek z něho a za veřejné záležitosti obyvatel panství. Ve styku s poddanými byl prostřednictvím rychtářů, které jmenoval či potvrzoval jménem vrchnosti. Příslušelo mu také vyšší soudnictví nad poddanými. Hejtman se nazýval také úředník (Amtmann), správce, vrchní nebo ředitel – terminologie označující tuto funkci dlouho kolísala. V případě, že vrchnost vlastnila větší počet panství, za jejich stav a řádný chod nesl odpovědnost vrchní úředník, regent, který měl nadřazené postavení nad hejtmany jednotlivých panství. Viz HLEDÍKOVÁ, Z. – JANÁK, J. – DOBEŠ, J.: *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu až po současnost*. Praha 2005, s. 229 – 234.

²²⁰ PEKAŘ, J.: *Kniha o Kosti. Kus české historie*. Praha 1998, s. 30 – 34, 55 – 56, 278 – 279. Oproti tomu viz tamtéž na s. 66 – 67 o tom, že se hospodářství na kosteckém panství udrželo v dobrém stavu i proto, že se o ně zdejší hejtman dobře staral, ovšem k poddaným se v rámci toho choval velmi přísně.

Specifikem tohoto strašidla je, že v Lanškrouně působili celkem tři správcové z rodu Riederů a ti průběhem času v kolektivní lidové paměti splynuli v jednu osobu.²²¹

Poněkud paradoxně se stereotyp ve vnímání vrchních posunul k jinému extrému a v současnosti se stále drží představa typického zámeckého hejtmana, jíž zobrazil například Čestmír Řanda st. v postavě regenta Valečského z Valče ve výše citovaném filmu „Dáblova past“ – tj. tlustý břichatý muž v sametovém kabátci *à la mode à l'époque baroque*, hrubý, nevzdělaný, nepřítel prostého lidu, advokát katolického tmářství, bránící pokroku.

9. 1. Jak získal Jan Thümbing jméno Gideon Timmling a posmrtný věhlas

„Ve večerních hodinách zvonek zavolal žalostně: Timmlingu, Timmlingu! Zněly mu ty tóny tak děsivě, jako když svolává umíráček ubohého hříšníka-nešťastníka k jeho poslední cestě.“²²²

Thümbing – či jindy Timmling, patrně nejznámější panský hejtman v oblasti Slezska, který pronikl do lidového folklóru, se v očích sobě svěřených poddaných ani jejich potomků nestal revenantem. Nicméně jeho případ obsahuje některé pozoruhodné aspekty, pro které si zaslouží být v této práci zmíněn.

Pověst o Timmlingovi je úzce lokální, vztahuje se k městu Javorník na Jesenicku, v němž se nachází zámek vratislavských biskupů Jánský Vrch. Timmlingův reálný předobraz, Jan Thümbing z Lewenbergu²²³, zde působil krátce po konci třicetileté války.

Komorní ředitelství biskupských statků v rakouském Slezsku na Jánském Vrchu zahrnovalo čtyři panství s více než sedmdesáti vesnicemi a města Javorník, Vidnava, Frývaldov (dnes Jeseník) a Cukmantl (dnes Zlaté Hory). Čtyři panství Frývaldov, Friedeberg (dnes Žulová), Zlaté Hory a Jánský Vrch, označované někdy jako panství Javorník – vynášela přibližně 27 tisíc zlatých konvenční mince ročně. Jednalo se o chudý horský kraj, pokrytý převážně pastvinami a lesy, které sice dávaly množství

²²¹ MACKOVÁ, s. 81.

²²² „Ve večerních hodinách zvonek zavolal žalostně: Timmlingu, Timmlingu! Zněly mu ty tóny tak děsivě, jako když svolává umíráček ubohého hříšníka-nešťastníka k jeho poslední cestě.“ PAUPIE, A.: *Der Sagenhafte Gideon Timmling und sein Urbild Johann Thümbing von Lewenberg, Schloßhauptmann auf Johannesberg*, 1929, s. 7.

²²³ V pramenech též ve variantě Thümbin z Lewenberku a Thümling von Löwenberg – z toho se patrně utvořil konečný tvar Timmling, případně Timlink. (Rudolf Zuber ve své publikaci užívá variantu jména „Timling z Löwenberku.“)

dřeva, nicméně na zdejších polích bylo možné pěstovat jen oves a žito.²²⁴ V době třicetileté války se zde navíc vrchnost příliš nezdržovala a mezi správním úřednictvem scházela pevná ruka, která by řádně dohlížela na poddané a řádné placení daní. Ještě dlouho po konci války zde v tomto směru vládl velký zmatek a daňové dluhy poddaných narůstaly. Změna přišla až s rakouským arcivévodou Leopoldem Vilémem (vratislavský biskup v letech 1656 – 1662), který se rozhodl na panství zavést pořádek a k tomu si vybral Jana Thümbinga.

O Janu Thümbingovi se dá zjistit jen málo informací. Datum jeho narození není známé. V mládí býval výběřčím daní ve Vratislavi. 6. března 1659 byl povýšen do rytířského stavu s predikátem „von Lewenberg“²²⁵ a o dva roky později se stal hejtmanem vratislavského biskupa na Jánském Vrchu v Javorníku. Zde působil do roku 1669 a poté spravoval Horní Fořt u Uhelné, kde si v roce 1681 koupil rytířské sídlo, a nedalekou Žulovou. Kromě toho vlastnil statek Korkvice²²⁶ v oblasti Nisy. Jeho první manželka Anna Kateřina Nitschová zemřela roku 1663, podruhé se oženil v roce 1665 s Annou Maxmiliánou Frobelovou. Z tohoto manželství měl tři děti: dceru Annu Kateřinu a syny Jana Jindřicha a Jana Kryštofa. Thümbing žil ještě roku 1682.²²⁷ 26. března 1685 je zmiňována „Anna Kateřina, dcera v Pánu odpočívajícího pana Jana Thümbinga von Lewenberg.“²²⁸

Thümbing okamžitě po svém jmenování hejtmanem začal dávat do pořádku daňové poměry na panství. Silnou motivaci měl v této činnosti i tím, že mu byla výjimečně přislíbena polovina vybraných daňových nedoplatků. Takže přinutil javornické měšťany postupně prodávat pozemky, zejména v okolí osady Horní Fořt, a při koupi jim hned strhával dlužné částky, z nichž sám dostával od vrchnosti polovinu. Celkem takto získal dva lány a čtyři pruty pozemků od 26 javornických držitelů a roku 1681 si tento majetek nechal zapsat jako rytířské šoltésství.²²⁹ Podobně se odvolal na pozemkové knihy

²²⁴ UHLÍŘ, D.: *Muzikant v roli vrchnostenského úředníka. Příklad Carla Ditterse z Dittersdorfu*, in: MALÍŘ, J. a kol.: *Člověk na Moravě ve druhé polovině 18. století*. Brno 2008, s. 292 – 305. Cit. s. 295.

²²⁵ Erb: černý štít s bílou krokvicí k vrchu štítu sahající, ve které stojí rytíř v brnění s helmicí ozdobenou stuhou a mečem v pravici, v každém s černých pobočných polí stojí do středu hledící žlutý lev, klenotem černá rozložená orlí křídla, mezi nimi rytíř, příkrývadla žluto-černá. PILNÁČEK, J.: *Rody starého Slezska*, díl IV., Jílové 1972, s. 1274; PAUPIE, s. 10.; vyobrazení SIEBMACHER 1, II, 134.

²²⁶ Korzekwice – vesnice, která se nachází v dnešním Polsku, poblíž Nisy.

²²⁷ ZA v Opavě, Slezský stavovský archiv 1318 – 1850, i. č. 617, sg. A IX-10.

²²⁸ PILNÁČEK IV., op. cit.; *Die Herren Thümbing von Lewenberg*, in: *Notizen-Blatt* 1885, č. 10, s. 79 – 80.

²²⁹ Šoltys (schulteis, scultetus) = funkce, obdoba rychtáře v oblasti severu Čech a Moravy, Slezska a Lužice. Šoltys se jmenovala vrchnost, funkce bývala dědičná. Šoltys jako úředník vrchnosti pro vrchnost vybíral úrok, spolupůsobil při vybírání berní a platů pro panovníka a zastupoval ji při nižším soudnictví. Viz HLEDÍKOVÁ, s. 230.

Horního Fořtu a donutil město Javorník, aby dvacet jedna pozemků s výměrou pěti lánů a tří prutů opět přiřadilo ke vsi, čímž se z ní zvýšily vrchnostenské poplatky.²³⁰

Thümbingovi samozřejmě, kromě jeho zvláštního úkolu vymáhání dlužných daní, náležely také ostatní povinnosti spojené s úřadem hejtmana: nejvyšší správa poplužních dvorů a lesů s loveckými revíry, údržba zámku, soudnictví, rozhodování ve správně-technických otázkách města a v poddanských vesnicích jeho úředního okrsku, a mnoho dalšího.²³¹ Ačkoliv výše popsané lze hodnotit jako spíše výjimečný a tvrdý postup proti poddaným, v tomto směru nejednal Thümbing svévolně s účelem sám sebe obohatit, postupoval přesně v souladu s přáním a pokyny svých pánů. Někdy mezi lety 1682 až 1685 zemřel a vzpomínka na něho se pozvolna vytrácela.

Jan Thümbing „ožil“ až téměř o sto let později. V souvislosti s jedním právním sporem, který město Javorník vedlo v letech 1772 – 1773, se nahlédlo do archivních záznamů a znovu se připomnělo Thümbingovo vymáhání daňových nedoplatků, přičemž javorníctí měšťané celkem logicky nemohli tuto činnost interpretovat nijak zvlášť pozitivně. Do této doby je tak možné zařadit vznik pověsti o krutém hejtmanovi z Jánského Vrchu, jehož jméno je zkomoleno na „Gideon Timmling“.²³² Tento Gideon Timmling se podle pověsti narodil kdesi u Vídně jako syn zámožného pachtýře. Jeho rodiče však brzy zemřeli a lakomý opatrovník se chtěl chlapce zbavit tím, že ho násilím poslal do kláštera. Gideon ovšem brzy utekl, protože nechtěl zbytek života strávit modlitbami a posty. Putování ho zavedlo do městečka Javorníku, kde se nad ním slitoval jeden měšťan, najal ho jako pastýře a svěřil mu stádo koz. Chudý sirotek tak pásal v Javorníku kozy. Jednoho dne proklínal svůj osud chudáka bez možnosti vyšvihnout se na vyšší pozici, když tu se před ním objevil myslivec s rudými vlasy, přestrojený d'ábel. Zeptal se Timmlinga, čím by se chtěl stát. Timmling si přál žít na zdejším zámku a cizinec mu to slíbil pod podmínkou, že Timmling podepíše vlastní krví pergamen. Ten se zprvu vyděsil, ale pod vidinou lákavé budoucnosti listinu podepsal. Myslivec mu poté nařídil, aby se druhý den šel ukázat zahradníkovi, což Timmling udělal. Chlapce si v zahradách později všiml vratislavský biskup, ujal se ho, nechal vystudovat a poté ho jmenoval na Jánském Vrchu hejtmanem. Timmling přijížděl na zámek a cestou vzpomínal na svoji chudobu a neradostné životní začátky. Avšak ukázal se mu myslivec a připomněl mu jejich smlouvu s napomenutím, aby čas, který mu ještě zbývá do smrti, prožil moudře.

²³⁰ ZUBER, R. a kol.: *Jesenicko v období feudalismu do r. 1848*, Ostrava 1966, s. 285 – 286.; PAUPIE, s. 11.

²³¹ Podrobně viz PAUPIE, s. 11 – 23.

Timmling se k němu odmítl znát a myslivec vyrostl do obrovité velikosti, v rukou držíc pergamen s Timmlingovou krví. Vzápětí zmizel. Timmling potom jako hejtman tvrdě a nelítostně vládnul na javornickém zámku a poddaným v Javorníku. Od setkání s myslivcem ho však posedl děsivý strach z blížícího se konce. Aby děs doprovázený výčitkami svědomí přehlušil, trávil čas hýřením a pijatikami. Po mnoha letech si ale jedné bouřlivé noci, 14. července, uvědomil, že lhůta jeho smlouvy s ďáblem uplynula. Zvon na zámecké věži se rozezněl – žalostně zpíval: „Timmling! Timmling!“ a hejtman tak poznal, že mu zvoní umíráček. Bouře rostla a spolu s ní Timmlingova hrůza. Okolo půlnoci se ve dveřích objevil ďábelský myslivec. Timmling se na něho vrhl, ale ďábel jej uchopil, vylétl oknem ven a rozbil jeho lebku o zámeckou stěnu.²³³ Na konec zlého hejtmana poté dlouho upomínaly krvavé skvrny na severní stěně zámku a javornické zvony, vyzvánějící varovné „Timmling! Timmling!“²³⁴

Nejstarší písemný záznam pověsti o Timmlingovi pochází z roku 1851 a z této verze je dále přebírán a upravován sběrateli pověstí či romanopisci. Vznik pověsti zde podmínil dlouhý časový úsek, který uplynul od hejtmanovy smrti. Lidé neznali javornické poměry Thümlingovy doby, nechápali příčiny jeho jednání a nahlíželi na ně ze své vlastní perspektivy. Z těchto důvodů pak fantazie nepodléhala žádné zábraně, když v bájném Timmlingovi tvořila mylný obraz zámeckého hejtmana Thümlinga.²³⁵ V zapsané verzi pověsti se odráží romantismus s důrazem na důkladné vyličení Timmlingových duševních stavů úzkosti a děsu z blížícího se konce. Příznačné je zde důkladné vyličení javornických místopisných údajů, které regionální badatel Adolf Paupie určil jako realitu zhruba přelomu 18. a 19. století. Zaujme též faustovský motiv smlouvy s ďáblem, se kterým se setkáme ještě dále u hejtmana Vejrycha (viz níže). Ďábel dokonce poněkud originálně nabízí zaprodanci možnost záchrany, když říká: „Prožij dobu svého života nyní moudřeji, neboť málo je tvých let, které budeš ještě žít.“²³⁶, nicméně hejtman na varování nedbá a dál pokračuje v hříšném životě a zlých skutcích, za které zaplatí čertu svou duší.

²³² Tamtéž, s. 9.

²³³ LUFFER, s. 111: „2. F. 30: **Ďábel odnese člověka, který se mu upsal:** Ďábel slouží tomu, kdo se mu upíše krví. Když uplyne dohodnutá lhůta, ďábel si pro člověka přijde.“

²³⁴ PAUPIE, s. 2 – 8.; ZUBER, s. 297 – 298.; PETER, A.: *Volkstümliches aus Österreichisch-Schlesien II., Sagen und Märchen, Bräuche und Volksaberglauben*. Troppau 1867, s. 40 – 42.

²³⁵ PAUPIE, s. 1, 9.

²³⁶ Tamtéž, s. 4.

Takový posmrtný obraz si vysloužil hejtman Thümbing, věrný služebník svých pánů, vřatislavských biskupů. Zajímavé ovšem je, že se na tuto historickou osobnost nikdy nenavázal revenantský motiv, jako tomu bylo u jiných vrchnostenských úředníků.

9. 2. Kočáry černokněžníka Vejrycha

„Jilemnická prehistorie počíná Vejrychem (...)“²³⁷

Patrně nejpozoruhodnějším mezi strašidly pobělohorských vrchnostenských úředníků je Václav Vejrych z Gemesnfelsu,²³⁸ hejtman sloužící rodu Harrachů na jejich panství v Horní Branné. Poněkud atypicky se k jeho osobě, oproti jiným historickým postavám sledovaných v této práci, dochovala větší kolekce poutavých krajových pověstí s možností širšího interpretačního potenciálu.

Historický předobraz známého strašidla většinu svého pozemského života strávil v prostředí Krkonoš.²³⁹ Konec 16. a počátek 17. století se zde nesl ve znamení období klidu a stability. Ustálily se náboženské poměry vzniklé v období reformace – obyvatelstvo Krkonoš bylo zcela nekatolické. Po bitvě na Bílé hoře majitele zdejších panství postihlo mnoho sankcí, jejichž tvrdost závisela na míře jejich zapojení do protihabsburského povstání. Například majetek Křineckých z Ronova, členů Jednoty bratrské a vlastníků jilemnického panství od roku 1577, královská komora nezkonfiskovala, protože se příslušnice této rodiny, tj. Kateřina Křinecká, vdova po Albrechtu Křineckém, a její dcery Alena a Barbora do povstání aktivně nezapojily. Oproti tomu Václav Záruba z Hustířan, také příslušník Jednoty bratrské, na Horní Branné byl obviněn z toho, že platil stavům kontribuci a dokonce se svými lidmi táhl proti císaři, za což mu mělo být panství zkonfiskováno. U soudu však prokázal, že veškerou podporu stavům poskytl až pod hrubým nátlakem a vojenského tažení se osobně neúčastnil, ačkoliv bojovníky vyslat musel. Panství, které vlastnil od roku 1606, mu tedy bylo ponecháno, ale roku 1627 změněno v manství. Krkonošská panství začal systematicky skupovat Albrecht z Valdštejna – jednalo se buď o zkonfiskované statky,

²³⁷ HAVLÍČEK, J.: *Petrolejové lampy*. Praha 2013, s. 18.

²³⁸ Ve starší literatuře se jeho jméno uvádí ve tvaru „Weyrych“ či „Weyrich“, Antonín Rezek je jako jediný, patrně omylem, píše ve tvaru „Wedrich“ (REZEK, A.: *Dějiny Čech a Moravy nové doby I.*, Praha 1892, s. 178.). V této práci jsem se v rámci předcházení zmatkům rozhodla jako jednotný úzus používat počestlý tvar „Vejrych“, neboť v tomto tvaru své příjmení užívali jeho potomci. Posléze převážil i v psaném folklóru a zlidověl.

²³⁹ V prostředí Krkonoš má ovšem nejstarší a nejvíce zakořeněnou tradici Krakonoš. Viz JECH, J.: *Krkonoš*. Praha 2008. Vejrych je v tomto ohledu postava úzce lokální.

případně se snažil přimět k prodeji ty majitele, kteří přečkali první vlnu konfiskací. Čemuž se například nemohl ubránit Václav Záruba z Hustířan, protože královská komora prodala Valdštejnovi lenní svrchovanost nad jeho manským majetkem. Roku 1624 Valdštejn donutil k prodeji i dědičky panství Jilemnice, ty zde ale sídlily dál, protože jim až do své smrti nezaplatil sjednanou kupní cenu. Valdštejn některé z těchto statků proměnil v léna, která udělil svým příbuzným a přátelům. Svému švagrovi Ottu Bedřichovi z Harrachu roku 1632 takto prodal Horní Brannou. V roce 1639 Otto z Harrachu zemřel a zanechal panství svému nezletilému synovi Ferdinandu Bonaventurovi, za něhož je spravoval jeho příbuzný kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu. Ten nebyl propagátorem násilné rekatolizace, tj. za smysluplné považoval spíše obrácení se ke katolické víře z vnitřních pohnutek – pravděpodobně i proto konverze ke katolictví na hornobranském panství postupovala pomalu. Navíc po Valdštejnově zavraždění v Chebu nastala další vlna konfiskací. Horní Branná zůstala majetkem Harrachů, sousední Vrchlabí dostal jako náhradu za své pohledávky generálstrážmistr Kamil Rudolf z Morzinu. V roce 1646 panství zdědil jeho bratr Pavel z Morzinu – horlivý katolík, který velmi usiloval o vymýcení luteránství. Oproti tomu, k jisté restituci došlo v Jilemnici, protože panství připadlo zpět Aleně a Barboře Křineckým. Roku 1637 přešla Jilemnice na Jana Viléma Haranta z Polžic a Bezdržic, syna popraveného Kryštofa Haranta, který se oženil s Barborou Křineckou a panství od příbuzných Křineckých koupil.

Dokud byly Krkonoše chráněny osobou Albrechta z Valdštejna, válka se jim vyhýbala, po jeho smrti však krkonošská panství, ačkoliv se nedají označit za důležitá bojiště třicetileté války, trpěla kvůli střídavým nájezdům Švédů a protiakcemi císařských vojsk. Třicetiletá válka ovšem znamenala radikální dějinný předěl, jenž přinesl rozvrácené hospodářství a rekatolizaci do té doby zcela protestantského kraje. Vyměnila se velká část vrchnosti – s regionem a místními obyvateli srostlou domácí šlechtou vystřídali cizinci, kteří ke zdejšímu kraji neměli žádný vztah. Též nastal značný úbytek osídlení a ekonomická situace se jen pozvolna stabilizovala.²⁴⁰

Katolická církev se pokoušela své postavení v Krkonoších posilovat už po bitvě na Bílé hoře.²⁴¹ Čistě teoreticky již roku 1624 měli nekatoličtí duchovní opustit Čechy, nicméně

²⁴⁰ LABOREWICZ I., LOUDA J.: *Od středověku po konec třicetileté války*. In: Flousek J., Hartmanová O., Štursa J., Potocki J. (eds) *Krkonoše. Příroda, historie, Život*. Praha, s. 404-406.

²⁴¹ K problematice rekatolizace Krkonoš viz KOBROVÁ, L.: *Situace na krkonošských panstvích po třicetileté válce. Obraz rekatolizace na jilemnickém a branském panství*. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Praha 2009. Diplomová práce.

mnozí se zde tajně zdržovali dál nebo sem docházeli z protestantského Saska či Slezska. Na přelomu let 1627 a 1628 dokonce několikrát v Horní Branné pobýval Jan Amos Komenský.²⁴² Kromě toho se katolická církev potýkala s nedostatkem kněží, které by do nově nabytého území mohla vyslat. Ještě v polovině 17. století tak celé Jilemnicko spravoval jediný kněz – hornobranský farář Salomon Ries. I proto zde rekatolizace dlouho neslavila úspěchy. Reakcí poddaných byl odpor a pokus o odchod mnoha z nich za hranice, převážně do luteránské Lužice nebo do evangelické části Slezska. Občas byli uprchlíci vraceni přes hranice zpět, protože na hranicích preventivně hlídkovali dragouni. Ve výsledku se útěk zdařil více než tisíci osobám. Roku 1651 tedy byly Krkonoše, alespoň navenek, zcela protestantské a na jilemnickém panství se vyskytovalo pouze 33 katolíků, z nichž 20 pocházelo z úřednictva jilemnického zámku. Od tohoto roku však již rekatolizace v Krkonoších probíhala více systematicky. Na vrchlabském panství totiž došlo ke vzpouře poddaných kvůli tvrdému rekatolizačnímu postupu Pavla z Morzinu. Nicméně revoltu, která se šířila i do vrchlabského okolí, se podařilo tvrdě vojensky potlačit a roku 1652 se již oficiálně na jilemnickém a branském panství neobjevuje ani jeden nekatolík. Během krátké doby se tak radikálně proměnil náboženský obraz. Přes snahy o misie, zejména ze strany broumovských benediktinů, kapucínů a jezuitských misionářů, kteří se pokoušeli přimět obyvatele Krkonoš ke katolické víře, se ovšem v horách a podhůří vyskytovalo mnoho tajných nekatolíků, jedním z důsledků rekatolizace paradoxně byl vznik dílčích, krajově omezených sekt. Inklinace k protestantismu a sektářství („bludařství“) se vyskytovala hlavně v řídkém osídlení vyšších poloh hor, kde se duchovní život zdejších obyvatel nedal dobře kontrolovat. Některé tyto tendence přerůstají ve spiritismus, který ve zdejším kraji vyvrcholil v 19. století.²⁴³

Tolik tedy k časoprostoru pozemského života Václava Vejrycha. Vejrych se narodil patrně kolem roku 1600. Nedá se přesně určit, z jakých poměrů pocházel a jaké postavení měla jeho rodina. Byl ženatý, jeho manželka se jmenovala Rozina. Prvorozený syn Jiřík, jinak také Georg, po dokončení studií odešel do Itálie, kde ve

²⁴² ZELINKA, T. Č.: *Jan Amos Komenský v Horní Branné*. Semily 1970.

²⁴³ KOCOUREK, L., LABOREWICZ I.: *Od třicetileté války po 20. stol.* In: Flousek J., Hartmanová O., Štursa J., Potocki J. (eds) *Krkonoše. Příroda, historie, Život*. Praha 2007, s. 409 – 410.; LOUDA J., LUŠTINEC J.: *Katolická církev*. In: Tamtéž, s. 523 – 526.; LOUDA J.: *Evangelíci*. In: Tamtéž, s. 531 – 532.; BÍLEK, T.: *Reformace katolická neboli obnovení náboženství katolického v Království českém po bitvě bělohorské*. Praha 1892, s. 239 – 242.

Florencii sloužil velkovévodovi. Mladší děti se jmenovaly Mikuláš a Marie.²⁴⁴ Úřad hejtmana branského panství zastával v době, kdy Horní Brannou²⁴⁵ spravoval za svého nedospělého synovce Ferdinanda Bonaventuru pražský arcibiskup a kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu. Uvádí se, že v Branné Vejrych nastoupil službu už za dřívějšího majitele panství, Václava Záruby z Hustířan.²⁴⁶ Personál správy panství se ani po změně majitelů pravděpodobně podstatně nezměnil.

Vejrych vlastnil svobodný statek, který se nacházel v Jilmu.²⁴⁷

Po většinu svého života Vejrych zastával nekatolické vyznání, což mj. dokládá skutečnost, že roku 1620 postavil v Jilmu dřevěný renesanční bratrský kostelík Božího těla se hřbitovem, obehnaným dokola plaňkami. Tento byl rozbořen po požáru Jilemnice roku 1788 a pravděpodobně se v něm nacházel Vejrychův hrob, dnes bohužel nezvěstný.²⁴⁸ Do historie Jilemnice se Vejrych zapsal zejména v roce 1637, kdy mu město prodalo část obecního lesa. Zavázal se, že v rámci finančního vyrovnání postaví městu novou školu, což učinil o rok později. (Stará škola shořela roku 1634, když Švédové vypálili Jilemnici.) Navštěvovaly ji děti z obou částí Jilemnice.²⁴⁹ „V letech 1634 až 1636 řádili na Jilemnicku Švédové. Město i řadu okolních vesnic vypálili, vydrancovali a na dlouhá léta udělali tečku za jakýmkoliv vývojem této oblasti.“²⁵⁰ Při švédských vpádech Vejrych bojoval proti nepříteli. Zcela jistě držel bojovou družinu a měl podporu vrchnosti i prostého podhorského lidu. I když se patrně nejednalo a velké bitevní střety, Vejrychovi se posléze dostalo nejvyšší pocty. Požádal Arnošta Vojtěcha

²⁴⁴ Mezi Vejrychovy potomky zřejmě patří např. český architekt Jan Vejrych (1856-1926) či stavitel Václav Vejrych (1873-?).; SCHMID, L.: *Václav Weyrych*. Krkonoše: časopis Správy Krkonošského národního parku. 1975, č. 2, s. 28.

²⁴⁵ Od roku 1492 byla Jilemnice rozdělena na dvě části – jilemnickou s horní polovinou městečka Jilemnice, zdejší tvrzí a vesnicemi Hřabačov, Martinice, Purklín, Kruh, Roztoky, Jestřabí, Mříčná, Kundratice, Přední Ždírnice, Čistá, Roprachtice, Sytová, Jablonec nad Jizerou, Kunčice, Vojtěšice a část vsi Jilem. Druhá část Jilemnice, tzv. dolní polovina městečka Jilemnice, patřila ke štěpanickému (od 16. století branskému) panství, tj. dolní polovina městečka Jilemnice, vesnice Jilem, Víchová, Křížlice, Štěpanice, Štěpanická Lhota, Mrklův, Branná, Javorek, Lhotka, Slemen, Zadní Ždírnice, Valteřice, Borovnice, Rábné, Poniklá a druhá část vsi Jilem, a centrum správy leželo ve štěpanickém hradě (jeho úlohu později převzala tvrz v Horní Branné, posléze hornobranský zámek). Viz LUŠTINEC, J.: *Jilemnice. Historická zastavení*. Jilemnice 2000, s. 12.

²⁴⁶ SCHMID, L.: *Erbovní rodiny v Horní Branné*. Krkonoše: časopis Správy Krkonošského národního parku. 1977, č. 5, s. 20 – 21.

²⁴⁷ Tehdy samostatná vesnice, dnes jedna ze čtvrtí města Jilemnice.

PEŠÁK, V.: *Berní rula 13*. Kraj Hradecký II. díl, Praha 1954, s. 83.

²⁴⁸ HORÁČEK, J.: *Václav Vejrych – hejtmán branského panství*. Krkonoše: časopis Správy Krkonošského národního parku. 1973, č. 6, s. 28 – 29.; SOKA Semily, FÚ Jilemnice 1836-1931, Liber Memorabilium, kt. I, i. č. 366, fol. 112.

²⁴⁹ SOKA Semily, AMJ, Pamětní kniha městečka Jilemnice při straně hořejší, fol. 10.

²⁵⁰ HAVLÍČEK, J.: *Historie okresu jilemnického*. Jilemnice 1913. s. 8.

z Harrachu o povýšení do šlechtického stavu a ten mu vyhověl²⁵¹ 5. ledna 1647. Vejrych získal predikát „z Gamsenfelsu“ („Kamzičí skály“), což 26. září 1652 potvrdil císař Ferdinand III.²⁵²

Václav Vejrych bývá označován za autora urbáře panství štěpanického a branského z roku 1642.²⁵³ Ačkoliv jej Vejrych pravděpodobně nese-psal vlastnoručně,²⁵⁴ jedná se přinejmenším o doklad toho, že dokázal aktivně komunikovat česky i německy. V tomto dokumentu jazykově převažuje čeština nad německými zápisy. Správa panství tedy byla vedena česky a ke germanizaci vnitřního chodu panství v jazykově českých oblastech docházelo jen pozvolna.

Navzdory své, v Čechách ilegální, konfesi zůstal Vejrych hejtmánem na branském panství doživotně. Pravděpodobně teprve někdy kolem roku 1650 konvertoval ke katolictví,²⁵⁵ nicméně i nadále jej katoličtí misionáři obviňovali z utajovaného kacířství. Pokud měli pravdu, je zajímavé, že se navzdory tomu Vejrych těšil oblibě kardinála Harracha.²⁵⁶ Ovšem z funkce panského hejtmána posléze musel nekatolíky mezi poddanými nutit k přestupu ke katolické víře a vyžadovat po nich to, co sám nedělal. Tato jeho dvojí pozice mu ani u jedné ze stran nemohla vynést sympatie. Avšak poté, co na branském panství byly nařízeny konverze ke katolictví, Vejrychova nelehká situace dosáhla vrcholu. Na rozkaz vrchnosti nechal svolat svolat sedláky a branský farář Salomon Ries jim nařídil, aby přijali katolickou víru. Poddaní se ale vzpírali a vyhrožovali útekem do hor. Kněze i hejtmána dokonce uráželi. Farář 31. července 1650 podával zprávu arcibiskupovi a žádal ho o pomoc, protože ani s přispěním hejtmána Vejrycha nebylo možno situaci zvládnout. Nařízení uposlechl pouze rychtář z vesnice Víchová. Ostatní poddaní odmítli a prosili vrchnost o zachování své víry s tím, že svoje ostatní poddanské povinnosti budou věrně plnit. Případně rovnou odmítli od své víry

²⁵¹ Měl právo tzv. palatinátu – ten opravňoval kromě jiného k povyšování do dědičného šlechtického a rytířského stavu. KAPRAS, J.: *Právní dějiny země Koruny české III/2: Doba pobělohorská*. Praha 1920, s. 27 an.

²⁵² FIŠERA, Z.: *Hejtmán Vejrych*. Almanach Klubu přátel historie v Jilemnici Transsaltum IV/2012, s. 20.

Popis Vejrychova erbu: modrý štít, na dolní části jsou tři zelené kopečky, prostřední převyšuje oba krajní, vyrůstá z něho zelený strom, před ním se nachází červený kamzík připravený ke skoku. Na štítu je otevřená turnajová přilba, na obě strany s červenými a bílými příkrývadly a zlatou korunou, z níž vychází ke skoku připravený kamzík. SCHMID, Ludvík: *Václav Weyrych z Gamsenfelsu, regent harrachovského panství*. Listy genealogické a heraldické společnosti v Praze = Acta Genealogica a Heraldica, sešit 12, únor 1976, s. 35.

²⁵³ Originál ve fondu rodu Harrachů v Österreichisches Staatsarchiv ve Vídni (sign. AT-OeStA/AVA FA Harrach HS 98), fotokopie v archivu Krkonošského muzea ve Vrchlabí.

²⁵⁴ Tj. patrně ho sestavil, dohlížel na jeho podrobnost a důkladnost.

²⁵⁵ SVOBODA, J.: *Z kraje hradeckého. K dějinám katolické reformace*. Praha 1892, s. 167 – 168.

²⁵⁶ REZEK, s. 178 – 179.

ustoupit a prosili hejtmana Vejrycha o přimluvu. Jedinec, který konvertoval, byl považován za nejhoršího zrádce a evangelíci v Horní Branné dokonce vyhrožovali, že prvního, kdo „zradí víru“, zabijí. Důsledkem byl útěk mnoha lidí za hranice.²⁵⁷

Václav Vejrych zemřel roku 1660 v Jilmu a byl pohřben v Jilemnici. Výzkum pramenů neprokázal, že by okolnosti jeho úmrtí či pohřbu byly jakkoliv nezvyklé. V pamětní knize farního úřadu Horní Branná se nicméně nachází soupis zádušních mší sloužených za Vejrycha.²⁵⁸

Nejvýznamnější součástí druhého života hornobranského hejtmana představuje cyklus pověstí, týkající se jeho osoby. Patrně poprvé byl tento cyklus písemně fixován koncem 19. století v jilemnické farní pamětní knize. Dle mého názoru lze v jejich syžetech spatřovat mnohem hlubší orální tradici.²⁵⁹ Vejrychovským pověstem se dlouhodobě profesionálně věnoval učitel Jaromír Horáček, znalec jilemnického regionu.²⁶⁰

Lidé, snažící se vysvětlit si těžko pochopitelnou realitu, postupně přetvořili reálnou vzpomínku na Václava Vejrycha do pozoruhodné kolekce pověstí, v nichž hornobranský hejtman převážně vystupuje jako čaroděj praktikující černou magii.

Teprve v závěru těchto příběhů, připomínajících spíše pohádku, se objevuje revenantský motiv. Vejrych například vlastnil čarodějnou knihu, skrze niž navazoval kontakt s ďáblem. Pokud se do ní pokoušel nahlédnout kdokoliv jiný, čekalo ho potrestání.

(Obyčejně vyplývající z toho, že s knihou neuměl zacházet a zahrával si s nebezpečím, tj. peklem.)²⁶¹ Vejrych také dovedl létat vzduchem a ocitnout se na několika místech během velice krátké časové doby. Též vlastnil čarovný vůz, který dokázal sám a bez

²⁵⁷ ŠIMÁK, J. V.: *Z dějin náboženských v horách krkonošských*, in: Krkonoše. Vlastivědný sborník českého podhoří, sv. I, 1937-1938, s. 145 – 155.

²⁵⁸ „Fundatio Mülleriana quatuor Sacra annue habet pro anima Wenceslai Weyrich olim capitaneo Branensi celebranda ordine sequenti: 1nd Post octavam Epiphaniae Domini, 2nd Post Dominicam Passionis, 3rd Post octavam Corporis Christi, 4th Post festum Sancti Galli Abbatiae.“ SOKA Semily, FÚ Horní Branná 1671-1958, Liber memorabilium, kt. I, i. č. 365, fol. 23.

²⁵⁹ SOKA Semily, FÚ Jilemnice 1836-1931, Liber memorabilium, kt. I, i. č. 366, fol. 108-111. Starší zápis prozatím nedohledán. Z dostupných pramenů se tedy zdá, že vejrychovské pověsti získaly na popularitě v době, kdy na Jilemnicku zažíval svou konjunkturu spiritismus.

²⁶⁰ Své poznatky publikoval dlouhodobě v krkonošských regionálních periodikách. Souhrnně vyšly posmrtně v knize „Hadí štěstí“. HORÁČEK, Jaromír: *Hadí štěstí. Pověsti západních Krkonoš*. Jilemnice 1999.

²⁶¹ Viz LUFFER, s. 68 – 69: „1. A. 290: **Nepovolání čtení z černé knihy**: Děti/žena majitele knihy/čeledín/děvečka čte z černé knihy, když její majitel není doma, a přivolá duchy: černé chlapy/čerty/vojáky/diblíky/černé ptáky/havrany. Duchové se ptají, co mají udělat. 1. Člověk nařídí duchům vykonat nějakou práci, aby se jich zbavil: kydat hnůj/vybrat kameny z pole/přebrat jáhly vysypané do vody. Majitel černé knihy se vrátí (díky předtuše dříve, než původně chtěl) a odvolá duchy čtením pozpátku. 2. Člověk je zaskočený a zavolá majitele knihy, který zadá duchům práci. (Stopy po činnostech duchů zůstanou: navršené kameny na jistém místě.)“

příspěvní lidské síly pracovat na poli.²⁶² Vejrych kromě toho dokázal přimět náradí, aby samo pracovalo. Z otrub vhozených do kotle vroucí vody vyčaroval rotu vojáků, s jejíž pomocí potlačil selskou vzpouru na branském panství. Nepříjemnou daní za spolčení s ďáblem bylo Vejrychovi čertovské kopyto na noze, trest a současně cejch. Ani Vejrychova smrt a pohřeb podle pověsti neproběhly bez podivuhodných událostí. Když ho měli účastníci pohřbu oplakávat, vstával z rakve a strašil. V den pohřbu místo jeho těla hosté objevili v rakvi koňský ocas, zatímco samotný Vejrych stál ve svém domě u okna, vše pozoroval a vysmíval se všeobecnému zděšení.²⁶³ Po své smrti se navíc jako přízrak projížděl Jilemnickem s kolonou třinácti černých kočárů, která vyjížděla z Prahy. V třináctém kočáru seděl on sám a při styku s lidmi se projevoval jako revenant, který živým nezpůsobuje výraznější škodu, pouze straší a varuje.²⁶⁴ Někdy se objevuje v podobě černého kocoura. Vejrychův černý přízrak se nakonec podařilo úspěšně zažehnat.²⁶⁵ „Nejdivnější na těch dávných hororech bylo, že ten Vejrych doopravdy existoval“, píše retrospektivně Jaromír Horáček.²⁶⁶

Z pověstí se nicméně nedozvídáme, že by hejtman Vejrych byl zlý a extrémně týral poddané. Bráno s odstupem, jeví se spíše jako přísný hospodář. Následně se projevuje spíše jako neklidný mrtvý, který příliš nemá tendence živým škodit.

V pověstech o Vejrychovi je skutečný historický předobraz tohoto krkonošského strašidla poměrně obtížně rozpoznatelný. Pokusím se však nastínit některé aspekty, které mají obě tyto postavy společné.

V ústní tradici se Vejrychova podoba postupně radikálně pozměnila tím, jak se na ni přenesly motivy faustovských pověstí. V tomto směru se nabízí srovnání s postavou doktora Jana Josefa Eleazara Kittela (1703-1784), který žil a pracoval jako lékař

²⁶² „Zlé jazyky šeptaly o hejtmanovi, že je odpadlík. Má jistojistě spolky s ďáblem, čaruje a s černými pomocníky na svět mamon přivádí a ve sklepích do truhlic ukládá. Na Boha zapomíná, svátky nesvětí, do kostela málo chodí, ale na poddaných vše přísně vyžaduje. Dvorská čeládka i ve svátečních dnech po polích hnůj rozvážela! Pohoršení sousedé pacholkům zle spílali. A tu jednou v neděli spatřili, jak plně naložený hnojný vůz jede úhorem. Služebnictvo nikde vidět nebylo a kupky z vozu se samy sesypávaly.“ HADÍ ŠTĚSTÍ, s. 13. Do tohoto motivu se patrně promítá realita doby průmyslové revoluce.

²⁶³ Poměrně rozšířený motiv. Viz též MACKOVÁ, s. 11.; LUFFER, s. 125; „3. B. 15: **Mrtvý pozoruje svůj pohřeb**: Duch zlého pána/muže, který se upsal ďáblu/muže, který spáchal svatokrádež, se z okna dívá, jak pohřbívají jeho tělo. / Tělo mrtvého náhle zmizí z rakve během cesty na hřbitov. Lidé v pohřebním průvodu mrtvého spatří, jak sedí na střeše a posmívá se jím.“ Tamtéž, s. 132; „3. D. 15: **Tělo čaroděje mizí z rakve**: Po smrti čaroděje/majitele díblíka zmizí jeho tělo z rakve (vzal je ďábel/díblík).“

²⁶⁴ LUFFER, s. 114; „3. A. 10: **Krutý pán**: Zlý pán/panský správce musí po smrti strašit: jezdí na ohnivém koni/na býku s ohnivýma očima (sedí na něm obráceně)/v (ohnivém/černém) kočáře (s ohnivými koňmi)/orají s ním čerti.“

²⁶⁵ HORÁČEK, J.: Hadí štěstí, s. 13 – 36.

²⁶⁶ HORÁČEK, J.: Vejrychova doba, in: HADÍ ŠTĚSTÍ, s. 10 – 12.

nedaleko Vejrychova působiště, v tehdejší vesnici Šumburk²⁶⁷ u Jablonce nad Nisou, a jehož „druhý život“ má v lidových pověstech obdobné rysy, jako ten Vejrychův. Oproti Vejrychovi se Kittel díky svému umění uzdravovat nemoci, a snad i své lidumilnosti, těšil v prostředí vesnice, kde žil, upřímné úctě. Jeho umění získalo proslulost i za hranicemi domovského regionu a putovali za ním lidé zdaleka, což v konečném důsledku znamenalo pro vesnici Šumburk dosud nebývalý ekonomický vzmach. V tom lze jistě spatřovat důvod toho, že Kittel vystupuje ve většině pověstí v pozitivním světle a jeho lékařské dovednosti se vyzdvihovaly přespříliš, dokonce až za hranici pozemské skutečnosti.²⁶⁸ Doktor Kittel tak sice čte pro křesťana zapovězené knihy a zahrává si s pekelnými mocnostmi, má schopnost čarovat a mj. také létat na kabátu, nicméně se zde objevuje obdobný rys jako u „Fausta“ J. W. Goetheho. Tedy to, že osobními činy přispívá k lidskému dobru a pekelné síly neuzívá k vlastním sobeckým zájmům.²⁶⁹ U Vejrycha tento rys chybí.

Dalším příkladem pro srovnání může být známá lužickosrbská postava Krabata,²⁷⁰ muže čarodějných schopností, spolčeného s ďáblem, jehož základní příběh vykrystalizoval kolem skutečné historické osobnosti, chorvatského vojáka Johanna Schadowitze (1624 - 29. 5. 1704),²⁷¹ jenž působil ve službách saského kurfiřta. Tento voják přišel z Chorvatska do Lužice poté, co zde za své zásluhy ve válce získal poplužní dvůr v Groß Särchen (Wulke Ždžar).²⁷² Celý objekt i se třemi obytnými domy však, podle kronikáře Gottloba Frenzela, 7. dubna 1691 vyhořel. Možná právě tato událost se, spolu s velmi rychlou obnovou vyhořených budov, stala základem zvěstí o spolku Schadowitze s

²⁶⁷ Dnešní název Krásná, část obce Pěnčín.

²⁶⁸ Podle jedné z pověstí např. Kittelovi díky dohodě s peklem nikdy neměl zemřít pacient. V reálném životě poněkud paradoxně pět Kittelových dětí zemřelo v dětském či velmi mladém věku. FISCHER, K. R.: Doktor Kittel. Severočeský Faust v legendách a pověstech. Jablonec nad Nisou: Kitl - Kittelovo muzeum, 2011, s. 58 – 60.

²⁶⁹ FISCHER, K. R.: Doktor Kittel. Severočeský Faust v legendách a pověstech. Překlad Petr Pospíšil. Jablonec nad Nisou: Kitl - Kittelovo muzeum, 2011, s. 46 – 48.

(Originální vydání: FISCHER, K. R.: Doktor Kittel, der nordböhmsche Faust in Sagen und Geschichte, Gablonz a. N. Druhé vydání: FISCHER, K. R.: Doktor Kittel: Sagen und anderes Volksgut des Isergebirges. Gablonz a. N., 1932, [spr. 1931].)

²⁷⁰ Viz CHALUPOVÁ, H.: "Tvrdý oříšek zapomenuté skutečnosti.", s. 19 – 20.

²⁷¹ Rukopisná verze Wittichenauské kroniky Franze Schneidera z let 1848-1878 cituje nekrologium města Wittichenau: „29. května 1704 zemřel v Groß Särchen vysloužilý plukovník Johann Schadowitz, 80 let starý, narozen v Agramu (= Záhřeb) v Chorvatsku, a byl pochován ve farním kostele ve Witichenau. (...) Lid jmenuje tohoto plukovníka „Krabat“ a má ho za kouzelníka.“

HOSE, S.: *Krabat und die Erzählforschung. Eine Diskursbetrachtung*, in Sorben (Wenden): eine Brandenburger Minderheit und ihre Thematisierung im Unterricht; Teil III: Krabat - Aspekte einer sorbischen Sage. MartinNeumann (ed.). Potsdam: Zentrum für Lehrerbildung an der Universität Potsdam, 2008, s. 55 – 56.

²⁷² Podle jedné z verzí pověsti měl Schadowitz majetek získat za to, že osvobodil saského kurfiřta Augusta Silného z tureckého zajetí. HOSE, s. 55.

d'áblem. Jistě zapůsobilo i to, že Schadowitz byl v zemi cizí, jeho zevnějšek i chování byly odlišné a přitahovaly pozornost místních obyvatel, nehledě na to, že byl jediným katolíkem v kraji protestantů.²⁷³ „Z jakých důvodů se jeho osobnost stala jádrem lidového vyprávění? Zjevně to byl statečný voják, který dokázal neobyčejné věci. Zároveň se však jednalo o cizorodou osobu, kterou mravy i řeč vymezovaly od okolí a činily ji netypickou. Tak si lze vysvětlit, že jeho postava, více než kterákoli jiná, přitahovala lužické pohádky, pověsti a historky o šibalech. Současně na něm visela pověst něčeho hroživého: chorvatské jízdní svazy byly v třicetileté válce pověstné. To činí brzké pozitivní hodnocení chorvatského důstojníka nepravděpodobným. Teprve s ustupujícím vědomím o souvislosti jména Krabat = Chorvat se prosadila změna významu. Konečně pověst nevzpomínala na starého pána sárchenského popluží, nýbrž tvořila novou historku, jejímž hrdinou byl ryzí lužický Srb. S mizejícím vědomím o válce 1618-1648, která měla pro slovanské obyvatelstvo mezi Labem a Odrou katastrofální důsledky, se mohla prosadit změna významu. Pověst sama ovšem zůstala v okruhu motivů starých čertovských či čarodějnických mýtů.“²⁷⁴ I zde můžeme nalézt podobné rysy s jilemnickým revenantem. Z dosud známých skutečností není možné říct, zda byl Vejrych v oblasti Krkonoš cizincem. Pokud ano, podle příjmení by se dalo usuzovat, že pocházel spíše z německojazyčného prostředí, nicméně komunikoval německy i česky. Také není možné určit stupeň jeho vzdělání, nicméně vzhledem k funkci hejtmana, kterou zastával, musel být natolik gramotný, aby dokázal korespondovat se vzdálenou vrchností, krajskými i zemskými úřady apod. Patrně ale v očích lidu neztělesňoval typ učeného vzdělance jako jizerský doktor Kittel. V pověstech se nicméně objevuje motiv „čarovné knihy“ s tajuplným písmem, kterou kromě Vejrycha nesmí nikdo jiný otevřít a číst. Jistou spojnici tohoto motivu s realitou může nabízet existence urbáře branského panství, jehož autorství se připisuje Vejrychovi. Ve Vejrychově okolí se tedy kniha vyskytovala. Jinou možností výkladu tohoto motivu může být Vejrychovo skryté evangelictví. Pokud se jeho vyznávání projevovalo i četbou náboženských knih v soukromí, někteří lidé tento fakt nemuseli vnímat dobře. A ovšem vzhledem k výše uvedeným skutečnostem musel Vejrych na prosté lidi působit jako prospěchář a odpadlík od víry, přičemž od druhého bodu není

²⁷³ Tamtéž, s. 55 – 57.

²⁷⁴ KRAUTZ, S.: *Krabat – Eine Hoffnungsgestalt des sorbischen Volkes?* In *Krabat: Analysen und Interpretationen*. Kristin Luban (ed.). Cottbus: Brandenburgische Technische Universität Cottbus, 2008. s. 156 – 157.; O podobě Krabata v lužickosrbské literatuře 20. stol. blíže viz FÜRSTOVÁ, L.: *Pověst o*

příliš daleko ke spojení s peklem. V pověstech se Vejrychovo spojení s ďáblem vyznačuje atributy černých ptáků-havranů i obligátní černé kočky, stejně tak jako kopytem, které měl Vejrych údajně mít.²⁷⁵

Dále je tu pak Vejrychův statek, po něm do budoucna zvaný Vejrychovsko, který stával v Jilmu, na křižovatce cest k Jilemnici, Martinicům a Horní Branné. Archeologický výzkum prokázal, že místo bylo osídleno již před Vejrychem, nicméně teprve on zde provedl rozsáhlou přestavbu. Starší lidová tradice bez hlubšího opodstatnění klade do Jilmu jakožto Vejrychovo obydlí tvrz, ve skutečnosti se ale jednalo o poplužní dvůr. Nicméně tento komplex budov nepřipomínal selské hospodářské stavení. Jeho podzemí bylo dokonce protkané sklepy. Vejrychovský dvůr nalezneme i na významných kartografických dílech – Grauparově mapě jilemnického panství z roku 1765 i na císařském otisku stabilního katastru z roku 1842. Ve 20. století na místě někdejšího panského domu stála už jen stodola a hospodářské stavení, v němž se provozovala hospoda „Ve dvoře“, a i tyto budovy později vzaly zasně. Od 90. let 20. století sloužil areál bývalého dvora Vejrychovsko jako skládka stavební suti a výkopu.²⁷⁶ Na někdejší poplužní dvůr v současnosti upomíná jilemnická ulice s názvem „K Vejrychovsku“. Určitým způsobem pronikl i do moderní beletrie (viz Jaroslav Havlíček níže). Vejrychovo sídlo se nacházelo poněkud mimo obydlenou aglomeraci města. V tomto směru je třeba si uvědomit, že obytné domy bývaly součástí venkovské nebo městské obce. Až na výjimky obytný dům nebo dvůr jen zřídka stával osamoceně.²⁷⁷ Tím pádem se tento fakt mohl stát roznětkou pro lidskou fantazii, jako se tomu stalo v případě Johanna Schadowitze (viz výše). A ovšem domy stojící v osamocení skrývají pro pozorovatele mnohem větší tajuplnost. Navíc sama existence Vejrychovska, hmatatelné památky na Vejrycha, v posluchačích strašidelných pověstí umocňovala konkrétní ukotvení jejich příběhů, dodávala jim tak na věrohodnosti, a tím i větší strašidelnosti. „Jako děti jsme si právě sem promítali většinu zkazek o tomto člověku

Krabatovi v literatuře 20. stol. Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, Praha 2011. Bakalářská práce.

²⁷⁵ Jaromír Horáček v tomto motivu vidí skrytou vzpomínku na Vejrychovu možnou tělesnou vadu či znetvoření. HORÁČEK, J.: *Weyrychovo vojsko*. Krkonoše: časopis Správy Krkonošského národního parku. 1975, č. 2, s. 29.

²⁷⁶ PROSTŘEDNÍK, J. - NOVÁK, R. - NOVÁK, J.: *Archeologický výzkum v areálu dvora Václava Vejrycha z Gernsfelsu v Jilemnici*, in: *Z Českého ráje a Podkrkonoší: vlastivědná ročenka. Semily: Sv. 27*, (2014), s. 200 – 235.; PROSTŘEDNÍK, J.: *Archeologický výzkum v domě jilemnického Fausta*. Muzejní čtvrtletník. Muzeum Českého ráje v Turnově. 2014, roč. XI, č. 1, s. 4. [cit. 2015-03-23]. Dostupné z: <<http://www.muzeum-turnov.cz/wp-content/uploads/Muzejn%C3%AD-%C4%8Dvrtletn%C3%ADk-1-2014-web.pdf>>.

trochu tajemném, na svou dobu patrně vzdělaném, kterému nemusela být cizí nějaká ta učená kniha či něco z dobové alchymie.²⁷⁸

V moderní české beletrii nejvýraznější reflexi osoby Václava Vejrycha zachycuje kniha meziválečného spisovatele Jaroslava Havlíčka *Petrolejové lampy*, román o pohnutém osudu stárnoucí Štěpánky Kiliánové v prostředí českého maloměsta doby na přelomu 19. a 20. století. Kromě jiného se Havlíček soustředí na vykreslení Jilemnice, jež se stala předobrazem města, v němž se román odehrává, a jejího historického vývoje. Značná část románu se odehrává právě na statku Vejrychovsko, jemuž Vejrychova postava, byť krátce zmíněná, dodává jistý tajuplný *genius loci*, jistě zapříčiněný i tím, že v době Havlíčkova dětství a mládí byla pověst o Vejrychových třinácti kočárech jedoucích přes říčku Jilemku stále živá. A údajně vzrušovala děti po generace.²⁷⁹

9. 3. Proměna aneb Heinovské dny na Novohradsku

2. *Po šesti dnech pak Ježíš vzal k sobě Petra, Jakuba a Jana, vyvedl je samotné stranou na vysokou horu a proměnil se před nimi.*

3. *Jeho šaty se rozzářily a úplně zbělely jako sníh, tak jak by je žádný bělič na zemi nemohl vybílit.*

4. *A uviděli Eliáše a Mojžíše, jak mluví s Ježíšem.*

5. *Petr pak Ježíši odpověděl: "Rabbi, to je dobře, že jsme zde. Udělejme tedy tři stánky – jeden tobě, jeden Mojžíšovi a jeden Eliášovi."*

6. *Nevěděl totiž, co by řekl, protože byli velmi vyděšení.*

7. *Tehdy se objevil oblak a zastínil je a z toho oblaku zazněl hlas, který řekl: "Toto je můj milovaný Syn. Toho poslouvejte."*

8. *A náhle, když se rozhlédli, neviděli už nikoho jiného než samotného Ježíše s nimi.*

9. *Když pak sestupovali z hory, přikázal jim, aby nikomu nevyprávěli, co viděli, dokud Syn člověka nevstane z mrtvých.*

10. *Nechali si tedy tu věc pro sebe a dohadovali se, co to je 'vstát z mrtvých'.*²⁸⁰

Sympatie poddaných si podobně jako Thümling a Vejrych údajně nezískal ani novohradský vrchní Matyáš Cyril Hein z Heinbergu, jehož jméno se objevuje též ve variantě Matěj Cyril Hain z Hainberku, Hainperku, Hain z Hamberku či Heyn z Heynberka. Prameny jsou sice, co se týče informací o Heinově životě, velice skoupé, oproti jiným osobnostem sledovaných v této práci si však lze díky obrazu dochovanému v chrudimském arciděkanském chrámu představit jeho podobu.

²⁷⁷ DÜLMEN, R. van: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. - 18. století)*. I, Dům a jeho lidé. Praha 1999, s. 13.

²⁷⁸ HADÍ ŠTĚSTÍ, s. 12.

²⁷⁹ HAVLÍČKOVÁ, M. – MLISOVÁ, N. – TAUDYOVÁ, H.: *Jaroslav Havlíček: neklidné srdce: vzpomínky, reflexe, literární místopis, korespondence*. Liberec 2006, s. 70.

²⁸⁰ (Mk 9, 2 – 10). Citováno podle Nová Bible kralická, 1994 – 1998. (NBK) Jedná se o okamžik, kdy Kristus vyjevil učedníkům svou božskou podstatu.

Panství Nové Hradý, kde Matyáš Cyril Hein působil v době třicetileté války, se nachází ve východních Čechách mezi Litomyšlí a Skutčí, nedaleko Vysokého Mýta.²⁸¹ Název získalo podle hradu, který zde v polovině 15. století nechal vystavět Zdeněk Kostka z Postupic.²⁸² Jeho rod novohradské panství vlastnil do roku 1557. Poté se v držení vystřídal několik majitelů a v roce 1580 Nové Hradý zakoupil Mikuláš z Lobkovic. Roku 1599 se majitelkou panství stala jeho dcera Anna z Lobkovic, po jejíž smrti Nové Hradý získal Annin manžel Pavel Sixt z Trautsonu a jeho potomci s krátkou přestávkou (viz níže) panství vlastnili do roku 1750. Tehdy je koupila hraběnka Anna Barbora Harbuval-Chamaré, jejíž syn Jan Antonín Harbuval-Chamaré v podhradí roku 1773 začal stavět rokokový zámek, též nazývaný Nové Hradý.²⁸³

Pavel Sixt z Trautsonu se při stavovském povstání rozhodl postavit na stranu císaře Ferdinanda II., proto mu v této době byly Nové Hradý odňaty, ovšem po bělohorské bitvě získal majetek zpět. On ani jeho následovníci v Nových Hradech trvale nepřebývali a panství proto spravovali hejtmani. Z nich svou údajnou bezohledností k poddaným podle tradice proslul právě Matyáš Cyril Hein z Heingeru, který novohradské panství spravoval v letech 1629 – 1653, kdy je vlastnil syn Pavla Sixta, hrabě Jan František Trautson²⁸⁴ (držitelem panství v letech 1620 – 1663).²⁸⁵ Kraj Heinova působení, tedy oblast Chrudimi, Litomyšle, Nových Hradů a Vysokého Mýta, obecně v této době trpěl častými průchody císařských i nepřátelských armád, zdejší města se zadlužovala a v důsledku toho nutně chudla. Město Chrudim v letech 1639, 1643 a 1644 zpustošili Švédové. O rok později oddíl švédského vojska vydrancoval novohradský hrad. Krátce poté sice proběhla jeho oprava, nicméně od této doby nebyl prakticky obýván.²⁸⁶

Prameny k činnosti hejtmana Matyáše Cyrila Heina na novohradském panství se nedochovaly. Ve fondu Velkostatek Nové Hradý se nacházejí písemnosti až od konce 17. století. Nejstarší písemností, nepočítáme-li nepatrný zlomek pozemkové knihy vsi

²⁸¹ Nezaměňovat s panstvím Nové Hradý v jižních Čechách.

²⁸² Původně se tato lokalita nazývala „Boží Dům“. Pro postavený hrad, který se v počátku také jmenoval „Boží Dům“, se však vžilo označení „Nový Hrad“ a teprve v polovině 16. století se z neznámého důvodu v pramenech objevuje tvar „Nové Hradý“. (Německý název mnou badané lokality je Neuschloß, jihočeské Nové Hradý se v němčině jmenují Gratzen.); PROFOUS, A.: *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny*. Díl I. Praha 1954, s. 759 – 760.

²⁸³ ŠIMEK, T. a kol.: *Hradý, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. [Sv.] 6, Východní Čechy. Praha 1989, s. 327 – 328.

²⁸⁴ HADRIGA, F.: *Die Trautson. Palatine Habsburgs*. Graz u. a. 1996, s. 83 – 91.

²⁸⁵ SEDLÁČEK, A.: *Hradý, zámky a tvrze království českého I.*, Praha 1895, s. 194.;

²⁸⁶ CHRUDIMSKO, s. 194.; BLAŽEK, A.: *Pověsti a obrázky z chrudimského kraje*. Sv. XI. 1937, s. 7-50, 51-102.; BLAŽEK, A.: *Pověsti a obrázky z chrudimského kraje*. Sv. X, 1934, s. 38-111.

Suchá Lhota z let 1628-1659, je urbář novohradského panství z roku 1685.²⁸⁷ V současnosti rovněž nelze dohledat bližší informace k Heinově působení ve Vysokém Mýtě, kde vlastnil nemovitý majetek. Archivní fond Archiv města Vysoké Mýto je nezinventarizovaný a poškozený, tudíž nepřístupný.²⁸⁸ O hejtmanu Matyáši Heinovi se tak dozvídáme z několika málo pramenů a zmínek v sekundární literatuře. Jeho manželka se jmenovala Františka Barbora, rozená Senatová, a z potomstva jej přežily čtyři dcery: Žofie Markéta, Isabela Polyxena, Cecílie a Kateřina.²⁸⁹ Od roku 1626 zakupoval majetek ve Vysokém Mýtě,²⁹⁰ kde mu postupně náleželi Vyhnanovský a Hniličkovský dvůr, Houdkovský mlýn a k tomu příslušející polnosti. Kromě toho také společně s manželkou vlastnil selský statek v Přílucce u Litomyšle, zvaný Drábkovský.²⁹¹ Dne 12. září 1627 byl povýšen do šlechtického stavu a získal přídomek „z Heinbergu.“²⁹² Jediným pramenem k Heinovu působení na dominiu Nové hrady tak zůstává „Poddanský řád panství novohradského (u Litomyšle)“, který Hein vydal jménem hraběte Jana Františka Trautsona roku 1636. Artikule, jež řád obsahuje, působí striktně. Bohužel vzhledem k výše zmíněné absenci pramenů pro novohradské panství v daném období nelze posoudit, jak se normy tohoto řádu uplatňovaly v praxi.²⁹³ Navzdory probíhající válce Hein a jeho rodina netrpěli hmotnou nouzí. Dne 19. listopadu 1640 renovoval v děkanském kostele Nanebevzetí Panny Marie v Chrudimi oltář sv. Markéty – daroval k němu malovanou, zlatem a stříbrem vyzdobenou archu²⁹⁴ a při oltáři založil fundaci v hodnotě 700 zlatých pro literátské bratrstvo.²⁹⁵ Novohradský hejtman dokonce zapůjčil městu Litomyšl vyšší částku peněz, jejíž návratu se nikdy nedočkal. Litomyšl místo úhrady dluhu roku 1652 osvobodilo Heinův statek v Přílucce od roboty a poplatků.²⁹⁶ O rok později pan Matyáš zemřel a byl pohřben

²⁸⁷ SOA Zámorsk, VS Nové Hradky

²⁸⁸ SOKA Ústí nad Orlicí, Archiv města Vysoké Mýto 1395 – 1945.

²⁸⁹ SMOLÍK, J.: *Šlechtické rodiny usedlé ve Vysokém Mýtě od r. 1430 – 1660*, in: Památky archeologické Roč. 9 (1873), s. 381 – 398, 509 – 524. Cit. s. 391.

²⁹⁰ ŠEMBERA, A. V.: *Wysoké Mýto, kráľovské wěnné mesto w Čechách*, Olomouc 1845, s. 50.

²⁹¹ SMOLÍK.

²⁹² Österreichisches Staatsarchiv, AT-OeStA/AVA Adel RAA 176.32

²⁹³ Vyšel v edici Josefa Kalouska. Dostupné na:

<http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&cat=10&bookid=283&page=140> [Cit. 2015-02-24]

²⁹⁴ Vyřezávaný, malovaný nástavec na oltář.

²⁹⁵ BERGER, T. – MALÝ, T. (eds.): CEREGHETTI, J.: *Historia Chrudimska, w níž se wipisuge počátek Města Chrudimě, gakož také skáza, a zase poznawú wistaweni, a wsselikých wěcy w něm zběhlých*. Sv. 2. Chrudim 2005. 2 sv., s. 42 – 44.; Podrobný latinský záznam o fundaci viz *Pamětní kniha rudá (1628 – 1735)*. SOKA Chrudim, AM Chrudim, i. č. 333, B27v. (Citováno podle: CEREGHETTI, poznámka k jedenácté kapitole, s. 172.) Archa byla ztracena při přestavbě kostela na konci 19. stol. Viz tamtéž. Další písemnosti o Heinově fundaci jsou uloženy též v SOKA Chrudim, fond Arciděkanský úřad Chrudim, i. č. 688.

²⁹⁶ JELÍNEK, F.: *Hystorye mesta Litomyssle*, díl II., Litomyšl 1835, s. 193.

v děkanském kostele Nanebevzetí Panny Marie v Chrudimi. Jeho vdova Františka Barbora se roku 1656 provdala za císařského rychtáře ve Vysokém Mýtě, Kryštofa Šebestiána z Častolovic. Svatby postupně oslavily i Heinovy výše zmíněné čtyři dcery. Hmotné památky upomínající na existenci Matyáše Cyrila Heina z Heinbergu se nachází v chrudimském kostele Nanebevzetí Panny Marie, který obdaroval a kde je pohřben. Kamenná deska s dobře čitelným nápisem a s vročením 1640 připomínající Heinaův dar z roku 1640²⁹⁷ se nalézá v přední části severní boční lodě, vedle oltáře sv. Františka z Assisi. Epitaf od neznámého autora, podle tradice skupinová podobizna Heinovy rodiny, je druhotně zasazen coby predela do oltáře Panny Marie, sv. Barbory a sv. Kateřiny v severní lodi.²⁹⁸ Jedná se o dřevěnou desku obdélného tvaru o rozměrech 40x119 cm. Precizně vyvedený, obdélný, deskový, vodorovný epitaf zobrazuje Heina s manželkou, synem a třemi dcerami. Klečící postavy Matyáše Heina a jeho syna autor epitafu vymaloval vlevo, napravo se nachází postavy Heinovy manželky Františky Barbory a jejich tří dcer v prostoru chrudimského kostela. V pozadí lze vidět postavu katolického kněze, který slouží mši svatou. V současnosti se však pochybuje o tom, že se jedná o Heinaův epitaf – kdysi byl připsán právě Heinovi proto, že býval zasazen do Heinem obdarovaného oltáře a navíc se nedaleko něho vyskytovala Heinaova pamětní deska. Epitaf zobrazuje výrazy v obličejích jednotlivých osob, stejně jako detailní součásti jejich oděvů (draperie, ozdoby, krajky, vyšívání, luxusní látky). Pokud epitaf skutečně pochází z roku 1640, oděv zobrazených postav vykazuje prvky starší módy a střihem upomíná spíše na španělský oděv přelomu 16. a 17. století. Což by mohlo dokládat, že epitaf vznikl mnohem dříve. Ovšem Heinovi z Heinbergu, jakožto venkovská nižší šlechta, jejíž akční rádius se omezoval na rámec novohradského panství a jeho bezprostředního okolí, pravděpodobně nepřicházeli do kontaktu s aktuálními módními trendy, a to by zastaralý typ oděvu vysvětlovalo.²⁹⁹ Zajímavé jsou i samotné

²⁹⁷ „In Aenam Memoriam/Anno Aerare CHristianae/MDCXL/Ad Maiore Dei Glam Imaculatae Mrs/Laude Totis Curiae Coelestis Iubilu S Mrgtae/Hore P Salute anae Posteritatisq suae/Altare Istud Fundavit Erexat atq dotavit/Nobilis Strenus Eques D Matthias Cyrillus Hein/ab Heinberg Cum certo onere udt./ Ut quouis semestri unu Sacru P defuncta/Familia Heinbergiana dicatur, sub trans-/latione Dotis ex negligetia futuroru Decanoru.“ Citováno podle CHYTIL, K.: *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Chrudimském*. Praha 1900, s. 51.

²⁹⁸ Původně se nacházel na dnes již neexistujícím oltáři sv. Markéty.

²⁹⁹ CHYTIL, J.; JAKUBEC, O., a kol.: *Ku věčné památce. Malované epitafy v českých zemích*. Olomouc 2007, s. 108 – 109.; NACHTMANNOVÁ, A.: *Mezi tradicí a módou. Odívání v Čechách od renesance k baroku*. Praha 2012, s. 166 – 167. (S barevnou fotografií epitafu.); NESEJT, F.: *Chrudimské malované epitafy*. Chrudimský vlastivědný sborník 6, (2001.) s. 141 – 164., Cit. s. 148.; RYBIČKA, A.: *O starožitnostech a umělcích Chrudimských*. Časopis českého museum 22, 1848, s. 415 – 435, 484 – 509, 592 – 611. Cit. s. 429 – 30.; Fotografie Heinaova epitafu též v knize KYBALOVÁ, L.: *Dějiny odívání. Barok a rokoko*. Praha 1997, s. 102.

zobrazené figury. Jak bylo poznamenáno výše, Matyáše Heina přežily čtyři dcery. Epitaf vyobrazuje syna a tři dcery, přičemž nad ručkami chlapce a nejmenší dívky se poněkud atypicky³⁰⁰ nachází malý červený křížek, který patrně naznačuje úmrtí těchto osob.³⁰¹ Křížky byly zřejmě domalovány později, když chlapec a děvčátko zemřeli.

Oproti výše řečenému se v současnosti k osobě Matyáše Cyrila Heina z Heinbergu vztahuje hororová pověst, líčící ho ve zcela negativním světle. Nejpodrobněji o heinovské pověsti psal Antonín Blažek, sběratel chrudimského folklóru. V úvodu Blažek chybně uvádí, že Matyáš Cyril Hein byl správcem na novohradském panství kolem roku 1700. Následuje popis příběhu zlého novohradského vrchního. Heina pověst líčí jako „katana lidu poddaného.“ Lid poddaný ho také kvůli rozmanitým svévolnostem a bezpráví, jichž údajně Hein dopouštěl, samozřejmě patřičně nenáviděl. Kromě jiného vrchní poddaným nepřál odpočinek ani v neděli i ve sváteční dny a stále je nutil těžce robotovat. Jednou se krátce před svátkem Proměnění Páně³⁰² poddaní vypravili na Nový Hrad poprosit Heina, aby jim dovolil zúčastnit se slavnostní bohoslužby konané u příležitosti tohoto svátku. Vrchní se rozzlobil a odpověděl: „Proměnění? Jaképak proměnění? Já se vám také proměním a to kolikrát budete chtít, když jen svoje šaty svléknu, obrátím je a zase je dám na sebe.“,³⁰³ což znamenalo veliké rouhání a také následně přichází katastrofa jako trest za porušení Božího řádu. Krátce poté vrchního postihla silná nevolnost, uzavřel se do svého pokoje a dlouho z něho nevycházel. Tam ho po chvíli našla manželka – ležel na zemi v agónii. Ještě se mu před smrtí podařilo promluvit a tehdy vybízel přítomné, aby se za něho modlili. Zemřel dříve, než ho přišel zaopatřit kněz. Kvůli zlému životu, rouhání a špatnému konci neměl Hein v hrobě pokoje a zjevoval se lidem na různých místech. V noci jeho duch jezdíval v kočáře taženém černými hřebci, budil hrůzu a děs. Jednou se mlynář Jiří Procházka pokusil kočár zastavit a pohlédnout strašidlu tváří v tvář. Ovšem Heinovo strašidlo vystoupilo, mrštilo smělcem do potoka, poté nastoupilo zpět do kočáru a ujíždělo dále svou cestou. Mlynář svoje dobrodružství těžce odstonal a zanedlouho zemřel. Po této události novohradští přistoupili k otevření Heinovy hrobky, oddělili jeho mrtvole hlavu od těla a vysypali hrob hašeným vápnem. Od této chvíle už se Hein nezjevoval. Po delším čase

³⁰⁰ Většinou se vyskytuje spíše viditelně nad hlavou zemřelých osob.

³⁰¹ U postavy děvčátka se při zběžném pozorování může zdát, že se jedná o součást perlového náhrdelníku, nicméně u ostatních dívek a u matky se tento prvek nevyskytuje a chlapec na krku perly pochopitelně nemá.

³⁰² Jednalo se o kult Kristova božství. V 17. a 18. století sice nebyl tak rozšířen, nicméně zrovna v Chrudimi byl vybudován sloup k počtě Proměnění Páně. MIKULEC, Náboženský život, s. 37.

³⁰³ „Obrátit“ mělo v minulosti význam „změnit“ nebo „vyměnit“.

do jeho hrobky vstoupil hrobník Lukáš Persan a povšiml si, že má mrtvola na sobě zachovalé boty z kordovánské kůže³⁰⁴, po kterých hrobník zatoužil a se slovy: „Zatracená šelma a proklatý lotře, nachodil jsi se již dlouho a nastrašil již dost lidí v těchto vysokých botách, teď již snad jich nebudeš více potřebovat“ je umrlci sebral a začal je sám nosit. Do roka zemřel.³⁰⁵

Ve starším spise Antonína Blažka se zmiňuje pověst s podobným syžetem, vztahující se ke kamennému sloupu, který stál v poli nedaleko Nových Hradů. V ní bezejmenný novohradský správce nutil robotníky pracovat v den svátku Proměnění Páně. Když proti tomu vesničané reptali, že je hřích zneuctít takový svátek prací, správce ve zlobě řekl: „Proměnění! Jaké proměnění? Já se vám proměním, kolikráte budete chtít!“ A jakmile rouhavá slova řekl, změnil se v kamenný sloup.³⁰⁶

V současnosti nejsou známy Blažkovy zdroje pověsti o Heinovi. Blažek uvádí, že v okolí Nových Hradů kolovala a několikrát byla již dříve otištěna, avšak prozatím se mi nepodařilo dohledat starší písemné zachycení tohoto podání. Blažek dále píše: „Nám je hlavním pramenem latinský zápis v pamětní knize farní, do níž nám laskavostí veledůstoj. p. vikáře Kopeckého bylo dovoleno nahlédnouti.“³⁰⁷

Další verze pověsti o Heinovi byla otištěna ve vlastivědném sborníku *Od Trstenické stezky*. Základní rámec zůstává stejný, na rozdíl od výše řečeného obsahuje toto podání několik pozoruhodných nuancí. Zde Hein vyřkne rouhavá slova („Když si vezmu jiný kabát, také se proměním. Dnes se musí robotovat!“) přímo v den svátku Proměnění Páně a vzápětí umírá následkem nehody. „Po smrti hejtmanově slýchala prý čeled’ na hradě podivné rachocení a pověřivý lid říkal, že tam straší ten zlopověstný správce. Nikdo nechtěl na hradě bydleti (...) Lidem robotným prokletý hejtman nenašel pokoje ani v hrobě. Za měsíčních nocí bloudil nejen na hradě, nýbrž i v podhradí a zle se vedlo každému, s kým se setkal na své vycházce. Buď ztýral jej hejtman sám, nebo pokoušal jej malý, černý psík, který ho stále provázel. Kdysi na mostě pod hradem potkal mlynáře Jiřího Procházku, přiskočil k němu, uchopil ho vpůli a hodil do řeky.“

³⁰⁴ Barevná, jemná, neleštěná kůže. Nej kvalitnější se vyrábí z koňské kůže. Vždy se jednalo o přepychový materiál.

³⁰⁵ BLAŽEK, A.: *Pověsti a památky z Chrudimska*. Sv. III., Velké Meziříčí 1907, s. 17 – 22.

³⁰⁶ Tamtéž, s. 97.; LUFFER, s. 101 – 103: „2. E. 65: **Venkovní práce ve sváteční čas.**; 2. E. 75: **Kdo nařídí pracovat ve sváteční den, je potrestán.**; 2. E. 100: **Klení a hanobení Boha.**“ Obecně nesvěcení svátku, pracovat přes zvykem určený čas, stejně jako kléní a rouhání se Bohu přináší neštěstí, vybočení z řádu. Lékem je pouze okamžitý trest provinilce.

³⁰⁷ BLAŽEK III., s. 18.

V SOKA Chrudim, fond Farní úřad Nové Hrady se dochovala pamětní kniha zachycující události z let 1734 – 1839. Bohužel se v ní zápis o pověsti nepodařilo dohledat. Z některých formulací se zdá, že existovala starší pamětní kniha, která se ale v chrudimském archivu nenachází.

Procházka z nastuzení a vytrpěným strachem zakrátko zemřel.“ Konec pověsti je stejný. Lidé otevrou Heinův hrob, provedou obvyklá antivampyrická opatření a strašidlo se přestane zjevovat. Poslední Heinovou obětí se stane hrobník, který Heinovu mrtvolu okrade o boty.³⁰⁸

Podle všech variant pověsti se Matyáš Cyril Hein měl dopustit šokujícího rouhání proti Bohu. Zůstává proto paradoxem, že nejvýznamnějším činem Heinova života, jenž prameny uchovaly, jsou založení zbožné fundace a vyobrazení jeho osoby coby zbožného křesťana účastníce se pravověrné katolické mše. V první zmíněné verzi Hein rouhavá slova vyřkne v předvečer svátku Proměnění Páně, přičemž výrokem se miní výměna šatů. V dalších verzích se celá věc odehraje přímo ve sváteční den a z kontextu řečené věty vyplývá, že se Hein staví naroveň samotnému Kristu. Ve všech případech se ovšem jedná o dovršení míry Heinových podrobněji nespecifikovaných, předchozích špatných skutků a hejtman je takřka vzápětí potrestán zbavením pozemského života a nenalezením klidu po smrti. (Správce ve druhé variantě pověsti ovšem proměnou ve sloup postihne biblický starozákonní trest.) Blažkova verze vykresluje strašidlo jako sice obtěžující, ale v zásadě neškodné v případě, kdy lidé nemají tendenci znevažovat jeho posmrtné trápení. Popis opatření proti revenantovi odpovídá dobovým představám o účinné likvidaci nemrtvých.

V pověstech pojednávajících o vrchnostenských úřednících se úředníkům připisují nejružnější špatnosti, jichž se s největší pravděpodobností nikdy nedopustili. V tomto představuje výjimku humorná pověst o ošizeném šafáři ve Slatině u Horažďovic. Šafář byl nahluchlý, a když jednou dohlížel na polní práce, robotníci předstírali, že už se z kostelní věže zvoní poledne – ustali v práci, muži smekli čepice a všichni se modlili „Anděl Páně“. Šafář se jimi nechal zmást, též se začal modlit a po modlitbě všechny poslal domů. Teprve o chvíli později zjistil, jak ho robotníci ošidili, protože když přišel k obědu, nebylo ještě ani jedenáct hodin.³⁰⁹ Realitě vztahů mezi poddanými a vrchnostenskou správou tento příběh odpovídá spíše, nežli stereotypní zobrazování vrchních.

³⁰⁸ HORÁČEK, V.: *Zlý správce novohradský*. Od Trstenické stezky. Vlastivědný sborník okresu litomyšlského, poličského a vysokomýtského 5, č. 9 – 10 (1925 – 1926), s. 144 – 146.

³⁰⁹ WENIG, A.: *České pověsti*. Praha 1975, s. 52 – 54.

9. 4. Červená kožešina

„Tiše, tiše, Rotpelt blízko dýše.“³¹⁰

Mlhavá vzpomínka na Jiřího Michaela Egermanna, úředníka panství Thun-Hohensteinů v Děčíně, se uchovala ve dvou krátkých pověstech, které ovšem nepostrádají zajímavý interpretační potenciál. Egermann v těchto příbězích vystupuje pod názvem „Rothpelz“ čili Červený kožíšek, jenž se průběhem let počeštil do tvaru „Rotpelt“. Tyto pověsti jsou původem sudetské, vázané na německé etnikum v oblasti Děčínska, a tudíž po odsunu Němců roku 1945 pověsti ve své podstatě mrtvé.

Život Jiřího Michaela Egermanna lze popsat jen torzovitě. Datum jeho narození je prozatím neznámé. Pocházel z rodiny, jejíž členové často působili jako úředníci na nejružnějších panstvích severních Čech. Ve službách rodu Thun-Hohensteinů např. nalezneme Jana Jiřího Egermanna, jenž byl pravděpodobně blízkým příbuzným výše zmíněného Jiřího Michaela a zastával úřad důchodního³¹¹ na thunovském panství v Klášterci nad Ohří.³¹² Byl ženatý a měl šest dětí. Nejstarší syn Jiřího Michaela, který se jmenoval Jan Bedřich,³¹³ později působil jako vrchnostenský úředník na harrachovském zámku ve Šluknově, posléze na panství v Krásném Poli u Chřibské.³¹⁴ Samotný Jiří Michael Egermann býval vrchnostenským úředníkem na thunovském panství v Děčíně, kdy je vlastnil hrabě Jan Josef František Thun-Hohenstein (1711 – 1788; v čele panství po smrti otce od roku 1720) – působil ve funkci úředníka předepisujícího daně a spolu s tím zastával úřad lesmistra.³¹⁵ Děčín měl dlouhou dobu význam pouze díky své poloze u řeky Labe. Nacházely se zde loděnice, přístaviště a přivozy. V 18. století se jednalo spíše o městečko, nad nímž se majestátně vypínal barokní thunovský zámek, městečko se začalo proměňovat v město teprve o století později. Hrabě Thun-Hohenstein nepobýval v Děčíně často. Poddaní proto převážně přicházeli do styku pouze s jeho úředníky, kteří s nimi v jeho nepřítomnosti

³¹⁰ FRIDRICH, R.: *Modroret : z pověstí Děčínska*. Děčín 2008, s. 19.

³¹¹ Vedoucí účetní agendy velkostatku.

³¹² SOA Litoměřice, Fond Ústřední správa thun-hohensteinských statků Klášterec nad Ohří (1601 – 1933), kt. 53, i. č. 207.; Tamtéž, kt. 89, i. č. 373.

³¹³ „Matrikový otec“ Bedřicha Jakuba Egermanna (1777-1864), zakladatele proslulých skláren v Novém Boru. Viz VÁVRA, J. R.: *Případ skláře Egermanna*. Praha 1975.

³¹⁴ VÁVRA, s. 185 – 186.

³¹⁵ Naneštěstí fond Velkostatek Děčín, uložený v SOA Litoměřice, v němž se dá předpokládat dostupnost více písemnosti s podrobnostmi o Egermannově působení, v současné době není uspořádaný a přístupný badatelům.

pravděpodobně nakládali velmi tvrdě, na což si děčínští poddaní často stěžovali. Samotný hrabě Thun-Hohenstein s lidmi jednal spíše mírně. Hrabě se domníval, že je nezbytné starat se o vztahy mezi svými úředníky a poddanými a odstraňovat spory, avšak vinou obou stran vznikalo silné napětí. Mezi vrchnostenskými úředníky nechvalně proslul právě Egermann, který byl ke zdejšímu obyvatelstvu tvrdý. Stěžovali si na něho i měšťané z Děčína. V petici k okresnímu úřadu z roku 1752 například píší, že ačkoliv měl ze své funkce právo obměňovat po svátku Tří králů městskou radu, nedbal toho a obměnil ji až teprve v pozdním létě. A to ještě k posměchu společnosti lidmi, kteří byli zcela neakceptovatelní a nedůvěryhodní kvůli svému nedostatečnému vzdělání – neuměli psát, prý byli dokonce hlušší a měli dluhy.³¹⁶ Podle této zprávy by se s nadsázkou dalo konstatovat, že Egermann do správy města prosadil doslova bezdomovce a žebráky, aby mu tito byli po vůli. Roku 1752 nechal Egermann zatknout jednoho muže podezřelého z pytláctví a v lednu příštího roku proti tomuto rozhodnutí děčínští měšťané povstali. Vzpouru muselo nakonec potlačit povolání vojsko, nicméně hrabě Thun-Hohenstein, jak bylo jeho zvykem, kvůli klidu na panství potrestal viníky spíše mírně.³¹⁷

Pozdější legendy vyprávějí, jak Egermann kvůli své zřetelnosti krutě utiskoval děčínské poddané. Zatím však nelze říct, že by nashromáždil výraznější majetek. V Děčíně určitě držel jeden dům se sýpkou – podle tradice se mělo jednat o dům U jelena, dnes č. p. 195 na Masarykově náměstí.³¹⁸ Egermannova vdova Marie brzy po jeho smrti musela začít děčínský majetek rozprodávat, aby s dětmi přežila zlé časy.³¹⁹ Egermann zemřel ve víru sedmileté války. V dubnu 1758 do severních Čech vpadla pruská armáda a za blíže nevyjasněných okolností vojáci Egermanna odvěkli jako rukojmí. Jedné noci se mu

³¹⁶ FOCKE, F.: *Aus dem ältestem Geschichts-Gebiete Deutsch-Böhmens I*, Warnsdorf 1879, s. 408. Franz Focke (1825-1896) – německý farář, který žil a je pochován v obci Libouchec. Psal vlastivědné spisy věnované Děčínsku, zejména kraji kolem jeho působiště. Nevýhodou je, že neuvádí podrobnější citace pramenů, pouze obecně odkazuje na děčínský zámecký archiv.

³¹⁷ JOZA, P.: *Kvádrberk: malá děčínská vlastivěda*. Děčín 2009, s. 55.

³¹⁸ Pojí se k němu pověst o jelenovi s ohnivým křížem v paroží, který se měl právě před tímto domem zjevit den před tím, než Děčín zachvátil ničivý požár, který údajně propukl v tomto domě. Kořeny pověsti je s největší pravděpodobností nutné hledat v barokní soše muže klečícího před jelenem s křížem mezi paroží, která kdysi bývala nad portálem domu a později byla přemístěna do niky v mansardě, kde se nachází dodnes. Ve skutečnosti se ovšem jednalo o zobrazení sv. Huberta. Viz KVÁDRBERK, s. 52 – 53.; FOCKE, s. 428.; SLAVÍČKOVÁ, H. - JOZA, P.: *Děčín*. Praha/Litomyšl, 2005, s. 32.; DVOŘÁKOVÁ, D.: Zlaté listí, s. 59 – 62.

Po požáru zde nový dům postavil právě Jiří Michael Egermann. Viz SLAVÍČKOVÁ, H.: *Děčínská zastavení: historický průvodce městem*. Děčín 1997, s. 86.

³¹⁹ Focke uvádí čtyři děti. Viz FOCKE, s. 428.

sice podařilo uprchnout, ale při útěku poblíž Horní Chřibské spadl z koně a zabil se. Na místě nešťastné události prý stával kamenný kříž.³²⁰

Jiří Michael Egermann zemřel 29. dubna 1758 bez smíření s Bohem,³²¹ přičemž jeho úmrtní list se de facto stal rodným listem strašidla, kterého se ujala lidová fantazie a vtělila je do dvou pověstí. První z nich vypráví o krutém děčínském úředníkovi, jehož přímo pojmenovává jako Egermanna. Ten v každou roční dobu chodil oděný v červeném kožichu,³²² proto se mu německy přezdívalo Rothpelz. Matky prý už tehdy strašily své děti tím, že pokud budou zlobit, přijde si Rothpelz pro ně.³²³ Pověst nezmiňuje přesnou příčinu jeho úmrtí, pouze to, že zemřel náhle. Po smrti nenašel v hrobě pokoje a obcházel po svém domě U jelena, dokud jeho příbuzní nepovolali na pomoc litoměřické kapucíny. Do Děčína přišli dva řádoví bratři, kteří vykopali rakev s Egermannovým tělem a naložili ji na pramici. S tou pak zamířili po Labi a následně po Suché Kamenici³²⁴ směrem k Hřensku.³²⁵ V určitém místě se ale pramice zastavila a lodníci nemohli pokračovat v cestě, i když se je kapucíni snažili povzbudit modlitbami. Zde rakev uložili do jedné skalní prolákliny a vstup k ní zahradili železnou mříží.³²⁶ Od té doby poblíž tohoto místa lidé v pravé poledne vídali bloudit přízračné zjevení v červeném kožichu, což pochopitelně nebyl nikdo jiný než Rothpelz, který zde strašil lodníky a jiné pocestné.³²⁷

Podle pozdějších verzí pověsti děčínští měšťané Egermannovi ani nedopřáli křesťanský pohřeb, protože ve chvíli, kdy s rakví vycházeli z domu U jelena, spatřili Egermanna stát v okně domu a pozorovat smuteční procesí. Hned poté s rakví zamířilo mimo město do skal.³²⁸ Podle další verze kapucíni zahnali neklidné strašidlo zlého úředníka do lahve.

³²⁰ VÁVRA, s. 185.

³²¹ „29 Aprilis 1758 Georg Michal Egermann so ohne beichte gestorben begraben wurde.“ SOA Litoměřice, Sbirka matrik severočeského kraje, FÚ Děčín, sg. 28/16, Z, I-Z 1728 – 1816 (Bechlejovice, Březiny, Děčín, Dolní Chlum, Dolní Žleb, Folknáře, Horní Žleb, Chlum, Křešice, Loubí, Ludvíkovice, Prostřední Žleb, Staré Město), fol. 170.

³²² „(...) mit einem rothen Pelzmantel bekleidet (...)“ FOCKE, s. 428.

³²³ DÖRRE, R. – MAUDER, E.: Sagenkranz aus dem Tetschner Gau I, Bodenbach 1921, s. 17.

³²⁴ Říční tok nedaleko Hřenska, vlévající se do Labe.

³²⁵ Pro vysvětlení je třeba poznamenat, že děčínské panství zasahovalo až do údolí Suché Kamenice. Mohutné skalní stěny proudu Labe mezi Děčínem a tímto pozemkem patřily k thunovskému panství, úzká labská louka zčásti patřila také k němu, zčásti byla v soukromých rukou, přičemž ještě dříve za ni zodpovídalo město Děčín. MORITZ, M.: *Dürrkamnitzmühle*, in: Jahrbuch des Gebirgsvereins für die Sächs.-Böhm. Schweiz II. (1885), S. 37–44. Cit. s. 43.

³²⁶ FOCKE, s. 429. Franz Focke také zmiňuje svědectví pamětníků, podle nichž byla mříž ještě před padesáti lety dobře viditelná.

³²⁷ FOCKE, s. 429.

³²⁸ DÖRRE, s. 17.

Viz též LUFFER, s. 125: „3. B. 15: **Mrtvý pozoruje svůj pohřeb**: Duch zlého pána/muže, který se upsal d'áblu/muže, který spáchal svatokrádež, se z okna dívá, jak pohřbívají jeho tělo. / Tělo mrtvého náhle

Ale když s lahví vycházeli z domu, aby ji donesli k Suché Kamenici, viděli úředníka stát za oknem. Mříž u Egermannova hrobu později zmizela. Čas od času se našla osoba, která mříž objevila, ovšem vždy, když na místo údajného nálezu přivedla svědky, mříž se ztratila a navzdory veškerému hledání nebyla k nalezení.³²⁹ Egermanna-Rothpelze nakonec vysvobodil žebrák kráčející od Hřenska do Děčína. V údolí u Suché Kamenice jej zastavil muž v červeném kožichu, Rothpelz, a nabídl mu pohoštění a nocleh, což žebrák přijal. Po večeři se žebrák odebral na připravené lože a následně se stal svědkem toho, jak Rothpelz týral houf d'áblů, do čehož žebrák podle předchozích Rothpelzových pokynů nijak nezasahoval. Když d'áblové zmizeli, Rothpelz žebrákovi přikázal, aby vyhledal v Děčíně jeho manželku a vyřídil jí, aby za něho již nenechala sloužit zádušní mše. Žebrák vše slíbil a zakrátko vykonal. Rothpelz už se od té doby nikdy neobjevil.³³⁰

Další vyprávění o posmrtném bloudění Jiřího Michaela Egermanna se dosud nepodařilo dohledat. Pouze ze stručných dobových náznaků lze dovozovat, že tzv. Dürrkamnitzwänden, podle pověstí tedy údajné místo Egermannova odpočinku, se mezi místními netěšilo velké oblibě. Lidé se mu spíše vyhýbali, protože soudili, že zde „něco není v pořádku“. Lodníci se zde odmítali déle zdržovat i ve dne, natožpak se tu dokonce ocitnout v noci.³³¹

Signifikantním znakem strašidla úředníka Egermanna, který výslovně zmiňují zaznamenané pověsti, je rozhodně kabát červené barvy, prý dokonce kožešinový, podle něhož měl získat svou přezdívku Rothpelz – tedy doslovně z němčiny přeloženo jako červený kožich. Mezi obvyklými atributy českých revenantů se jedná o poněkud nezvyklý motiv. Nabízí se proto hypotéza, že buďto se v červeném kožichu uchovala lidová vzpomínka na osobu samotného Jiřího Michaela Egermanna, případně na panského úředníka obecně – tj. zdejší vrchnostenští úředníci takto běžně chodili oblečení a poddaný člověk si do strašidla Rothpelze projektoval zlého „Amtmanna“ jako určitý typus. Vzhledem k červené barvě zmíněného oděvu se dá usuzovat, že se jednalo buď o liščinu, veverčinu, nebo případně o soukenný svrchní oděv červené barvy, lemovaný libovolnou kožešinou. Kožichy z liščiny či veverčiny patřily k těm

zmizí z rakve během cesty na hřbitov. Lidé v pohřebním průvodu mrtvého spatří, jak sedí na střeše a posmívá se jim.“

³²⁹ MORITZ, s. 44.

³³⁰ DÖRRE, s. 18.

Nově pověst o Rothpelzovi adaptovali: DVOŘÁKOVÁ, D.: Zlaté listí, s. 63 – 64.; MODRORET, s. 19 – 22.

³³¹ MORITZ, s. 44.

běžným, na rozdíl od honosných drahých kožešin³³², které byly výsadou urozených osob s vysokým sociálním statusem.³³³ Kožichy z liščíny nebo veverčiny jsou doloženy zejména u dobře situovaných měšťanů i šlechty na venkově.³³⁴ Z logiky věci mohl s velkou pravděpodobností nosit liščí nebo veverčí kožich i vrchnostenský úředník jako každodenní svrchní oděv. Ačkoliv je také nutné poznamenat, že v této době se kvůli maximální hřejivosti kožešinové oděvy šily kožešinou dovnitř a zvenku se potahovaly dražšími látkami.³³⁵ V tom případě by ovšem v pověsti nebyla řeč o barvě kožešiny, ale svrchní látce.³³⁶

Existuje však jiná etymologie přezdívky „Rothpelz“ – mohlo by se totiž jednat o metaforické označení pro slovo „liška“. V tomto případě se nabízí dvě interpretace. Jednak by přezdívka mohla odrážet skutečnost, že Jiří Michael Egermann měl ryšavé vlasy, jednak charakterizovat Egermanna obecně jako opovržením hodnou osobu, čemuž napovídá fakt, že lišce bývaly vždy připisovány negativní vlastnosti a fungovala jakožto synonymum lstivosti a zákeřnosti. Ryšavost obecně se pokládala za jeden ze znaků ďábla, z české historie je nejznámějším příkladem této negativity císař Zikmund Lucemburský, husity nazývaný „liška (či šelma) ryšavá“.³³⁷

Lidová víra si ponechává zvláštní právo nedopřát ve smrti odpočinek tomu, kdo podle lidových názorů v životě vykonal mnoho zlého. Takový člověk je pak odsouzený k bloudění po smrti a jeho strašení může trvat tak dlouho, dokud jej někdo za určitých podmínek nevysvobodí. Zjištěné, byť torzovité, skutečnosti o životě Jiřího Michaela Egermanna potvrzují, že měl předpoklady v očích svých současníků takovou osobou být. Pověst dokonce zmiňuje jeho reálné jméno, z dlouhé řady thunovských úředníků se tedy děčínským poddaným jevil jako nejvýraznější osoba. Na uchování jména Egermann v lidové paměti též ovšem mohl mít vliv fakt, že se na různých severočeských panstvích se od 17. do počátku 19. století objevilo několik úředníků tohoto jména, přičemž v 19. století v Novém Boru jeho nositel provozoval rozsáhlý průmyslový podnik. Příčinu pozdější tradice o posmrtném životě Jiřího Michaela Egermanna také mohla zavdat jeho smrt – zemřel náhle, vlivem nehody, bez možnosti

³³² Tj. kuniny, bělizny, soboliny i z hranostaje, popelice a lasice.

³³³ NACHTMANNOVÁ, s. 56 – 57.

³³⁴ "Tomášek z Hlohovic, urozený zeman, zapisuje v knihu pražskou r. 1425, že má „kožich liščí hřbetový s úzkými rukávy“. WINTER, Z.: *Dějiny kroje v zemích českých od počátku 15. století až po dobu bělohorské bitvy*, Praha 1893 – 1894, s. 155.

³³⁵ NACHTMANNOVÁ, s. 56.

³³⁶ Uvažovat by se též dalo o rozdílném vnímání barev v minulosti a nyní.

³³⁷ ROYT, J. – ŠEDINOVÁ, H.: *Slovník symbolů. Kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii*. Praha 1998, s. 148 – 149.

vyzpovídat se a rozloučit se s rodinou. Podrobnosti pohřbu zatím nelze v jiných pramenech, než je lidové podání, doložit. Strašidlo Rothpelz zjevně není vázané na místo svého úmrtí nebo pozemského pobytu, ale zjevuje se v blízkosti místa posledního odpočinku svého těla. On sám však nijak žijícím lidem neškodí, zdá se však, že pouhá jeho přítomnost vzbuzuje hrůzu, aniž by cokoliv učinil. Zajímavý motiv v pověsti představuje postava žebráka. S trochou nadsázky by se jistě dalo říci, že celý příběh začal žebráky (viz výše) a žebrákem se kruh uzavřel. Smysl motivu spočívá patrně v tom, že Rothpelz po dlouhém očišcovém utrpení a bloudění pozemskou pustinou poskytuje dobrodiní člověku v těžké situaci a tímto se smí vykoupit ze svého utrpení. Po závěrečných očišcových mukách již zakazuje za sebe sloužit zádušní mše, které mu již nepřináší ulehčení, ale pouze znovu jitří rány. Strašidlo tedy vidí konečné vykoupení v zapomenutí sebe sama a nepřipomínání vlastní existence.

Navzdory tomu však v lidovém povědomí severočeských Němců Rothpelz „přežil“ až do 20. století, jak ukazuje děčínská lidová humorka „Aus da Dürrkamnitzmühle“:

„(...)

Da „Rutpelz“ grinst vunn „Stroule“

rüber

Necksch uss dos Schauspiel rei:

„Nee, nee,‘ spricht ha, „dou krich ‘sch doch

lieber

Ei mei Begitter wieder nei.“³³⁸

V jistém smyslu by se za Rothpelzovo „druhé úmrtí“ dal označit rok 1945. Úmrtí tentokrát definitivní. Na Děčínsku do této doby vedle sebe po celé generace žili Češi a Němci, dokud toto soužití nebylo narušeno hitlerovským zábořem pohraničí a následně po několika letech vyhnáním velké části zdejšího německého obyvatelstva po druhé světové válce. Při osidlování pohraničí obyvateli pocházejícími z celého Československa německý folklor přirozeně upadal v zapomenutí, protože už zde nebyl

³³⁸ „A Rotpelc kdesi za skalami
si řekl: "To je moc!"
Tak zlý pryč, dobrý Pán Bůh s námi!
A šel dát všemu dobrou noc.“

BEUTEL, K.: *Aus da Dürrkamnitzmühle*, in: *Alt-Tätschner Gemeindebote: Bote aus dem Elbetal: Monatsschrift für heimatlichen Sinn, Sitte und Brauch, heimischen Humor und einfachschlichte*

nikdo, kdo by po dlouhé generace oblíbené příběhy orálně předával potomkům. Přízrak labských lodníků Rothpelz je jedním z plodů kolektivní lidové paměti německého etnika, žijícího na Děčínsku, který se uchoval jen díky tomu, že jej v minulosti v německém jazyce písemně zachytilo několik regionálních spisovatelů buď ve sbírkách pověstí, místních periodikách nebo vlastivědných regionálních časopisech.³³⁹

Volkskunst., Nr. 42 (1930), s. 10.; Do češtiny přeložil a přebásnil Štěpán Špád. Překlad celé básně uveden v textové příloze.

³³⁹ DĚČÍNSKÉ VLASTIVĚDNÉ ZPRÁVY 1/2000, s. 52 – 55. Cit. s. 52.

Závěr

Prostředí českých zemí vykazuje velkou variabilitu ohledně témat a motivů démonologických pověstí. Démonologická pověst bývá zasazena do konkrétního místa a času. Přítomnost revenanta či jiné nadpřirozené bytosti sice poněkud znepokojuje, pokud se jedná o věrohodnosti vyprávěného příběhu, nicméně konkrétní reálie důvěru naopak podepírají.

Předmětem mého výzkumu byly vesměs regionální pověsti, v nichž se objevuje v úloze revenanta reálná historická osobnost, nicméně z hlediska tzv. velkých dějin osobnost marginální. Předpoklad, že alespoň některá z vybraných pověstí v sobě obsahuje vzpomínku na reálnou revenantskou aféru nebo jestli lze vyhledat zdroj pověsti ve vymezeném časovém rámci let 1500 a 1800, se potvrdil jen v několika málo případech. Ostatní uvedené pověsti vesměs vznikají a krystalizují v době romantismu a průmyslové revoluce 19. století. Pouze v omezených případech lze z pověstí písemně fixovaných v této době rekonstruovat raně novověkou mentalitu s předpokladem, že v sobě obsahují resentment dobové atrofované paměti. Příčiny jejich vzniku se momentálně jeví jako zcela iracionální. Pověst samotnou mnohdy nelze datovat do konkrétní doby a popisované reálie ohledně jejího protagonisty – revenanta mnohdy nekorespondují s realitou. Respektive s realitou, o níž referují dochované historické prameny.

Revenanta tradičního typu ve sledovaných případech představuje pouze Jan Kunze. Během svého života se sice neprojevoval nijak negativně, nicméně z neznámých důvodů se jeho odchod ze světa odehrával zcela nestandardně v rámci dobových zvyklostí a podle představ jeho současníků jeho duši uchvátil ďábel. V prvních okamžicích se tento revenant projevuje jako starostlivý otec, který myslí na zabezpečení nejmladšího potomka, nicméně později se chová zcela bezcitně, bez ohledu na někdejší příbuzenské či přátelské vazby, tedy jako revenant, jehož jedinou logikou je škodit lidem dosud nezemřelým. Ti se proti němu snaží bránit skrze tradiční antivampyrické metody, úspěšným se stane teprve žárový pohřeb nebožtíka, který se již od té doby nikdy neobjeví.

Příběh mše duchů v Kouřimi odhalil kořeny pověsti, sice doložené v dobových pramenech, nicméně ještě bizarnější, než tomu tak je u finální pověsti o nehodném knězi, který musel vysluhovat mši očistcovým duším, jež ho k tomu donutily zbičováním. Jak si vyložit prvotní informaci, která příběhu dala popud, tj. že děkana Zottinese a Vegla zmlátily v kostele kosti nebožtíků, prozatím netuším. Stejně tak to, proč jmenované kosti nebožtíků měly výhrady k Zottinesově pravdomluvnosti, nicméně jim nevadilo, že v kostele pohřbívá osobně zabitě vlastní nemanželské děti, kostel systematicky vykrádá, apod.

Paní Maruše Tvorkovská z Kravař díky svému zmrtvýchvstání představuje unikátní, takřka absolutní revenantku. Příběh se měl podle výpočtů odehrát v 90. letech 16. století, ovšem prameny z této doby o něm nehovoří. Nicméně první svědectví o něm se objevují kolem roku 1673. Ovšem ani tehdy, ani o padesát let později se lidé vyšetřující zvěsti o tom, že někdejší hlučinská hraběnka strávila jedenáct dní pohřbená v kryptě, kde jí dokonce uhnul nos. Popisovaná paní Maruše, ač zmrtvýchvstala, nemá tendence vyprávět o realitě „života za životem,“ jež by vycházela z dobových náboženských představ. Paní Maruše naopak vykazuje známky hlubokého psychického otřesu, nemožnost zapojit se znovu plně do normálního života. Ovšem pozdější lidová tradice vytvořila druhotnou pověst o tom, že si návrat hodné paní ze světa mrtvých na Bohu vymodlili žalem zasažení poddaní.

Poněkud prostoduchý a nábožensky silně založený voják Reiniger doplatil na svou veřejně manifestovanou snahu vysvobodit duši trápenou v očištění umístěním do psychiatrické léčebny, coby „obět“ nastupující osvětské racionality, jíž jsou cizí křesťanské duše v očištění i strach ze strašidel, který člověka postupně stravuje. Případ jsem již zkoumala ve své bakalářské práci, nicméně revize pramenů v rámci diplomové práce nepřinesla žádné poznatky ohledně dalších osudů vojáka Reinigera.

Démonologické lidové pověsti výrazně fungují v neprospěch tzv. pánů. Tito v lidových představách po smrti nesmírně trpí a vykupují si tak hříchy, jichž se dopustili za života. K „pánům“ se řadí šlechtici, stejně jako jejich úředníci, tj. přísluhovači. V kolekcích pověstí najdeme mnoho variant pověstí o „zlých vrchních“, kterým lidé připisovali různé špatnosti, třeba i šokující provinění a rouhání proti Bohu, kterých se s největší pravděpodobností nikdy nedopustili. Optikou pramenů lze sledované osobnosti vnímat

dokonce pozitivně. Hejtman Václav Vejrych z Gemsenfelsu zakládá v Jilemnici kostel a školu, Matyáš Cyril Hein z Heinbergu se projevuje jako dobrý křesťan, který věnuje velké částky peněz na zbožná nadání pro kostel. V případě Vejrycha se ovšem v pověsti mohla projevit citlivá náboženská otázka, s kterou se panství, jež spravoval, dlouho vyrovnávalo. Ve výsledku se v lidových pověstech tito lidé projevují jako lidem škodliví revenanti, případně jako osoby spřažené s ďáblem, které umí čarovat, většinou v obecný neprospěch.

Ženy zase vystupují v tradičních rolích přímlovkyň u manželů a opatrovatelek rodu. Jen málokdy se žena v lidových představách projevuje jako škodící zlý přírodní démon, jako tomu je u Anny Polyxeny Paustové.

Pouze u některých pověstí lze dopodrobna sledovat jejich genezi, což se nejpodrobněji podařilo u pověsti o Tunklovi, která si získala velkou oblibu, jež dokonce přerostla region Zábřežska a rozšířila se na celou severní Moravu.

O sledovaných osobnostech se též nedá říct, že by měly „druhý život.“ Vesměs by se dalo hovořit o zmýtizování reálné historické osobnosti do podoby, v níž vystupuje v pověstech, jež pak bývají dále reprodukovány s větší či menší oblibou. V tomto směru představuje výjimku pověst o Tunklovi, kde by se o „druhém životě“ hovořit dalo.

Revenanta těchto pověstí lze jen málokdy vysvobodit tradičními metodami křesťanské církve (přímlovky, modlitby). Osvědčenější je ohledně „vysvobození revenantů“ zapomenout na zlé skutky provinilců, než si je připomínat.

Bibliografie

Prameny nevydané:

Národní archiv, I. oddělení, Salbuch 90.

Národní archiv, I. oddělení, Salbuch 129.

Národní archiv, I. oddělení, Stará manipulace, P 37/1 - pozůstalost Benedikta Praschela z Praschenfeldu.

Národní archiv, I. oddělení, Stará manipulace, i. č. 2619, kt. 1630, P 46/2.

Národní archiv, I. oddělení, Stará manipulace, Rodina Brümerů, i. č. 260, kt. 181, B 78/1.

Národní archiv, I. oddělení, Wunschwitzova sbírka, Paust z Liebstadtu, i. č. 846, kt. 27.

Národní archiv, I. oddělení, Wunschwitzova sbírka, Prášil z Prášenfeldu, i. č. 915, kt. 28.

Österreichisches Staatsarchiv ve Vídni, sign. AT-OeStA/AVA FA Harrach HS 98.

Österreichisches Staatsarchiv ve Vídni, sign. AT-OeStA/AVA Adel RAA 176.32.

SOkA Česká Lípa, FÚ Žandov, k. 1, Liber memorabilium I.

SOkA Děčín, fond Archiv města Benešov nad Ploučnicí, i. č. 1, SIERICH, J. A. – SCHLEGEL, J.: Chronik der Stadt Bensen.

SOkA Chrudim, AM Chrudim, i. č. 333, B27v.

SOkA Chrudim, fond Arciděkanský úřad Chrudim, i. č. 688.

SOkA Chrudim, fond Farní úřad Nové Hrady

SOkA Kolín, fond Arciděkanský úřad Kouřim, i. č. 1, kniha 1 – Liber memorabilium (1356, 1608 – 1741).

SOkA Kolín, fond Jindřich Václav Zyvalda, kt. 14, sign. 10849/R1159. Deym Kouřima města někdy čtverou vůni z sebe vydávající (1659).

SOkA Kolín, fond Svoboda Bedřich, i. č. 12, kt. 4 - Opisy a výpisy z pramenů a literatury, výpisy z pamětních knih Děkanského úřadu v Kouřimi 1608 – 1824.

SOkA Opava, Archiv města Hlučín, i. č. 91, Kronika města Hlučína.

SOkA Semily, AMJ, Pamětní kniha městečka Jilemnice při straně hořejší

SOkA Semily, FÚ Jilemnice 1836-1931, Liber Memorabilium, kt. I, i. č. 366.

SOkA Šumperk, Farní úřad Zábřeh (1639) 1684 – 1991, pozůstalost Jana Maloty, nezinventarizováno.

SOkA Ústí nad Orlicí, Archiv města Vysoké Mýto 1395 – 1945.

SOA Litoměřice, Farní úřad Malá Bukovina 1723 – 1759, sign. L 103/1.

SOA Litoměřice, Farní úřad Horní Police 1691-1737, sign. L44/3.

SOA Litoměřice, Sbírka matrik severočeského kraje, FÚ Děčín, sg. 28/16, Z, I-Z 1728 – 1816.

SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Rodinný archiv Thun-Hohensteinů, Děčín, Genealogická sbírka, Asterle v. Astfeld u. Vydří.

SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Rodinný archiv Thun - Hohensteinů, Klášterec nad Ohří, i. č. 65, kt. 4, C 12/1.

SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Rodinný archiv Thun - Hohensteinů, Klášterec nad Ohří, i. č. 73, kt. 4, C 16/1.

SOA Litoměřice, Fond Ústřední správa thun-hohensteinských statků Klášterec nad Ohří (1601 – 1933), kt. 53, i. č. 207

SOA Litoměřice, Fond Ústřední správa thun-hohensteinských statků Klášterec nad Ohří (1601 – 1933), kt. 89, i. č. 373.

SOA Litoměřice, pobočka Děčín, VS Šluknov, kt. 138, A XIII – 12.

SOA Plzeň, V. odd., pobočka Nepomuk, fond Ústřední správa Palm, i. č. 56

SOA Zámorsk, VS Nové Hrady.

ZA OPAVA, Slezský stavovský archiv 1318 – 1850, i. č. 617, sg. A IX-10.

FOCKE, F.: Aus dem ältestem Geschichts-Gebiete Deutsch-Böhmens I, Warnsdorf 1879.

IKERT, A. T.: Lob-und Ehren-Predig Zu Schuldigster Verehrung Deß Heiligen Martyrers Joannis Nepomuceni: Vor einem Volckreichen Auditorio auff dem an Klein-Bocken gelegenen so genannten Wentzels-Berg vorgebracht, und zugeschrieben Dem Wohl-gebohrnen Herrn, Hrn. Benedicto Freyherrn von Praschnfeld, Erb-Herrn auff Groß- und Klein-Bocken, etc. Ihro Hoch-Frey-herrlichen Gnaden. Pragae 1716.

JELÍNEK, F.: Hystorye mesta Litomyssle, díl II., Litomyšl 1835.

PICO DELLA MIRANDOLA, G. F.: Strix sive de lucidatione daemonum dialogi tres ... itemque epistola ad ... Andream Libavium ... / editi opera Caroli Weinrichii. -- Argentorati: ap. Paulum Ledertz, 1612.

MORE, H.: Antidotum against atheism. London 1654.

MORUS CANTABRIGIENSIS, H.: Antidotum adversus Atheismus, in: Variorum Scriptorum Philosopicorum Completorum, Londini 1979.

RUFFER, V.: Historie Wysschradská, neb, Wyprawowánj o hradu, o kapitole [sic] a městu Hory Wysschradu u Prahy w králowstwí Českém. W Praze 1861.

ŠEMBERA, A. V.: Wysoké Mýto, kráľovské wěnné mesto w Čechách. Olomouc 1845.

THURN, C. F. A.: Sanctus Hominum Heiliger der Menschen Der Ehren-Heilige Joannes Nepomucenus Auff dem sogenannten Wentzelsberg an Kleinbocken gelegen, Einer Volckreichen Versammlung höchlich zu verehren, eyligst und schlecht vorgestellet, und zugeschrieben Dem... Herrn Benedicto Freyherrn von Praschnfeld, Erbherrn auff Gross-und Kleinbocken ec. ... Prag 1715.

Prameny vydané:

BEUTEL, K.: Aus da Dürrkamnitzmühle, in: Alt-Tätschner Gemeindebote: Bote aus dem Elbetal: Monatsschrift für heimatlichen Sinn, Sitte und Brauch, heimischen Humor und einfachsichtige Volkskunst., Nr. 42 (1930), s. 10.

BERGER, T. – MALÝ, T. (eds.): CEREGHETTI, J.: Historya Chrudimska, w níž se wipisuge počátek Města Chrudimě, gakož také skáza, a zase poznowú wistaweni, a wsselikých wěcy w něm zběhlych. Sv. 2. Chrudim 2005. 2 sv

BILIÁNOVÁ, P.: Pražské pověsti. Praha 1995.

DĚTMAR Z MERSEBURKU: Kronika. Praha 2008.

DEUTSCHE SAGEN. HERAUSGEGEBEN VON DER BRÜDERN GRIMM. Berlin 1987.

DÖRRE, R. – MAUDER, E.: Sagenkranz aus dem Tetschner Gau, II. Teil, Tetschen 1921.

DOSKOČIL, K.: Berní rula 2. Popis Čech r. 1654, Praha 1953.

DVOŘÁKOVÁ, D.: Zlaté listí. Z pověstí a bájí děčínského kraje. Ústí nad Labem 1977.

FRIDRICH, R.: Modroret : z pověstí Děčínska. Děčín 2008.

HORÁČEK, Jaromír: Hadí štěstí. Pověsti západních Krkonoš. Jilemnice 1999.

JIREČEK, H. (ed.): Viktorin ze Všehrd, O práviech země české knihy devatery, in: Codex iuris Bohemici, III./3, Pragae 1874.

KALÁB, K.: Pověsti hradů moravských a slezských, Praha 1996.

KOL. AUTORŮ: Kroniky doby Karla IV. Praha 1987.

LE BRAZ, A.: Ankou: Legenda o smrti v Dolní Bretani. Výbor. Praha 1996.

LISICKÁ, H.: Z českých a moravských hradů. Praha 1977.

MIKUSCH, G.: Sagenborn, eine Sammlung von Sagen aus den mährischen Sudeten. Šumperk 1892.

- MIKUSCH, G.: Studnice pověstí z moravských Sudet. Štíty 2009.
- PEKAŘ, J., KRISTEN, Z.: Odhalení o Valdštejnově zradě a smrti, České znění relací Jaroslava Rašina a Octavia Piccolominiho, Praha 1934.
- PETER, A.: Volkstümliches aus Österreichisch-Schlesien II., Sagen und Märchen, Bräuche und Volksaberglauben. Troppau 1867.
- PEŠÁK, V.: Berní rula 13. Kraj Hradecký II. díl, Praha 1954.
- POŠTULKA, F.: Pověsti ze severní Moravy. Olomouc 1897.
- SEDLÁČEK, A.: Historické pověsti lidu českého, Praha 2001.
- STRAKA, C.: Pověsti strašidelné ze Strahovských letopisů. Český lid 25, 1925, s. 15 – 22.
- SVOBODA, B.: Mše duchů v Kouřimi L. P. 1631. Český lid 16, 1906, s. 350.
- ŠTÉGER, B.: Pověsti o hradech a zámcích. Olomouc 1957.
- TOMKOVÁ, I.: Potopené zrcadlo: Legendy, pověsti a pověry z Bretaně. Praha 2005.
- WENIG, A.: České pověsti. Plzeň 1992.

Beletrie a poezie

- BEZDĚKOVÁ, Z.: Bílá paní. Praha 1979.
- HAVLÍČEK, J.: Petrolejové lampy. Praha 2013.
- HEYDUK, A.: Bohatýři. Zpěvy historické. Praha 1896.
- NEČAS, J. E.: Obrázky z venkova. Veršované pověsti. Velké Meziříčí 1884.
- NEČAS, J. E.: Veršované pověsti a pohádky od Jana Nečasa, Jaroměř 1895.

Sekundární literatura:

- ANDĚL, R.: Drobné šlechtické statky na Děčínsku v 17. století, in: Z minulosti Děčína, sv. 2, 1974, s. 108 – 123.
- ARIÈS, P.: Dějiny smrti I. – Doba ležících. Praha 2000.
- ARIÈS, P.: Dějiny smrti II. – Zdivočelá smrt. Praha 2000.
- BÍLEK, T.: Reformace katolická neboli obnovení náboženství katolického v Království českém po bitvě bělohorské. Praha 1892.
- BLAŽEK, A.: Pověsti a obrázky z chrudimského kraje. Sv. X, Chrudim 1934.
- BLAŽEK, A.: Pověsti a obrázky z chrudimského kraje. Sv. XI. Chrudim 1937.
- BLAŽEK, A.: Pověsti a památky z Chrudimska. Sv. III., Velké Meziříčí 1907.
- BOBKOVÁ, L.: Cizí šlechta usazená v severních Čechách do poloviny 17. stol., In: Život na šlechtickém sídle v 16. – 18. století = Das Alltagsleben auf dem Adelsitz im

16. bis 18. Jahrhundert : sborník příspěvků z konference na Pedagogické fakultě UJEP v Ústí nad Labem 30. – 31. října 1991. Ústí nad Labem 1992.
- BŘEZINA, J.: Paměti obce Bludova, Bludov 1927, s. 37 – 43.
- BŘEZINA, J.: Vlastivěda moravská, II. Okres šumperský, staroměstský, vizmberský, Brno 1932, s. 89.
- BŘEZINA, J.: Zábřežsko v období feudalismu do roku 1848. Ostrava 1963.
- BŘEZINA, K.: Přehled hradních a zámeckých strašidel. Brno 2007.
- BŘEZINA, L.: Zemským fojtem za tři českých králů: Jindřich Tunkl z Brníčka a Dolní Lužice, in: Česká koruna na rozcestí: k dějinám Horní a Dolní Lužice a Dolního Slezska na přelomu středověku a raného novověku (1437-1526). Praha 2010 s. 136 – 165.
- BURKE, P.: Lidová kultura v raně novověké Evropě. Praha 2005.
- ČECHURA, J.: Charakter rebelií roku 1680 v Čechách, in: BOHÁČOVÁ, V. – KUCROVÁ, V. (eds.): Sedláci si dělají, co chtějí: sborník vybraných prací profesora Jaroslava Čechury. Praha 2014, s. 346 – 367.
- ČECHY, XIII., Východní Čechy, Praha 1905.
- ČESKOSLOVENSKÁ VLASTIVĚDA, III. Lidová kultura. Praha 1968.
- ČORNEJ, P.: Tajemství českých kronik: cesty ke kořenům husitské tradice. Praha/Litomyšl 2003.
- DELUMEAU, J.. Hřích a strach: Pocit viny na evropském Západě ve 13. až 18. století. Praha 1998.
- DIE ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHE MONARCHIE IN WORT UND BILD, MÄHREN UND SCHLESIEN. Vídeň 1897.
- DINZELBACHER, P.: Poslední věci člověka. Nebe, peklo, očištec ve středověku. Přeložil Petr Babka. Praha: Vyšehrad 2004.
- DOUBRAVSKÝ, F.: Závořice. Příběh vesnice zatopené rybníkem. Zábřeh 2013.
- DÜLMEN, R. van: Kultura a každodenní život v raném novověku (16. - 18. století). I, Dům a jeho lidé. Praha 1999.
- ENCYKLOPEDIE ČESKÝCH TVRZÍ, III. díl, Praha 2005.
- FIALA, E.: Das Schloss in Grossbocken, in: Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs 2 (1879), s. 127 – 129. (MNEC)
- FISCHER, K. R.: Doktor Kittel. Severočeský Faust v legendách a pověstech. Jablonec nad Nisou 2011.
- FÍŠERA, Z.: Hejtman Vejrych. Almanach Klubu přátel historie v Jilemnici Transsaltum IV/2012, s. 20.

- FLOUSEK J., HARTMANOVÁ O., ŠTURSA J., POTOCKI J. (eds): Krkonoše. Příroda, historie, Život. Praha 2007.
- HABARTA, V.: Toulky historií: Horní Benešov 1253-1945. Horní Benešov 2006.
- HADRIGA, F.: Die Trautson. Paladine Habsburgs. Graz u. a. 1996.
- HALAMA, O.: „Obludám nočním tváří v tvář“. Revenanti v textech předbělohorských nekatolíků. IN: Holý, M. – Mikulec, J. (eds.): Církev a smrt. Institucionalizace smrti v raném novověku. Folia Historica Bohemica, Supplementum I. Praha 2007, s. 55 – 68.
- HANDLEY, S.: Visions of an Unseen World: Ghost Beliefs and Ghost Stories in Eighteenth Century England. London 2007.
- HAVELKA, L.: Stránky z historie Horní Police: Mariánská svatyně. Z historických pramenů na počest 700. výročí 1. písemné zmínky o hornopolickém kostele. Horní Police 1991.
- HAVLÍČEK, J.: Historie okresu jilemnického. Jilemnice 1913.
- HAVLÍČKOVÁ, M. – MLISOVÁ, N. – TAUDYOVÁ, H.: Jaroslav Havlíček: neklidné srdce: vzpomínky, reflexe, literární místopis, korespondence. Liberec 2006.
- HEFFNER, O. T.: Stammbuch des blühenden und abgestorbenen adels in Deutschland: herausgegeben von einigen deutschen edelleuten, 1. Band, Regensburg 1860.
- HLEDÍKOVÁ, Z. – JANÁK, J. – DOBEŠ, J.: Dějiny správy v českých zemích od počátku státu až po současnost. Praha 2005.
- HOFMANN, G.: K vyšehradským pověstem. IN: Český lid 60, 1973, s. 232 – 233.
- HOJDA, Z. A KOL.: Heřman Jakub Černín, Na cestě za Alpy a Pyreneje, Kavalířská cesta českého šlechtice do německých zemí, Itálie, Francie, Španělska a Portugalska. Praha 2014.
- HORÁČEK, J.: Václav Vejrych – hejtman branského panství. Krkonoše: časopis Správy Krkonošského národního parku. 1973, č. 6, s. 28 – 29.
- HORÁČEK, J.: Weyrychovo vojsko. Krkonoše: časopis Správy Krkonošského národního parku. 1975, č. 2, s. 29.
- HORÁČEK, V.: Zlý správce novohradský. Od Trstenické stezky. Vlastivědný sborník okresu litomyšlského, poličského a vysokomýtského 5, č. 9 – 10 (1925 – 1926), s. 144 – 146.
- HOSÁK, L.: Hospodářské poměry na panství zábřežském v druhé polovině 15. století, in: Severní Morava 6, 1961, s. 36 – 46.
- HOSE, S.: Krabat und die Erzählforschung. Eine Diskursbetrachtung, in Sorben (Wenden): eine Brandenburger Minderheit und ihre Thematisierung im Unterricht; Teil

- III: Krabat - Aspekte einer sorbischen Sage. MartinNeumann (ed.). Potsdam: Zentrum für Lehrerbildung an der Universität Potsdam, 2008.
- HRUBÝ, F.: Z hospodářských převratů českých v století XV. a XVI., in: Český časopis historický 30, č. 2, 1924, s. 205 – 236.
- CHYTIL, K.: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Chrudimském. Praha 1900.
- JAKUBEC, O., a kol.: Ku věčné památce. Malované epitafy v českých zemích. Olomouc 2007.
- JANICH, W.: Scharfenstein Sagen, in: MNEC 15 (1892), s. 255 – 257.
- JECH, J.: Krakonoš. Praha 2008.
- JIREČEK, J.: Studie z mythologie české, in: Časopis Musea království českého 37, 1863, č. 1, s. 3 – 28.
- JOZA, P.: Kvádrberk: malá děčínská vlastivěda. Děčín 2009.
- KAPRAS, J.: Právní dějiny zemí Koruny české III/2: Doba pobělohorská. Praha 1920.
- KARBUSICKÝ, V.: Báje, mýty, dějiny. Nejstarší české pověsti v kontextu evropské kultury. Praha 1995.
- KARBUSICKÝ, V.: Nejstarší pověsti české: fantazie - domněnky - fakta. Praha 1967.
- KASÍK, S.: Alianční znak Praschel – Asterle na ciboriu z děkanství v České Kamenici. Dostupné na: <http://www.heraldika-terminologie.cz/mapa-aliance-praschfeld-asterle-na-ciboriu-z-ceske-kamenice-155>; (18. 9. 2014)
- KASÍK, S.: Rodové heraldické památky na Děčínsku a Šluknovsku. Děčín 1996.
- KÖHLER, W.: Maria-Politz, das Marienheiligtum im Polzentale, Warnsdorf 1935.
- KOL. AUTORŮ: Město Žandov a blízké okolí. Žandov 1998, s. 44.
- KOL. AUTORŮ: Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace, Praha 2011.
- KORTUS, O., Neznámé osudy emigrantů po bitvě na Bílé hoře, in: Náboženství a válka ve znamení kalicha. Třebechovice pod Orebem 2011.
- KRAMAŘÍK, J.: Chodská lidová vyprávění o Lomikaru revenantovi. Český lid 51, 1964, s. 282 – 295.
- KRAMAŘÍK, J.: Lidové pověsti z Čech o zabírání poddanské půdy vrchností. Český lid 44, 1957, s. 93 – 98.
- KRÁLÍKOVÁ, M.: Pohřební ritus 16. -18. století na území střední Evropy: (antropologicko-archeologická studie). Brno 2007.

KRÁSL, F.: Arnošt hrabě Harrach, kardinál sv. církve římské a kníže arcibiskup pražský. Praha 1886.

KRAUTZ, S.: Krabat – Eine Hoffnungsgestalt des sorbischen Volkes?, in: Krabat: Analysen und Interpretationen. Kristin Luban (ed.). Cottbus: Brandenburgische Technische Universität Cottbus, 2008. s. 156 – 157

KÝR, K.: Saský vpád do Čech (1631-1632),. Dostupné na:

<https://books.google.cz/books?id=HugFAwAAQBAJ&pg=PT1&lpg=PT1&dq=Karel+K%C3%BDr+Sask%C3%BD+vp%C3%A1d+do+%C4%8Cech&source=bl&ots=r5cNQzAVrJ&sig=TL0qITGpcyGVd4rD3D9WE4egJX4&hl=cs&sa=X&ved=0CEEQ6AEwBmoVChMI-82ktP-QxwIVhlgUCh0RHwF1#v=onepage&q=Karel%20K%C3%BDr%20Sask%C3%BD%20vp%C3%A1d%20do%20%C4%8Cech&f=false> (16. 3. 2015).

KYBALOVÁ, L.: Dějiny odívání. Barok a rokoko. Praha 1997.

LE GOFF, J.: Zrození očiště. Praha 2003.

LE ROY LADURIE, E.: Montaillou, okcitánská vesnice v letech 1294-1324. Praha 2005.

LECOUTEUX, C.: Přízraky a strašidla středověku. Praha 1997.

LUFFER, J.: Katalog českých démonologických pověstí. Praha 2014.

LUŠTINEC, J.: Jilemnice. Historická zastavení. Jilemnice 2000.

MACEK, J.: Jagellonský věk v českých zemích (1471-1526) 4: Venkovský lid, Národnostní otázka, Praha 1999.

MACKOVÁ, M.: Tajemství správce Riedera: pověsti a fakta z Lanškrounska. Lanškroun 2010.

MAIELLO, G.: Vampyrismus a Magia posthuma: vampyrismus v kulturních dějinách Evropy a Magia posthuma Karla Ferdinanda Schertze (první novodobé vydání). Praha 2014.

MALÝ, T.: Smrt a spása mezi Tridentinem a sekularizací. Brněnští měšťané a proměny laické zbožnosti v 17. a 18. století. Brno 2009.

MALÝ, T. - SUCHÁNEK, P.: Obrazy očiště. Studie o barokní imaginaci, Matice moravská, Brno 2013.

MARSHALL, P.: Beliefs and the Dead in Reformation England. Oxford: Oxford University Press 2004, c2002.

MAŤA, P.: Svět české aristokracie. Praha 2004.

- MAUR, E.: Historical Memory at the Time of Peasant Rebellions and Rebellings Yeomen in Historical Memory. *Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen* 2009, sv. 10. Praha 2009, s. 143 – 165.
- MAUR, E.: Kozina a Lomikar. Praha 1989. (Slovo k historii č. 20.)
- MAUR, E.: Kubata dal hlavu za blata. Historie a paměť. IN: Dagmar Hájková, Luboš Velek a kol.: *Historik nad šachovnicí dějin: k pětasedmdesátinám Jana Galandauera*. Praha 2011, s. 41 – 55.
- MEDEK, V.: Tunklové na severní Moravě, in: *Severní Morava* 2, 1957, s. 33 – 39.
- MERAVIGLIA-CRIVELI, R. J.: J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch.. Neunte Abtheilung.. Der Böhmisches Adel., Nürnberg 1886.
- MIKULEC, J.: Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích. Praha 2013.
- MOCNÁ, D. – PETERKA, J. A KOL.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha/Litomyšl 2004.
- MORITZ, M.: Dürrkamnitzmühle, in: *Jahrbuch des Gebirgsvereins für die Sächs.-Böhm. Schweiz* II. (1885), S. 37 – 44.
- NACHTMANNOVÁ, A.: Mezi tradicí a módou. Odívání v Čechách od renesance k baroku. Praha 2012.
- NAVRÁTILOVÁ, A.: Narození a smrt v české lidové kultuře. Praha 2004.
- NAVRÁTILOVÁ, A.: „Nečistí zemřelí“ v posmrtných a pohřebních obřadech českého lidu. *Český lid* 83/1996, s. 21 – 31.
- NAVRÁTILOVÁ, A.: Revenantství v české lidové tradici jako obraz cizího, nepřátelského světa, in: *Studia Mythologia Slavica* 8, 2005, s. 115 – 139.
- NEDER, E.: Landtafel – Einlagen aus dem Klubgebiete, in: *MNEC* 31 (1908), s. 29 – 30.
- NESEJT, F.: Chrudimské malované epitafy. *Chrudimský vlastivědný sborník* 6, (2001,) s. 141 – 164.
- OHLEK, N.: Umírání a smrt ve středověku. Praha 2001.
- PALACKÝ, F.: Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě, díl 6, Praha 1896.
- PAUPIE, A.: *Der Sagenhafte Gideon Timmling und sein Urbild Johann Thümbeling von Lewenberg, Schloßhauptmann auf Johannesberg*, 1929.
- PEKAŘ, J.: *Kniha o Kosti. Kus české historie*. Praha 1998.
- PILNÁČEK, J.: *Rody starého Slezska, díl IV.*, Jílové 1972.
- PILNÁČEK, J.: *Rody starého Slezska*. Brno 2010.

- POSPÍŠILOVÁ, P.: Násilí ve šlechtických manželstvích v období baroka: causa Karla Adama z Mansfeldu, in: *Theatrum historiae / Univerzita Pardubice* 8, (2011), s. 63 – 97.
- POŠTULKA, F.: Hejtmanství zábřežské. Olomouc 1895.
- PRASEK, V.: Vlastivěda slezská. Opava 1889, s. 213 – 214.; ZUKAL, J.: Paměti opavské, Opava 1912.
- PROFOUS, A.: Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. Díl I. Praha 1954.
- PROSTŘEDNÍK, J. - NOVÁK, R. - NOVÁK, J.: Archeologický výzkum v areálu dvora Václava Vejrycha z Gemenfelsu v Jilemnici, in: *Z Českého ráje a Podkrkonoší: vlastivědná ročenka. Semily: Sv. 27*, (2014), s. 200 – 235.
- PROSTŘEDNÍK, J.: Archeologický výzkum v domě jilemnického Fausta. Muzejní čtvrtletník. Muzeum Českého ráje v Turnově. 2014, roč. XI, č. 1, s. 4. [cit. 2015-03-23]. Dostupné z: <http://www.muzeum-turnov.cz/wp-content/uploads/Muzejn%C3%AD-%C4%8Dtvrtletn%C3%ADk-1-2014-web.pdf>
- REZEK, A.: Dějiny Čech a Moravy nové doby I., Praha 1892.
- ROYT, J. – ŠEDINOVÁ, H.: Slovník symbolů. Kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii. Praha 1998.
- RYBIČKA, A.: O starožitnostech a umělcích Chrudimských. Časopis českého museum 22, 1848.
- SEDLÁČEK, A.: Hrady, zámky a tvrze království českého XII. Praha 1900.
- SEDLÁČEK, A.: Hrady, zámky a tvrze království českého I., Praha 1895.
- SENGER, A. – BECKERT, L.: Zwischen Schokau und Franzenthal, in: *MNEC* 34 (1911), s. 275 – 280.
- SCHALLER, J.: Topographie des Königreichs Böhmen ...: Th. Leitmeritzer Kreis, Prag 1787.
- SCHIFFNER, F.: Zur Chronik von Gross- und Kleinbocken, in: *MNEC* 4 (1881), s. 36 – 39.
- SCHIMON, A.: Der Adel von Böhmen, Mähren und Schlesien. Böhm. Leipa 1859.
- SCHMID, L.: Erbovní rodiny v Horní Branné. Krkonoše: časopis Správy Krkonošského národního parku. 1977.
- SCHMID, L.: Václav Weyrych. Krkonoše: časopis Správy Krkonošského národního parku. 1975, č. 2, s. 28.

- SCHMID, Ludvík: Václav Weyrych z Gemsenfelsu, regent harrachovského panství. Listy genealogické a heraldické společnosti v Praze = Acta Genealogica a Heraldica, sešit 12, únor 1976, s. 35.
- SCHMITT, J.-C.: Revenanti. Živí a mrtví ve středověké společnosti. Praha 2002.
- SLAVÍČKOVÁ, H. - JOZA, P.: Děčín. Praha/Litomyšl, 2005.
- SLAVÍČKOVÁ, H.: Děčínská zastavení: historický průvodce městem. Děčín 1997.
- SMOLÍK, J.: Šlechtické rodiny usedlé ve Vysokém Mýtě od r. 1430 – 1660, in: Památky archeologické Roč. 9 (1873), s. 381 – 398, 509 – 524.
- SPURNÝ, F.: Obec Brníčko 2004. Brníčko 2004.
- STEJSKAL, M.: Labyrintem míst klatých : přízračnou krajinou českých zemí. Praha 2011.
- SVOBODA, M.: Redernové v Čechách: nalézání zapomenutých příběhů 16. a 17. věku. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta: Togga, 2011.
- SVOBODA, J.: Z kraje hradeckého. K dějinám katolické reformace. Praha 1892.
- ŠIMÁK, J. V.: Z dějin náboženských v horách krkonošských, in: Krkonoše. Vlastivědný sborník českého podhoří, sv. I, 1937-1938, s. 145 – 155.
- ŠIMEK, T. a kol.: Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. [Sv.] 6, Východní Čechy. Praha 1989.
- ŠVÁBENSKÝ, M.: Další pramen ke vzbouření Šumperských proti Tunklům koncem 15. století, in: Severní Morava 44, 1982, s. 19 – 23.
- ŠVÁBENSKÝ, M.: Prameny ke vzbouření Šumperských proti Tunklům koncem 15. století, in: Severní Morava 39, 1980, s. 13 – 19.
- TINKOVÁ, D.: Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa. Praha 2004.
- TŘEŠTÍK, D.: Mýty kmene Čechů: (7. -10. století) : tři studie ke "starým pověstem českým". Praha 2003.
- UHLÍŘ, D.: Muzikant v roli vrchnostenského úředníka. Příklad Carla Ditterse z Dittersdorfu, in: MALÍŘ, J. a kol.: Člověk na Moravě ve druhé polovině 18. století. Brno 2008, s. 292 – 305.
- UNGER, J.: Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích (s analogiemi i jinde v Evropě) v 1. -16. století. Brno 2002.
- VÁVRA, J. R.: Případ skláře Egermanna. Praha 1975.
- VELKOVÁ, A.: Krutá vrchnost, ubozí poddaní? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy. Praha 2009.

- VLNAS, V.: Jan Nepomucký. Česká legenda. Praha/Litomyšl 2013.
- VOREL, P.: Staré pověsti a rodinné příběhy pernštejnské. (Sebereflexe aristokratického rodu v polovině 16. století.), in: CHOCHOLÁČ, B. – JAN, L. – KNOZ, T.: Nový Mars Moravicus, s. 137 – 148.
- VOTRUBA, A.: Pravda u zbojníka. Zbojnictví a loupežnictví ve střední Evropě. Praha 2010.
- WANDERBURG, U.: Historie města Hlučína I. Hlučín 1991.
- WILLOMITZER, J. N.: Die Ruine Scharfenstein, in: MNEC 3 (1880), s. 209 – 216.
- WINTER, Z.: Dějiny kroje v zemích českých od počátku 15. století až po dobu bělohorské bitvy, Praha 1893 – 1894.
- WOLF, J.: Očistec a revenanti v lidové kultuře českého baroka. Případ pekaře Exelia z let 1648 – 1649. IN: Nešpor, Z. R. (ed.): Mezi náboženstvím a politikou. Lidová kultura raného novověku. Sborník z konference Lidová kultura v 16. – 19. století: mezi náboženstvím a politikou, konané v Praze 28. listopadu 2003. Praha 2005.
- WOLLMANN, F.: Vampyrické pověsti v oblasti středoevropské, in: Národopisný věstník československý, ročník XIV – XVIII, 1920-1925.
- WOLLMANN, F.: Pověst o bílé paní v literatuře a v tradicích českého lidu, in: Národopisný věstník československý, ročník VII, č. 9-10.
- ZÁKLADY STUDIA DĚJEPISU. Sborník VŠP v Olomouci. Praha 1959.
- ZELINKA, T. Č.: Jan Amos Komenský v Horní Branné. Semily 1970.
- ZUBER, R. a kol.: Jesenicko v období feudalismu do r. 1848, Ostrava 1966.
- ZUKAL, J.: Paměti opavské, Opava 1912.

Články v periodikách

- BALÍK, S.: Čas oponou trhnul a změněn svět..., in: Bludovan 2/2014, 28. února 2014, s. 12 – 13.
- Bukovinský „Casanova“*. Průboj, 22, 1970, č. 213, s. 6.
- Correspondenzen – Kleinbocken*, in: MNEC 3 (1880), s. 51.
- Děčínské vlastivědné zprávy* 1, 2000, s. 52 – 55.
- Die Herren Thümling von Lewenberg*, in: Notizen-Blatt 1885, č. 10, s. 79 – 80.
- O beznosé paní Maryši*. In: Kratochvilný kalendář historický Moravskoslezského dne na obyčejný rok 1995 : ročník druhý: za první republiky. Ostrava 1994. s. 97 - 98. (Převzato z: Těšínský kalendář, 1937.)
- Rašín z Riesenburka*, in: Lumír, č. 39, 27. 9. 1865.

Světozor, č. 11, 15. 3. 1872, s. 123.

Internetové odkazy

http://ceskolipsky.denik.cz/zpravy_region/horni-police-duch-zeny-uvezneny-ve-zdi20110123.html ; (15. 12. 2013)

Kvalifikační práce

FÜRSTOVÁ, L.: Pověst o Křabatovi v literatuře 20. stol. Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, Praha 2011. Bakalářská práce.

CHALUPOVÁ, H.: "Tvrdý oříšek zapomenuté skutečnosti". Fikce a realita starších českých dějin v pražských pověstech Popelky Biliánové. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Praha 2013. Bakalářská práce.

KOBROVÁ, L.: Situace na krkonošských panstvích po třicetileté válce. Obraz rekatolizace na jilemnickém a branském panství. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Praha 2009. Diplomová práce.

Textová příloha

Ze Suché Kamenice³⁴⁰

V Suché Kamenici stával
za dávných časů mlýn
a jeho klapot často hrával
tam, kde se vlní stromů stín.

A zdejší mlynář, jak je známo,
veselá kopa byl,
svůj každý den i večer, ráno
si bujnou písni vyzdobil.

Na rozdíl, ovšem, od své ženy,
ta byla jako čert,
mračila se až do setmění
a nevěděla, co je žert.

A když ji jednou chytil rapl,
mlynář si povídá:
Co zas tu babu d'ábel chňapl,
že truceje jak bláznivá?

Mlynářka nic. Tak její manžel
chvilíčku přemýšlel,
pak starou lampu někde našel
a svítil všude, kudy šel.

Do skříní, koutů, harampádí,
do hrnců na sádlo,
a mlynářce to rázem vadí.
Ječí: "Co tě to popadlo?"

"Copak tady s tou lampou lítáš,
ty starý trumpeto?"
A mlynáři už úsměv svítá,
jako by rád dnes slyšel to.

"Už jsem se bál, má milá paní,
zda nejsi nemocná,
že neslyším tvé halekání!
Vidím, že vše je tak, jak má."

³⁴⁰ BEUTEL, K.: Aus da Dürrkamnitzmühle, in: Alt-Tätschner Gemeindebote: Bote aus dem Elbetal: Monatsschrift für heimatlichen Sinn, Sitte und Brauch, heimischen Humor und einfacheschlichte Volkskunst., Nr. 42 (1930), s. 10.; Do češtiny přeložil a přebásnil Štěpán Špád.

A Rotpelc kdesi za skalami
si řekl: "To je moc!"
Tak zlý pryč, dobrý Pán Bůh s námi!
A šel dát všemu dobrou noc.

Rytíř Tunkl v hodině duchů³⁴¹

Vypráví Hans Stolz.

V dobách loupežných rytířů žil na svém hradě Brníčko u Zábřehu pověstný rytíř Jiří Tunkl. Pověst vypráví, že svoje poddané využíval k nelidským robotám a že s nimi krutě zacházel.

Když budoval svůj hrad – dnes z něj zbyly už jen trosky –, nutil robotníky (nevolníky) aby do výšky hradního valu přinesli nejtvrďší kameny. I všechno ostatní museli zdarma dopravit na místo, zejména tvaroh a vejce. Tyto vzácné potraviny, které si (tito) lidé museli odtrhnout od úst, nechal přimíchat do malty, aby ji zpevnil. Vše bylo zděšeno zločinem, který krutý stavitel s drahocenným božím darem páchal. Ani když byl hrad hotov – užíval ho jako loupežnické hnízdo –, stále ještě nepřestal trýznit své poddané. Není tedy divu, že ho lidé proklínali a doslova si přáli, aby šel k čertu.

A hleďme, kletba trýzněných se vyplnila dříve, než se očekávalo. Za jedné temné noci se najednou spustila silná bouře a probudila všechny spící. Za nejhoršího běsnění se rozletělo dokořán hradní okno a ve stejném okamžiku vjel čert do Tunklovy komnaty. Bez okolků ho popadl, aby ho odvedl pryč. Když to viděla jeho k smrti vyděšená žena, hlasitě vykřikla a prosila pekelného knížete o navrácení svého muže. Ve svém zoufalství slíbila, že udělá cokoliv a přinese jakoukoli oběť, když ho rohatý propustí. Nadarmo! Bouře nadále skučela a běsnila, až jeden pocítil tíseň. Znovu se rozletělo okno a čert se svou obětí vyletěl stejným otvorem do černé noci, jakým se dostal dovnitř.

Paní hradu hořce plakala a naříkala, že by to kameny obměkčilo. Všechno bez úspěchu! Její muž se nevrátil nikdy více. Tu se bolestí vrhla na své lože a chtěla ve spánku zapomenout. Marně, spánek se nedostavil. Ani v následujících dnech nenalezla pokoj a probděla bezesné noci, bez ustání mučena děsivými přízraky. V hodině duchů, mezi dvanáctou a jednou v noci, slýchávala také svého muže, jak volá o pomoc.

Když jednou bylo půlnoční volání o pomoc příliš zlé a (ona) již nemohla déle vydržet naříkání svého muže, vyskočila z postele, rychle se oblékla a chvátila do temné noci. Jak stála před hradní branou, zdálo se jí, jako by nářky přicházely z nedalekého rybníka, který její muž nechal vybudovat na chov ryb, opět samozřejmě robotou svých poddaných. Kvapně běžela k onomu rybníku, aby prosebníkovi pomohla.

Co však spatřily její od pláče červené oči na vodní hladině? Ohnivého oře, kterému z nozder sršely jiskry. Po hlase nářků poznala svého muže, kterého čert proměnil v koně. Byl zapřažen před rozžhavený pluh a vyháněl na vodní ploše brázdu za brázdou, marně ovšem, neboť znovu a znovu voda splývala v jednu hladinu. Na koňském hřbetě seděl čert a popoháněl ho hroživým šleháním biče k ustavičné práci. Přitom neustále volal: „Tahej, tahej, trýzniteli lidí, dokud ti žíly neprasknou!“

Bylo strašné pro onu ženu všemu muset přihlížet a všechno muset vyslechnout. Ve své velké nouzi se zeptala čerta, jakou oběť požaduje, aby byl její muž osvobozen od utrpení a došel věčného pokoje. Tu rohatý promluvil: „Když ve své hedvábné svatební zástěře doneseš všechny kameny, ze kterých je postaven hrad, opět na jejich původní

³⁴¹ STOLZ, H.: Ritter Tunkel in der Geisterstunde, in: Unsere Heimat 5, 1936, s. 76 – 77. Překlad Alena Jakubcová.

místo, pak bude tvůj muž vysvobozen.“ „To je nemožné, to nesvedu svými slabými silami“, odvětila.

V odpověď čert šlehl koně bičem, až hrozilo, že se zhroutí. Každou noc se děsivé představení opakovalo, znovu a znovu musel rytíř Tunkl za nevýslovných muk orat proudy rybníka, aniž se mohl dočkat vysvobození od roboty.

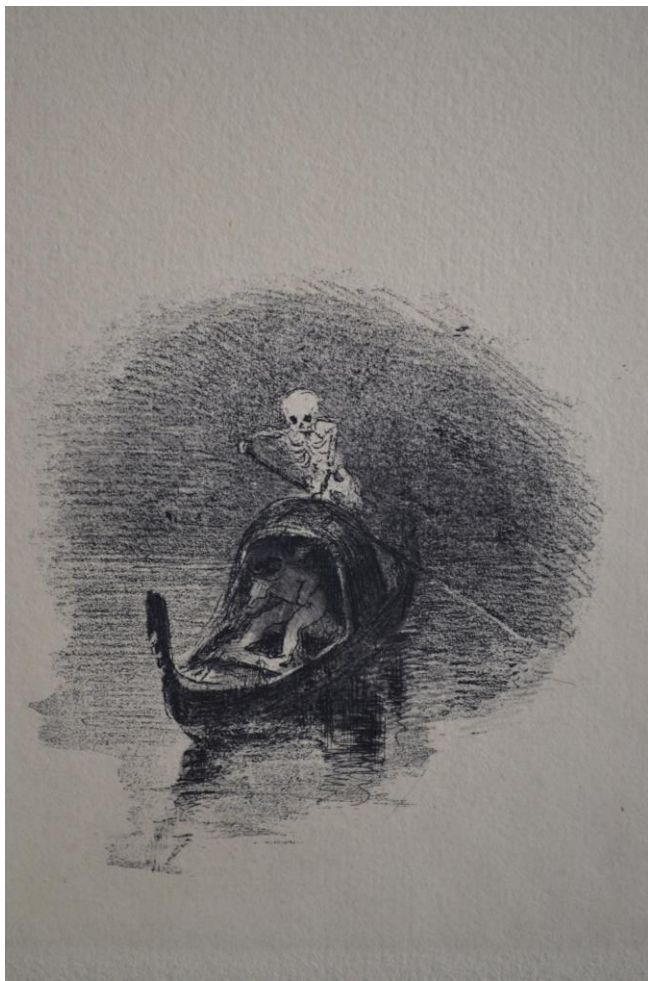
Obrázová příloha

Obrázek 1: Vymítání zlého ducha z ženy. Dřevořez. Národní galerie.

Obrázek 2: Marco d'Avanzo: Kostlivci na hřbitově. Mědiryt. Národní galerie.

Obrázek 3: Kostlivec v lodičce. Národní galerie.

Obrázek 4: Johann Wilhelm Meil: Upír. Národní galerie.

Obrázek 5: Jan Berka: Noční můra a kostlivec. Lept. Národní galerie.

Obrázek 6: Nedochovaný náhrobek Maruše Tvorkovské z Kravař. Foto z WANDERBURG, U.: Historie města Hlučína I., Hlučín 1991.

Anno 1629 Erit Decanus Kurimae Joannes Hyvilla.
 Anno 1630 Wencslaus de Ruzorba Decanus Kurimae
 mensis promotus in Decanum Wistchodensem.
 Anno 1631 Promotus in Decanum Kurimensem Frater Ber-
 nardinus Zottinis à Vegla, à Cardinali Harach
 confirmatus. dicitur, quod hunc offa mortuorum
 in media Ecclesia s. dum de nocte pro sacris semis ibat,
 ad infernum vocatus, graviter concussus, cum
 verbis à campanatore auditis et offibus circa
 caput volantibus visis. Haec Handa, melius
Handa repetenda.

Obrázek 7: Zápis o napadení děkana Zottinese.

Obrázek 8: Ilustrace Hanse Schwaigera k pověsti o Tunklovi. In: DIE ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHE MONARCHIE IN WORT UND BILD, MÄHREN UND SCHLESIEEN. Vídeň 1897.

Obrázek 9: Ilustrace k pověsti o Tunklovi v knize Jana Nečase. NEČAS, J. E.: Veršované pověsti a pohádky od Jana Nečasa, Jaroměř 1895.

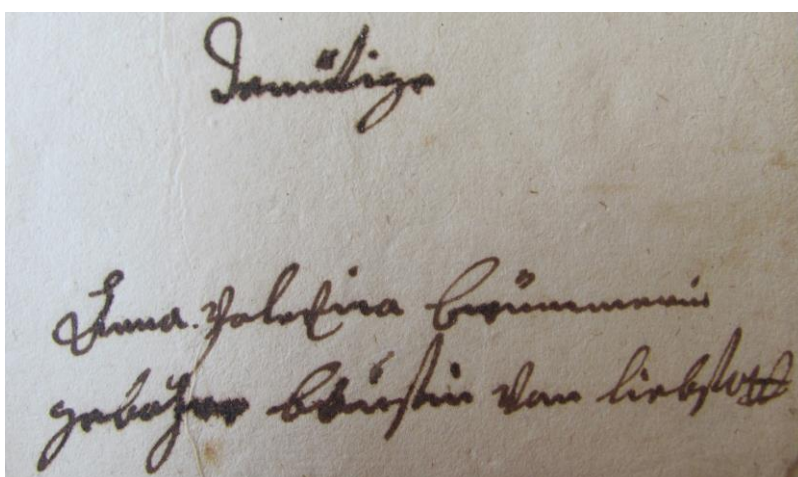
Obrázek 10: Náhrobek Anny Polyxeny Paustové z Liebstadtu v Horní Polici. Celek.

Obrázek 11: Náhrobek Anny Polyxeny Paustové z Liebstadtu - detail erbu.

Obrázek 12: Náhrobek Anny Polyxeny Paustové z Liebstadtu - detail epitafu.

Obrázek 13: Podpis Anny Polyxeny Paustové z Liebstadtu.

Obrázek 14: Erb Benedikta Praschela z Praschenfeldu. Národní archiv, I. oddělení, Wunschwitzova sbírka.

Obrázek 15: Vyobrazení erbu Václava Vejrycha z Gensenfelsu. In: SCHMID, Ludvík: Václav Weyrych z Gensenfelsu, regent harrachovského panství. Listy genealogické a heraldické společnosti v Praze = Acta Genealogica a Heraldica, sešit 12, únor 1976, s. 35.

Obrázek 16: Epitaf Matyáše Cyrila Heina z Heinbergu.

Obrázek 17: Matyáš Cyril Hein z Heinbergu - detail z epitafu.

Seznam obrazových příloh

Obrázek 1: Vymítání zlého ducha z ženy.	120
Obrázek 2: Marco d'Antonio da Ravenna: Kostlivci na hřbitově. Mědiryt.	120
Obrázek 3: Kostlivec v lodičce.	121
Obrázek 4: Johann Wilhelm Meil: Upír.	122
Obrázek 5: Jan Berka: Noční můra a kostlivec. Lept.	123
Obrázek 6: Nedochovaný náhrobek Maruše Tvorkovské z Kravař.	124
Obrázek 7: Zápis o napadení děkana Zottinese.	123
Obrázek 8: Ilustrace Hanse Schwaigera k pověsti o Tunklovi.	125
Obrázek 9: Ilustrace k pověsti o Tunklovi v knize Jana Nečase.	126
Obrázek 10: Náhrobek Anny Polyxeny Paustové z Liebstadtu v Horní Polici. Celek.	127
Obrázek 11: Náhrobek Anny Polyxeny Paustové z Liebstadtu - detail erbu.	127
Obrázek 12: Náhrobek Anny Polyxeny Paustové z Liebstadtu - detail epitafu.	128
Obrázek 13: Podpis Anny Polyxeny Paustové z Liebstadtu.	128
Obrázek 14: Erb Benedikta Praschela z Praschenfeldu	129
Obrázek 15: Vyobrazení erbu Václava Vejrycha z Gensenfelsu.	129
Obrázek 16: Epitaf Matyáše Cyrila Heina z Heinbergu.	130
Obrázek 17: Matyáš Cyril Hein z Heinbergu - detail z epitafu.	130